

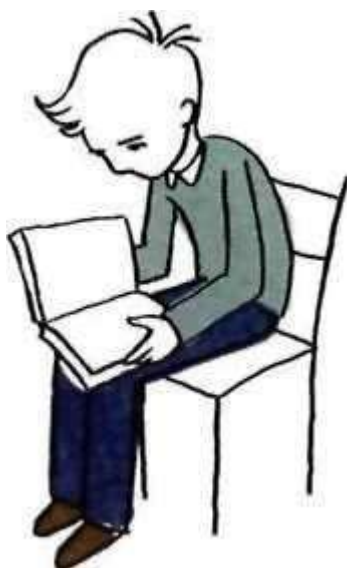
Жаркова Р.Є.

Методичні рекомендації

з курсу

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

для студентів спеціальності: 012 – «дошкільна освіта»

Зміст матеріалу, послідовність тем та організаційні форми їх вивчення,
рекомендована література, питання для проведення заліку
з навчальної дисципліни

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Освітньо-кваліфікаційний рівень	бакалавр
Напрямок підготовки	012 дошкільна освіта
Форма навчання	денна
Курс 2	семестр 3

Упорядник рекомендацій та матеріалів, викладач:
кандидат філологічних наук Р. Є. Жаркова

Загальні положення

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (Витяг з програми навчальної дисципліни «Культура мовлення та виразне читання»)

Нормативний курс «Культура мовлення і виразне читання» – етап здобування студентами найважливіших теоретичних знань з лінгвістики, тому студенти як майбутні працівники дошкільних установ повинні освоїти основи фахової мовнокультурної підготовки.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета: Курс культури мовлення і виразного читання – це самостійний навчальний предмет, що базується на філологічних курсах «Сучасної української мови з практикумом» і має на меті систематизувати й узагальнити знання студентів з української орфоєпії, слововживання, стилістики української мови, виробити вміння точності слововживання й сформулювати засади мовленнєвого етикету майбутнього працівника освітньої сфери.

Результати навчання:

- **знати:**
- місце і роль культури мовлення у системі гуманітарних наук;
- базові поняття та стратегії виразного читання й декламування різностильових і різножанрових текстів;
- основні філологічні підходи до аналізу типових орфоєпічних, лексичних, мовностилістичних помилок;
- фіксовані мовні норми, цілісне дотримання яких гарантує високу культуру комунікації;
- сутність і структурні елементи монологічного й діалогічного мовлення;
- категорії логіко-емоційного рівня читання й декламування.
- **вміти:**
- використовувати термінологічний апарат мовознавчої науки;
- підпорядковувати своє мовлення, читання й декламування канону мовних норм;
- аналізувати й виправляти мовні й мовленнєві помилки;
- дотримуватися етики й естетики монологічного й діалогічного мовлення;
- оперувати базовими елементами науки і мистецтва читання й декламування;
- брати участь у дискусіях, відстоюючи власну позицію;
- сприймати текст у його логіко-емоційному модусі.

Анотація навчальної дисципліни:

Курс «Культура мовлення і виразне читання» – новий етап здобування студентами найважливіших теоретичних знань з гуманітаристики, тому студенти як майбутні працівники дошкільних установ повинні освоїти основи фахової мовнокультурної підготовки. Культура мовлення – це самостійний навчальний предмет, що базується на філологічних курсах «Сучасної української мови з практикумом» і має на меті систематизувати й узагальнити знання студентів з української орфоєпії, слововживання, стилістики української мови, виробити вміння точності слововживання й сформулювати засади мовленнєвого етикету майбутнього працівника освітньої сфери. Виразне читання як складова курсу містить необхідні знання з правильності читання тексту, вивчає засоби логіко-емоційної виразності читання і декламації.

Завдання курсу:

- Ознайомити студентів зі сучасним термінологічним апаратом;
- Ознайомити студентів із методологічними засадами культури мовлення і практики виразного читання;
- Вироблення навичок аналізу типових орфоєпічних, лексичних, мовностилістичних помилок;
- Формування у студентів аналітичного та критичного мислення, мовленнєвої компетенції, що охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, творити усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних видів, типів і жанрів);
- Акцентувати на базовому понятті мовної норми, формувати вміння давати оцінку мовленнєвим явищам.
- Показати важливість правильного читання тексту для розуміння твору.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. «Культура мовлення у педагогічній роботі».

Тема 1. Культура мовлення як навчальна дисципліна. Мова і мовне спілкування. Літературна мова. Культура мови. Культура мовлення. Культура спілкування. Міжособистісні взаємини у спілкуванні. Культура мовлення в роботі педагога. Українська мова серед інших мов світу. Мовна ситуація в Україні.

Тема 2. Мова і мовлення. Мовна норма як канон мовлення. Мова як засіб спілкування. Функції мови. Літературна мова і норми літературної мови. Мовна норма. Критерії мовної норми. Типи мовних норм. Сильні і слабкі мовні норми. Норма літературної мови і нормативне мовлення. Двоякість літературних норм. Основні ознаки культури мовлення. Комунікативні якості культури мови.

Тема 3. Культура мовлення і функціональні стилі СУЛМ. Сильові різновиди української мови (розмовно-побутовий, художній, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий). Підсильова диференціація. Комунікативні якості і стилі мови.

Тема 4. Комунікативні ознаки культури мовлення. Комунікативні ознаки культури мовлення. Логічність. Найголовніші умови логічності. Багатство і різноманітність мовлення. Умови багатства й різноманітності. Чистота мовлення. Доречність мовлення. Умови доречності. Контекстуальна, ситуаційна, стильова доречність. Виразність мовлення. Умови виразності. Засоби виразності художнього мовлення (епітети, порівняння, метефори). Умови досягнення високої культури мовлення.

Тема 5. Культура професійної комунікації. Слово і педагогічна майстерність. Силь мовлення. Індивідуальний стиль мовленнєвої поведінки. Імпровізаційність, організація діалогу, експресивність. Образність і метафоричність слова. Комунікативна техніка – основа педагогічної техніки. Педагогічне мовлення. Комунікативна поведінка вчителя.

Модуль 2.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. «Точність мовлення: орфоепічна і лексична правильність».

Тема 6. Орфоепічні мовні норми і милозвучність мовлення. Орфоепічна правильність: фонетичні й орфоепічні норми. Фонетичні закономірності української мови. Наголос. Наголошення. Вимова. Милозвучність мовлення (евфонія). Чергування звуків. Технічні правила переносу. Правила наголошування іменників. Правила наголошування прикметників. Правила наголошування числівників. Правила наголошування займенників. Правила наголошування прислівників. Правила наголошування дієслів. Енклітика та проклітика.

Тема 7. Лексичні мовні норми. Культура мовлення педагога. Шляхи формування культури мовлення педагога. Лексика. Вибір слова – основа культури мовлення. Пароніми, синоніми, «книжні» слова, іншомовні слова, плеоназм, неологізми.

Тема 8. Точність мовлення. Точне мовлення. Умови точності мовлення. Точність наукового мовлення. Точність мовлення і омоніми. Окремі випадки неточності слововживання.

Тема 9. Словотвірні і морфологічні мовні норми. Словотвірні мовні норми. Правила деривації. Новотвори. Морфологічні мовні норми. Морфологічні мовні норми: іменник. Морфологічні мовні норми: прикметник. Морфологічні мовні норми: числівник. Граматична правильність. Морфологічна правильність.

Тема 10. Синтаксичні норми СУЛМ. Синтаксична правильність. Прямий порядок слів і непрямий порядок слів. Вставні слова і словосполучення.

Модуль 3.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. «Культура і техніка мовлення».

Тема 11. Культура монологічного і діалогічного мовлення. Монолог. Діалог. Бесіда. Види бесід. Контакт. Типи контактів. Невербальні засоби спілкування. Публічний виступ.

Тема 12. Мовленнєвий етикет. Мовний етикет. Етикет. Мовленнєва етика. Етика, мовний етикет, мовленнєвий етикет. Словесний рівень етикету. Різновиди мовленнєвих ситуацій. Тональності спілкування. Поради для етикетного спілкування. Рекомендації для адресанта і адресата.

Тема 13. Техніка мовлення. Засоби логіко-емоційної виразності читання. Техніка мовлення. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення. Невербальна комунікація: оптико-кінетична система, паралінгвістична система, екстралінгвістична система. Елементи техніки мовлення. Дихання. Типи дихання. Голос. Основні властивості добре поставленого голосу. Голосовий апарат. Органи мовлення. Дикція. Орфоепія. Засоби логіко-емоційної виразності. Інтонація, пауза, словесний наголос. Темп. Темпоритм.

Тема 14. Текст. Мистецтво читання тексту. Текст: поняття, особливості. Мовні засоби тексту. Рівні тексту. Одиниці тексту. Категорії тексту. Функції тексту. Різновиди тексту. Читання текстів.

Тема 15. Твір. Мистецтво розуміння твору. Читання як розуміння. Твір. Пізнання твору – «читання-спілкування». Розуміння твору через читання тексту (інтерпретація). Проекція тексту. Літературне мислення. Сприймання художнього тексту.

Тема 16. Культура мовлення, читання, декламування. Формування і розвиток навички читання у початковій школі. Літературознавча пропедевтика і досвід читацької діяльності. Розвиток творчої діяльності на основі прочитаного. Культура мовлення, читання, декламування.

4. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№	Назва теми	Кількість годин
№1	КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	2
№2	МОВА І МОВЛЕННЯ. МОВНА НОРМА. МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ	2
№3	ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ СУЛІМ І КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ	2
№4	КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ПЕДАГОГА. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКА ДНЗ	2
№5	ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ І МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ. ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ. ЧИТАННЯ	2
№6	ЛЕКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СЛОВОВЖИВАННЯ	2
№7	ЛЕКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ. ЛЕКСИКА ЯК ДЗЕРКАЛО ОСОБИСТОСТІ	2
№8	ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТОЧНОСТІ МОВЛЕННЯ	2
№9	СЛОВОТВІРНІ І МОРФОЛОГІЧНІ МОВНІ НОРМИ. СИНТАКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ	2
№10	СИНТАКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ І ЧИТАННЯ ТЕКСТУ	2
№11	КУЛЬТУРА МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ	2
№ 12	ЕТИКЕТ. МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ. ОСНОВНІ ПРАВИЛА МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ	2
№13	ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ. ЗАСОБИ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ	2
№14	ТЕКСТ. ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ ТЕКСТУ	2
№15	ТВІР І ТЕКСТ: РОЗУМІННЯ ТВОРУ ЧЕРЕЗ ЧИТАННЯ ТЕКСТУ	2
№16	МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ ТЕКСТУ. ЧИТАЦЬКИЙ ДОСВІД. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, ЧИТАННЯ, ДЕКЛАМУВАННЯ	2

5. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Вид самостійної роботи	Кількість годин
1	Підготовка до семінарських і практичних занять, опрацювання базової літератури з проблем культури мовлення, конспектування наукових і навчально-методичних статей, виразне читання творів художньої літератури	80
2	Підготовка публічного виступу з презентацією (план + виступ)	20
3	Підготовка ІНДЗ (стендова доповідь)	16

6. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Стендова доповідь і публічна презентація.

7. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Викладання навчальної дисципліни «Культура мовлення та виразне читання» здійснюється у формі лекцій, практичних занять, самостійної роботи.

Лекції є формою аудиторного заняття, де на проблемному рівні забезпечується доведення викладачем навчальної інформації шляхом викладу загальних і особливих положень теми. Лекції є базовим джерелом знань. Вони охоплюють основний теоретичний матеріал найважливіших тем навчального курсу. **Практичне заняття** є формою навчального заняття, під час якого викладач організує детальний розгляд окремих теоретичних положень та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами завдань. Контроль теоретичних знань студентів забезпечується шляхом обговорення попередньо визначених питань. Практичне заняття сприяє формуванню вміння вирішувати конкретні практичні завдання. **Самостійна робота** є основним засобом опанування студентами навчального матеріалу у позааудиторний час, що передбачає самостійне освоєння навчального матеріалу за окремими темами, а також рекомендованої наукової та навчальної літератури. Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни: підручники, навчальні, навчально-методичні посібники та матеріали, конспект лекцій викладача, методичні рекомендації тощо. **Консультації** є формою аудиторного або індивідуального заняття, що сприяє глибшому та повнішому засвоєнню тем навчальної дисципліни.

Методи:

- пояснювально-ілюстративний;
- репродуктивний;
- проблемний;
- частково-пошуковий (евристичний);
- дослідницький;
- наочні;
- словесні;
- практичні.

8. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Оцінка якості засвоєння навчальної програми включає **поточний контроль** успішності, **модульний контроль та складання заліку**. Для поточного контролю засвоєння студентами навчального матеріалу передбачається проведення **семінарських занять та виконання практичних робіт**, перелік яких наводиться в робочій навчальній програмі. Для модульного контролю засвоєння студентами навчального матеріалу передбачається контроль знань, порядок проведення та зміст якого наводяться в робочій навчальній програмі. Для організації **самостійної роботи** студентів передбачається **написання проблемного есе та стендової доповіді**, перелік тем яких встановлює робоча навчальна програма, а також **складання конспектів занять, виготовлення наочного матеріалу**.

1. Усні відповіді на семінарському занятті.
2. Тестові завдання.
3. Індивідуальні письмові завдання.
4. Написання проблемного есе.
5. Виконання практичних робіт.
6. Граматико-стилістичний аналіз тексту.

9. РОЗПОДІЛ балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота				Індивідуальна робота	Залік	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Публічний виступ з презентацією	Підготовка стендової доповіді		
Т 1, 2, 3, 4,5	Т 6, 7, 8, 9, 10	Т 11, 12, 13, 14, 15, 16	9 балів	10 балів		
Модулі 3*3 =9 + семінари 32 = 41			9 балів	10 балів	40	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	ECTS	Визначення	Національна шкала
90-100	A	Відмінно	Відмінно
81-89	B	Дуже добре	Добре
71-80	C	Добре	
61-70	D	Задовільно	Задовільно
51-60	E	Достатньо	

10. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Курс лекцій з тем, що виносяться на теоретичне опрацювання.
2. Підручники та посібники (з розрахунку 1 : 2).
3. Плани практичних та семінарських занять.
4. Завдання для самостійного опрацювання.
5. Базова та допоміжна література.
6. Пакети завдань для здійснення контролю: тестові завдання, контрольні роботи.

11. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра-К, 2006. – 240с.
3. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення. Навч. посіб. – К.: «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. – 184 с.
4. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2010. – 224 с.

Додаткова:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської : посіб. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови / Н.Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 434 с.
3. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів, 2003. – 268 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
5. Богдан С.К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С.К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 476 с.
6. Валгина Н.С. Теория текста : уч. пос. / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
7. Вихованець І.Р. Таїна слова / І.Р. Вихованець. – К. : Радянська школа, 1990. – 144 с.
8. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К., 2006.
9. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення / Т.Б. Гриценко. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 472 с.
10. Жовтобрюх В.Ф., Муромцева О.Г. Культура мови вчителя : Курс лекцій / за ред. О.Г. Муромцевої. – Х.: Гриф, 1998. – 208 с.
11. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
12. Казарцева О.М. Культура речевого общения. Теория и практика обучения / О.М. Казарцева. – М. : Флинта, 2004. – 496 с.
13. Каменская О.Л. Текст и коммуникация / О.Л. Каменская. – М., 1990. – 151 с.
14. Ключев Е.В. Речевая коммуникация / Е.В. Ключев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 317 с.
15. Коваль Г.П., Захарчук З.О. Виразне читання в структурі уроку : Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів спеціальності «Педагогіка і методика початкового навчання». – Тернопіль : Астон, 2013. – 174 с.
16. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту : курс лекцій для студентів філологічного факультету / І.М. Кочан. – Львів : Світ, 1999. – 142 с.
17. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
18. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика : навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
19. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення : навч. посіб. / О.М. Пазяк, Г.Г. Кисіль. – К. : Вища школа, 1995. – 239 с.
20. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 223 с.
21. Сербенська О. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. / О. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
22. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

23. Ставицька Л. Блудний суржик : міф, мова, стиль / Л. Ставицька // Мандрівець. – 2002. - № 1. – С. 18 – 27.
24. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність : соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Л. Ставицька // Дивослово. – 2001. - №11. – С. 13 – 16.
25. Станиславский К.С. Работа актера над собой / К.С.Станиславский. – М., 1985.
26. Стахів М.О. Український комунікативний етикет : навч.- метод. посіб. / М.О. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
27. Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови : навч. посіб. / Л.В. Струганець. – Т., 1997. – 96 с.
28. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан ; пер. з чес. – К., 1989. – 239 с.
29. Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів / Є.Д. Чак. – К. : Рад. школа, 1984. – 185 с.
30. Чак Є.Д. Чи правильно ми говоримо ? / Є.Д. Чак. – К. : Освіта, 1997. – 240 с.

Словники, довідники, енциклопедії, довідкові джерела:

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / уклад. Я.Б. Тимошенко / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
3. Волощак М. Неправильно – правильно : довідник з українського слововживання : За матеріалами засобів масової інформації. – К. : вид. центр «Просвіта», 2000. – 128 с.
4. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. – К. : Наукова думка, 2004. – 448 с.
5. Горпинич В.О. Словник географічних назв України : Топоніми та від топонімічні прикметники : Близько 25 000 слів. – К. : Довіра, 2001. – 526 с.
6. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Жайворонок В.В. Велика чи мала літера? : Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – 202 с.
8. Культура мови на щодень / Н.Я. Дзюбишина-Мельник, Н.С. Дужик, С.Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2002. – 170 с.
9. Культура української мови : довідник / за ред. В.М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 394 с.
10. Орфоепічний словник української мови : у 2-х т. / за ред. М.М. Пешак. – К. : Довіра, 2001. - с.
11. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради : навч. посіб., 2-ге вид., стереотип. / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.
12. Російсько-український словник / Н.Є. Лозова, Н.Г. Озерова, Л.М. Стоян, В.Б. Фридрак. – К. : Наукова думка, 2004. – 1216 с.
13. Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова : практичний словничок-довідник. – Львів : компанія «Манускрипт», 2003. – 68 с.
14. Словник іншомовних слів / за заг. ред. Л.О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
15. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000.
16. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А.Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. **Mova.info: про українську мову, лінгвістику і не тільки:** www.mova.info
2. **Нова мова: проект розвитку української мови:** www.novamova.com.ua
3. **Український правопис:** www.pravopys.net
4. **Російсько-українські словники:** www.r2u.org.ua
5. **Словники он-лайн:** www.rozum.org.ua

12. РЕКОМЕНДОВАНІ ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ з курсу “КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ та ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ»

1) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

«Слова – це кольорові камінці. Мало їх назбирати – треба ще навчитися з них узор викладати», - радила І. Вільде. Мало вивчити правила шкільного курсу української мови – треба навчитися застосовувати їх на практиці, яка ставить людину в найрізноманітніші ситуації спілкування. Мови в школі, у тому числі вищій, навчимося, а мовлення вчитимемося все життя. Допоможуть у цьому і навчальні посібники. Один з них – перед Вами. Для викладачів і студентів університетів, педінститутів, педучилищ, а також для вчителів і учнів середніх шкіл та профтехучилищ, усіх, хто користується словом.

2) Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра-К, 2006. – 240с.

У посібнику здійснено спробу систематизувати теоретичний матеріал з проблем формування культури і техніки мовлення, вміщений у підручниках, посібниках та окремих наукових і науково-популярних статтях, запропоновано схеми і таблиці. Структура посібника відповідає змісту і завданням, визначеним чинною програмою з курсу «Основи культури і техніки мовлення» для педагогічних інститутів (укл. Г.А.Олійник): кожна з 16 тем має теоретичну і практичну частини, список літератури для вивчення. Зміст практичних завдань зумовлений діяльнісно-комунікативним підходом до навчання і спрямований на розвиток продуктивної діяльності майбутніх учителів початкових класів, на формування у них дослідницьких якостей і ораторських здібностей. Посібник призначений для викладачів і студентів педагогічних навчальних закладів, а також вчителів-словесників.

3) Пасинок В.Г. Основи культури мовлення. Навч. посіб. – К.: «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. – 184 с.

У навчальному посібнику викладено базові положення теорії мовленнєвої культури, охарактеризовано специфіку ділового спілкування, розкрито особливості мовленнєвої культури як складника професійної майстерності педагога, представлено методику оволодіння технікою мовлення. Вміщено тести, практичні завдання та інтерактивні вправи, спрямовані на оволодіння особистістю мовленнєвою культурою. Для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, учителів шкіл.

4) Пентиліук М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2010. – 224 с.

У посібнику подано основні теоретичні відомості про культуру українського мовлення, з'ясовано поняття мова, мовлення, літературна мова, її усна і писемна форми, норми літературної мови та їх роль у формуванні мовленнєвої культури громадян України. Окремо виділено культуру ділового мовлення, розкрито особливості спілкування, культури усного і писемного ділового мовлення. У пропонованому посібнику представлено систему вправ і завдань, спрямованих на вдосконалення комунікативних умінь і навичок мовців. Посібник розрахований на студентів нефілологічних вищих і середніх навчальних закладів, працівників державних установ і організацій та усіх, хто бажає краще оволодіти державною мовою.

Підготовка і проведення семінарських занять

Семінар 1.

КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Теоретичний блок

- Культура мови і культура мовлення.
- Культура мовлення як складова культури особистості.
- Культура мовлення в системі інших дисциплін.
- Культура як міждисциплінарне поняття.
- Значення курсу «Культура мовлення і виразне читання» для фахівців дошкільної галузі освіти

ДО обговорення:

1. Мова і мовлення : співвідношення понять.
2. Мова і мислення, мислення і мовлення.
3. Мова, мовлення та емоційний стан людини.

Практикум

Завдання 1. Поясніть різницю у значеннях поданих пар слів. Складіть з поданими парами слів речення.

- а) заступник – замісник;
- б) письменний – грамотний;
- в) сподіваюся – надіюся;
- г) тактовний – тактичний;
- д) відчинити – відкрити;
- є) привласнювати – присвоювати.

Слова для довідок:

- а) той, хто тимчасово замінює керівника – друга особа після керівника, постійна посада;
- б) володіє правилами – вміє писати;
- в) чекати когось, чогось – покладатися на когось, щось;
- г) спланований, розрахований – етичний, чемний;
- д) започаткувати щось, робити доступним зорові – робити вільний вхід, доступний для чогось, або вихід назовні;
- є) почесне звання, ім'я – вважати своєю власністю.

Завдання 2. Навчіться говорити скоромовки. Наведіть власні приклади скоромовок. Для чого вивчають скоромовки? Яке їх навчально-виховне призначення?

1. Прийшов Прокіп – кипів окріп, пішов Прокіп – кипить окріп, як при Прокопові кипів окріп, так і без Прокопа кипить окріп. 2. Ой, збирала Маргарита маргаритки на горі, розгубила Маргарита маргаритки надворі. 3. Фараонів фаворит на сапфір зміняв нефрит. 4. Чом чорним чорнилом чорніє рядок?

Завдання 3. Поставте наголос і визначте його роль у словорозрізненні. Подані пари слів введіть у речення.

Туга – туга, малиновий – малиновий, зараз – зараз, атлас – атлас, шкода – шкода.

Завдання 4. Сформулюйте правила і наведіть приклади написання великої букви у власних назвах.

Завдання 5. Підберіть синоніми до поданих фразеологізмів, підберіть антоніми. Поясніть їх значення.

Пекти раки; допікати до живих печінок; як корова язиком злизала; вилами по воді писано; мов у воду опущений; народитися в сорочці; як горохом об стінку; як рак свисне; як п'яте колесо до воза.

Зразок: пекти раки – червоніти.

Завдання 6. Прочитайте слова. З'ясуйте різницю у вимові звуків, позначених літерою „в”.

Давно, вітер, дзвенять, дівчина, ввійти, важливий, вовна, ввібрати.

Завдання 7. Складіть речення, використавши подані пари слів:

думати – гадати, ждати – не діждатися, гірко – тяжко, щастя – радість, стежина – доріжка.

Завдання 8. Розкрийте дужки, утворюючи різні за значенням словосполучення. Поясніть значення кожного з них.

Пішов (вода), приніс (вода), поїхати (Київ), плаває (річка), живе (село), залишитися (господарство), іти (ліс), зробити (брат), рухатися (вулиця), говорити (товариш).

Завдання 9. Доберіть до поданих іменників прикметники і утворіть словосполучення. Аббревіатури запишіть словами.

Продаж, ягня, шинеля, дріб, ярмарок, перепис, біль, роль, тополя, шампунь, путь, санаторій, рояль, ООН, УТН, ВНЗ, КВК.

Завдання 10. Перекладіть українською мовою. Порівняйте словосполучення. Чим вони відрізняються? Визначте тип зв'язку в них.

Болезнь гриппом, ждуть его, извинить товарища, плавание по морям, разъехаться по селам, любовь к Украине, смеются над собой, приблизиться к городу, сильнее ветра, плакать обо мне, сильная боль, на днях, на совесть, без устали, веселиться вовсю.

Завдання 11. Опрацювати джерела і законспектувати:

- 1) Бабич Н.Д. Мова і мовлення в житті людини // Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 11-61.
- 2) Масенко Лариса. Мовно-культурна ситуація в Україні // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7–10;
- 4) Тараненко О. Українська мова в умовах сучасної мовної ситуації в Україні // Українська мова і література в школі. – 2001. – С. 6–19;
- 5) Будаєва І.Г.. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ВАГОМИЙ КОМПОНЕНТ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ І ЇЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ОБРАЗУ// Духовність особистості: методологія, теорія і практика 3 (50)-2012. – С. 29 – 33.

Постаті: Надія Бабич і Лариса Масенко

ОПОРНИЙ БЛОК

Мова – це прояв культури. Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Мова – це засіб спілкування. Спілкуючись між собою, люди користуються реченнями. Речення – основна одиниця спілкування.

Спілкування – це обмін інформацією, передача певної інформації однією людиною іншій. Форми спілкування бувають різні: монолог, діалог, полілог. Обов'язковим учасником спілкування, окрім мовця, є слухач – реальний чи уявний.

Мовлення – це сукупність мовленнєвих дій, кожна з яких має власну мету, що впливає із загальної мети спілкування.

У процесі спілкування мовлення ділиться на відрізки, що мають певну протяжність і членуються на більш-менш завершені (самостійні) частини. Таке мовлення називається зв'язним.

Отже, *зв'язне мовлення* – це висловлювання, що пов'язане однією темою, основною думкою та структурою тексту.

Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини визначає її культуру мовлення. Наука, що вивчає нормативність мови, називається **культурою мови**. Вона виробляє правила вимови, наголошення, слововживання, формотворення, будови словосполучень і речень.

Культура мовлення – це володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням мети і цілей спілкування. Належна культура мовлення – це свідчення розвинутого інтелекту і високої загальної культури особистості. Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі.

Культура мови - галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях. Культура мови досліджує і визначає оптимальність вибору тих чи інших мовних одиниць залежно від мети і ситуації мовлення.

Культура мовлення - передбачає дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання і побудови висловів, точність, ясність, чистоту, логічну стрункість, багатство і доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету.

Виділяють такі основні аспекти вияву культури мовлення:

- *нормативність* (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення);
- *адекватність* (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення);
- *естетичність* (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним);
- *поліфункціональність* (забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності).

Висока культура мовлення означає досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєву майстерність. Основними якісними комунікативними **ознаками**, їх ще називають критеріями, культури мовлення є *правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, багатство, виразність, чистота*.

Професійне мовлення. Основні вимоги до усного професійного спілкування.

Основу мовлення становить мовленнєва діяльність, яка можлива тільки в суспільстві і зумовлена його потребами. Безпосереднім виявом мовлення є різноманітні акти в усні (звуковій) і писемній реалізації. Звуковою реалізацією мовлення є спілкування. Як відомо, існування людського колективу, виробництва, трудової діяльності, творчої праці неможливе без мови. Головна складність в оволодінні усним мовленням полягає в необхідності визначити на слух, інтуїтивно доцільність чи недоцільність того чи іншого слова, звороту, інтонації, манери мови в кожному конкретному випадку.

До усного ділового мовлення ставляться такі вимоги:

- точність у формулюванні думки, недвозначність;
- логічність;
- стислість;
- відповідність між змістом і мовними засобами;
- відповідність між мовними засобами та обставинами мовлення;
- відповідність між мовними засобами та стилем викладу;
- вживання сталих словосполучень;
- різноманітність мовних засобів;
- нешаблонність у побудові висловлювання;
- доречність;
- виразність дикції;
- відповідність інтонації мовленнєвій ситуації.

Усне ділове мовлення – це розмовно-літературне мовлення, що наближається до мовлення писемного.

Шляхи підвищення особистої культури мовлення різноманітні. Для початку необхідно:

- виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу;
- не говорити квапливо – без пауз, „ковтаючи” слова;
- частіше звертатися зі словниками, довідниками, посібниками тощо;
- вивчати мовлення майстрів слова;
- читати вголос (особливо прозові тексти) із дотриманням усіх норм виразного читання;
- заучувати напам'ять художні твори, причому не тільки віршовані;
- привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень;
- записувати цікаві і вартісні вирази.

Шляхів до мовної досконалості безліч. Але всі вони починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею, з відчуття власної відповідальності за рідну мову.

Специфіка даного курсу полягає не у вивченні теорії мови, а в активізації вже набутих теоретичних знань у конкретних мовних (мовленнєвих) ситуаціях, запобіганні помилкового слововживання, в удосконаленні вмінь і навичок продукувати різноманітні мовні факти відповідно до вимог жанрово-ситуативних різновидів певного стилю.

Завдання курсу полягає у тому, щоб підняти рівень культури мовлення студентів, дати їм поштовх до дбайливого, розумного поводження з мовою, до постійного самовдосконалення і оволодіння скарбницею рідної мови.

Семінар 2.

МОВА І МОВЛЕННЯ. МОВНА НОРМА. МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ

Теоретичний блок

- Мова і мовна норма.
- Мовна норма у мовленні.
- Мовна норма. Типи мовних норм.
- Основні можливі порушення мовних норм.
- Мовна норма і культура педагогічного мовлення.

Практикум

При потребі звертайтеся до словників!!!

Завдання 1. Пояснити значення наведених пар слів, записати з кожним словом речення:

Об'ява/оголошення, виключно/винятково, адрес/адреса, адресат/адресант, докоряти/дорікати, ефектний/ефективний, заважати/мішати, дружний/дружній, уява/уявлення, сподіватися/надіятися, настирливий/настійливий, переводити/переказувати, подовжений/продовжений, показник/показчик, письменний/грамотний. (Бабич Н.Д. ... - С. 73.)

Завдання 2. Пояснити, в чому полягає відмінність слів і словосполучень:

Протягом/на протязі, притаманний/властивий, появлятися/з'являтися, посвідка/посвідчення, поводити себе/поводитись, нервувати/нервуватись, піклуватися/турбуватися, пам'ятка/пам'ятник, відносно/щодо, докоряти/дорікати, йдеться/мова йде, попадати/потрапляти.

Завдання 3. Пояснити значення і вживання поданих слів і словосполучень. Скласти з ними речення:

Потім/тоді/згодом/відтак, отже/тому/так/відтак, здатний/спроможний/ладен/годен, може/здужає/має сили/годен, тепер/сьогодні/нині, теперішній/сьогоднішній/нинішній, незламний/несхибний/непо-рушний/нерушимий, крім того/окрім того/до того ж/ та й, протягом/на протязі/в протязі, на днях/цими днями/днями, дуже/набагато/значно/значною мірою, мова йде/мовиться/йдеться/йдеться мова, виняток/виключення, зайнятий/зайнятий, зміст/смісл/суть/значення, смисл/рація/сенси, суттєвий/важливий/доречний/по суті, шар/верства/пласт, думка/гадка/мисль, по змозі/по можливості/якщо зможете/що зможете, виймати/вибирати/витягати, власний/особистий/особовий, вид/вигляд/вираз, вогонь/ватра/вогнище/багаття/костер, вода/джерело/нора/ручай, оскільки/тому що/ через те, що/позаяк, тим часом/між тим/тоді ж, загрожувати/погрожувати/шантажувати, слідом/вслід/по сліду, насамперед/у першу чергу/першочергово, першочерговий/першорядний/перший, тепер/за раз/сьогодні/нині/осьно, притаманний/властивий/характерний, щастити/везти/таланити, відносно/щодо/стосовно/по відношенню/у відношенні, появлятися/з'являтися, будь-який/який-небудь/якийсь/любий.

Завдання 4. Поясніть значення іншомовних слів:

Ректор, кафедра, лекція, колоквиум, рефері, ланч, презент, альтернатива, сервіс, готель, мотель, шеф, імідж, рейтинг, локація, перфекціоніст, пацифістка.

Завдання 5. Поясніть значення прикметника *золотий*. Складіть з ним кілька речень.

Золотий вік, золотий мішок, золотий оксамит, золота молодь, золота рибка, золотий промінь, золоті гори, золоте дно, золотий годинник, золоті нитки, золоті руки.

Завдання 6. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір.

1. Що на Чорн (ому, ім) мор (і, ю), на камен (і, ю) (білому, біленькому) там стояла темниця кам'яна, (ая). 2. Зажурила (ся, сь) (У, В) країна, бо нічим прожити (ти, ть): витоптала орда (кінями, конями) маленьк (і, її) діти. 3. Гей, (у, в) (суботу, суботоньку), проти (неділі, неділеньки), Супрун (з, зо, зі, із) ордою стяв (ся, сь), гей, а (у, в) неділю, (у, в) обідн (ю, юю) годину (у, в) (неволю, невольнюку) попав (ся, сь). 4. Максим козак Залізник, козак з (Запорожжя, Запоріжжя). Як поїхав на (У, В) країну – як пишн (а, ая) рожа. 5. Ой (попід, під) гай (ем) (зеленим, зелененьким) ходить Довбуш (молодий, молоденький). 6. Не хили (ся, сь), (яворе,

явороньку), ще ж ти (зелений, зелененький), не жури (ся, съ), (козаче, козаченьку), та ж ти (молодий, молоденький) (*Нар. творчість*).

Завдання 7. Відредагуйте речення, поясніть характер помилок.

1. Під час експерименту показник не фіксувався. Він не може бути врахований. 2. До мого сусіда прийшов співробітник. Я знаю, він його дуже шанує. 3. Цього літа мені б хотілося відпочивати у пансіонаті «Водограй». Мені завжди подобалися в йому обслуговування і харчування. 4. Мені б хотілося мати фотографію Тетяни. Я її та поважаю і постійно б носив її з собою.

Завдання 8. Уведіть наведені словосполучення в речення. Поясніть їх значення й уживання.

Туалетний стіл, письмовий стіл, вегетаріанський стіл, молочний стіл; іншомовне слово, вступне слово, художнє слово, заключне слово; гострий кут, гострий біль, гострий зір, гостра на язик.

*** Законспектувати:**

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 62 – 71.

*** Постаті: Українські дослідники проблеми мовної норми**

ОПОРНИЙ БЛОК

Мовні норми. Види літературних мовних норм. Норма літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених в процесі суспільної комунікації.

Розрізняють *орфоепічні, графічні, лексичні, граматичні, стилістичні, орфографічні та пунктуаційні норми*, опанування якими сприяє підвищенню культури мови. **Орфоепічні норми** регулюють правильну вимову звуків, звукосполучень та наголошення слів. В українській мові слід розрізняти [г] і [ґ]. Літера ґ була вилучена з правопису у 1933 році, але третім виданням "Українського правопису" 1990 року поновлена, проте не всі слова з цією буквою зафіксовані у цьому виданні. Найповніший список слів з літерою ґ подано в "Орфографічному словнику української мови", яким варто послуговуватися, оскільки сьогодні втрачена літера вживається не лише згідно з нормою, а й на власний розсуд мовців:

<i>біографія</i>		<i>гатунок</i>
<i>монографія</i>	але	<i>грунт</i>
<i>організація</i>		<i>підґрунтя</i>

Акцентуаційна норма в українській мові цілком сформована, але найменш усталена, оскільки на наголос впливають діалекти та інші мови. Дедалі скорочується в українській мові кількість слів з дублетним наголосом. Слід пам'ятати, як правильно наголошувати: *новий, фаховий, випадок, оди-надцять, чотирнадцять, рукопис, машинопис, перепис, книжки, шляхи* тощо.

Лексичні норми встановлюють правила слововживання. Лексичні норми фіксуються Словником української мови в 11-ти томах (1970-1980); Російсько-українським словником у 3-х томах (1983-1985); Орфографічним словником української мови (1994) та іншими. У лексиці офіційно-ділового стилю часто вживаються слова — кальки з російської мови, що є наслідком недостатнього опанування лексичними нормами, невмілого використання синонімів.

Норма

постачальник
навчальний
численний
нечисленний
захід
збігатися
зіставляти

Калька

поставщик
учбовий
багаточисельний
малочисельний
міроприємство
збігатися
співставляти

наступний

слідуючий

Граматичні норми передбачають правильне вживання граматичних форм слів, усталену побудову словосполучень, речень. Наприклад, у сучасній українській мові обмежено вживаються активні дієприкметники теперішнього часу, які під час перекладу з інших мов, зокрема з російської, замінюються прикметниками або іменниками:

Українські	Російські
відповідники	дієприкметники
вирішальний	решающий
наступний	последующий
попередній	предшествующий
бездіяльний	бездействующий
вступник	поступающий
завідувач	заведующий
службовець	служащий

На особливу увагу заслуговують прийменникові конструкції, насамперед поширені у діловому мовленні. Порушенням норми вважається вживання прийменника **по**, оскільки в українській мові є чимало прийменників, які є вдалими замінниками, порівняйте:

Українські відповідники	Російські конструкції
на ваш погляд	по вашему усмотрению
у службових справах	по делам службы
зі службового обов'язку	по долгу службы
за наказом	по приказу
після закінчення терміну	по истечении срока
через недбалість	по небрежности
за законом	по закону

Стилістичні норми визначають вживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення. Наприклад, для офіційно-ділового стилю характерні сталі словосполучення — мовні штампи, що зазнають суржикового викривлення внаслідок впливу російської мови.

Норма	Порушення норми
укладати угоду	заключати угоду
брати участь	приймати участь
впроваджувати у виробництво	внедряти у виробництво
відшкодувати збитки	возмістити убитки
витяг із протоколу	выписка із протоколу
чинне законодавство	дѳюче законодавство
обіймати посаду	займати посаду

Орфографічні норми охоплюють правила написання слів та їх частин. Слова в українській мові пишуться за такими принципами:

- 1) **фонетичним** (пишуться так, як і вимовляються): *випробувати, підрозділ, дата, бланк*;
- 2) **морфологічним** (позначення на письмі складових частин слова незалежно від їхньої вимови): *підписуєшся, укладається, безстроковий, зчитувати*;
- 3) **історичним (традиційним)** (букви, морфеми, слова пишуться за традицією, а не відповідно до норм): *дзвінок, рівень, меншості, зосереджений, черговий*;
- 4) **смысловим** (різне написання однозвучних слів, що мають неоднакове значення): *напам'ять - на пам'ять, вишинева — Вишинева, проте — про те*.

Пунктуаційні норми регулюють вживання розділових знаків крапки, знака питання, знака оклику, трьох крапок, коми, крапки з комою, двокрапки, тире, дужок, лапок, абзацу; вони полегшують сприймання тексту і виклад думок на папері.

Теоретичний блок

- **Орфоепічні** норми літературної мови – регулюють правильну вимову звуків, звукосполучень, наголошення слів.
- **Орфографічні** норми літературної мови – регулюють правильне написання слів.
- **Лексичні** норми літературної мови – регулюють правильне вживання слів у властивих їм значеннях, правильне поєднання слів.
- **Граматичні** норми літературної мови – регулюють правильне творення слів, уживання форм слів, побудови слів і речень.
- **Стилістичні** норми літературної мови – регулюють правильне використання мовних засобів, властивих даному стилю.
- **Пунктуаційні** – регулюють правильне вживання розділових знаків.

Практикум

Завдання 1. Пояснити, які орфоепічні й орфографічні норми порушені у прикладах, виправити помилки, прокоментувати:

Видатних вчених, прозирати її в глибіню і далину, крок вперед, збудували її сини й онуки, один з кращих у цеху, звернувшись у відповідні організації, ніхто вже не міг й відрадити, виступає у складі команди, яка уже не раз доводила, в наш вік, такий смуток в жінки, в моїй уяві, а у нас умови не такі, з перших днів взятися до роботи, із словом-відповіддю виступили, знайомство з світом мистецтва, подай руку підлітку, не помічають всієї краси, всі націлені, робота з слухачами, керівник з задоволенням називає кращих, не піддається буквальному перекладу.

Завдання 2. Правильно вимовляйте наведені слова. Поясніть можливі орфоепічні помилки у їх вживанні:

Пшеничний, сонячний, ячний, ручний, музичний, тактичний, орфографічний, симетричний, гречний, гірчичний, проблематичний, незвичний, космічний, етичний.

Завдання 3. Поставте в Род., Дав., Оруд. відмінках наведені слова:

Батько, Дніпро, слово, Петро, знамено, Василь Поліщук, край, Дунай, рай, кінь, лід, рік, рід, біль, ступінь, степінь, степ, гнів, трактор, тракторист, лікар, путь, міст, лист, камінь, папір, голуб, життя, знання, колос, голос, дуб, танець, протокол, Житомир, Кавказ.

Завдання 4. Утворити (де можливо) відповідники жіночого роду, провідміняти:

Учитель, швець, жнець, творець, кравець, майстер, журналіст, дояр, учений, шахтар, доменщик, лікар, окуліст, терапевт, токар, слюсар, сантехнік, капітан, матрос, рибалка, водій, тесля, суддя, телефоніст, студент, продавець, торговець.

Завдання 5. Пояснити специфіку категорій роду і числа наведених слів, поставити їх у форму Род. відмінка, скласти зі словами речення:

Латаття, суцвіття, багаття, завдання, знання, переконання, староста, воєвода, сирота, плакса, шуліка, собака, тюль, бра, зірвиголова, перекотиполе, страшко, базікало, чванько.

Завдання 6. Утворити (де можливо) ступені порівняння прикметників, пояснити:

Високий, добрий, тихий, великий, білий, чорний, широкий, синій, щирий, глибокий, новий, старий, молодий, гармонійний, багатий, зелений, злий, гіркий, дешевий, малий, товстий, худий, дотепний, перший.

Завдання 7. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на те, як співвідносяться слова в обох мовах. З'ясуйте можливості синонімічних заміन.

Бывает летом пора: полынь пахнет так, что сдуреть можно. Особенно почему-то ночами. Луна светит, тихо,.. Непокойно на душе, томительно. Й думается в такие огромные, светлые, ядовитые ночи вольно, дерзко, сладко. Это даже – не думается, что-то другое: чудится, ждется, что ли. Притаишься где-нибудь на задах огородов, в лопухах, – сердце замирает от необъяснимой, тайной радости. Жалко, мало у нас в жизни таких ночей.

Одна такая ночь запомнилась на всю жизнь (*В. Шукшин*).

Завдання 8. Прочитайте. З'ясуйте, що засмічує подані речення. Відредагуйте їх і запишіть.

1. У даній брошурі ми розглянули питання, які стоять на порядку денному нашої астрономії. 2. Праця різних працівників розрізняється за її якістю. 3. Я їду, значить, і зустрічаю товариша, а він, значить, і розповідає мені про цю подію. 4. Це, ну, така людина, з якою, ну, цікаво спілкуватися. 5. Твоя основна функція стежити за дорогою. 6. Мене з вишу за куркуліство викинули – ідіотизм якийсь! Дев'ять років на гімназію витратила і прошу – дочка куркуля! 7. А Феня з Броварів каже: «Кому ето нада? Щоб рибйонку голову за- бивать? Щоб він шизом ставав? Дебілом? Вона і так в нього забита».

*** Законспектувати:**

- 1) Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Любов Василівна Струганець. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2000. — 88 с.
- 2) Олійник О. Світ українського слова : навч. посібник. — К. : "Хрещатик", 1994. — 416 с.
- 3) Климова К.Я. **МОВНА НОРМА І КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ...**

***Постаті: Мацько Л, Сидоренко О.**

Семінар 3.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ СУЛМ І КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Теоретичний блок

- Поняття стилю, стилістики.
- Класифікація стилів (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовно-побутовий, конфесійний, епістолярний).
- Стиль у мові, стиль у мовленні:

— мовні засоби стилів;

— функція стилів;

— жанри, в яких стилі реалізуються;

— стилістична норма;

— літературна норма;

- Функціональні стилі і культура мовлення.

Практикум

Вибране з книги:

Ольга Олійник, Василь Шинкарук. Культура мовлення

СТИЛІСТИКА. СТИЛЬ МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИЧНА НОРМА.

ТЕКСТ. БУДОВА ТЕКСТУ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

СТИЛІСТИКА. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Стилїстика — наука, що вивчає мовні засоби з погляду їх функціонування залежно від мети й умов спілкування.

Стиль — це різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу діяльності людей, а тому має свій конкретний аспект поширення, свої особливості добору та використання мовних одиниць і стилістичні норми. Термін стиль у мовознавстві стосується мови та мовлення. **Стиль у мові** — це сукупність систем мовних засобів, **у мовленні** — спосіб функціонування мовних засобів. Розрізнення стилів мовлення залежить від основних функцій мови та від того, яку сферу діяльності обслуговує стиль.

Стилї мовлення — розмовний і книжні (публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній).

Виразення багатства мовлення в різних стилях

Багатство мовлення виражається в кожному зі стилів. Проте стилістичні засоби, якими володіє українська мова, функціонують у них по-різному. Особливе місце з погляду багатства мовлення займає **художній** стиль. Мова художніх творів визначається різноманітністю, багатоплановістю, особливим естетичним призначенням. Мовні засоби слугують для створення **художнього образу**. При цьому широко використовуються всі можливі експресивно-емоційні засоби мови, її

фонетичне, лексичне, фразеологічне, морфологічне, синтаксичне багатство. Зокрема синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова, тропи, фразеологізми, речення різних видів, стилістичні фігури тощо. У художньому мовленні можливі діалектизми, жаргонізми, якщо це вмотивовано потребами зображення дійсності. У текстах **публіцистичного** стилю широко використовується суспільно-політична лексика, експресивний й емоційно-оцінні слова та вирази, урочисті фрази, тропи, стилістичні фігури, зокрема риторичні питання. Для цих текстів характерні речення різної структури. Важливим компонентом усного публіцистичного мовлення є інтонація. Завдяки їй написаний текст при його виголошенні стає живим, емоційним, переконливим. У **розмовному** стилі широко представлено експресивні й емоційно-оцінні слова та вирази, тропи, синоніми, багатозначні слова, фразеологізми, діалектизми, неповні речення, стилістичні фігури. Різноманітна інтонація дає можливість мовцям виявити індивідуальні риси. **Науковий стиль** багатий на терміни з різних галузей знань, іншомовні слова, складні речення з підрядними різних видів, речення з відокремленими членами, вставними конструкціями. Науковий твір насичений абстрактною лексикою. Загальноживані слова використовуються здебільшого лише в одному з їхніх значень. Неодмінною ознакою **офіційно-ділового** стилю є одноманітність; різні явища життя відображаються в стандартних формах висловлювання. Проте тексти цього стилю багаті на слова й вирази ділової лексики, зокрема терміни й нейтральні фразеологізми. В офіційно-діловому мовленні переважають прості речення з однорідними членами, односкладні безособові речення. Подекуди використовуються синоніми, омоніми, багатозначні слова, фразеологізми з урочисто-піднесеним звучанням. Стилї мовлення представляють усе багатство виражальних засобів української мови. Невичерпним джерелом збагачення мовлення є художня література. Стилї ставлять певні вимоги щодо багатства мовлення. Під час висловлювання необхідно враховувати емоційно-експресивне забарвлення мовних одиниць та їх відповідність певному стилю. Висловлювати свої думки виразно, неодноманітно, оригінально – цілком реальне завдання для того, хто постійно збагачує свій лексичний запас і по-справжньому шанує слово.

Стильова доречність і мовленнєва ситуація

Доречність – ознака мовлення, яка організовує його точність, логічність, чісність, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають меті й умовам спілкування.

Доречність мовлення це:

- відповідність темі й меті висловлювання, його логічному змісту, емоційному забарвленню, стилю мовлення;
- врахування ситуації спілкування, складу мовців, форми мови (усної чи писемної).

Умови доречності мовлення:

- ☐ розуміння необхідності доречності мовлення;
- ☐ володіння культурою мовлення і спілкування за допомогою мови;
- ☐ високий рівень культури людини, вихованості;
- досконале знання мови.

Залежно від умов і мети спілкування доречність мовлення є:

- ☐ **контекстуальною** (контекст вимагає, щоб у ньому були гармонійно поєднані слова, структура речень, загальна тональність, інтонація);
- ☐ **ситуаційною** (від ситуації спілкування залежать темп і тональність мовлення, вибір слова, форм звертань тощо);
- ☐ **стильовою** (від стилю мовлення залежить вибір мовних засобів, їх співвідносність);
- ☐ **психологічно** обумовленою (обов'язковим для кожного є уміння встановити контакт зі співрозмовником, знайти відповідні слова, дотримуватись норм спілкування).

Кожне висловлювання використовується в тій чи іншій **сфері** (побут, наукова діяльність, законодавство тощо), має свою **мету** (регулювання стосунків, виклад інформації, вплив тощо) та **адресата**. Залежно від цього ми обираємо різнорівневі мовні **засоби**, найбільш придатні для конкретної ситуації.

ЩО ТАКЕ СТИЛЬ

*Про стиль дізнатись тобі хотілось?
Нехай це слово не ляка.
Це грецьке **stylos**, латинське **stilus** —
гостренька паличка тонка.
Учили нею, мабуть, даремно
писати на дощечці тонкій,
покритій воску прозорим шаром,
у Римі й Греції старій.
І не покритось словечко пилом,
все мова в пам'яті трима:
спочатку **почерк** вважали **стилем**,
а там — **манеру** й **лад письма**.
Стиль визначає і відповідність
буття творця і почуття.
Та, безумовно ж, і своєрідність
національного життя.
Є стиль **художньо-белетристичний**
(усім знайомий, не новий),
є **науково-публіцистичний**,
є **офіційно-діловий**.
Чи помічав ти в людей у творчих —
чий б ти твори не зустрів, —*

*своя **манера**, свій власний **почерк**,
свій **стиль**, у кожного з майстрів.
В свої він барви забарвить слово,
стиль появляється з творцем.
І стиль свій буде обов'язково,
якщо творець з своїм лицем.
Тихина зовсім не схожий з Рильським
і Винниченко з Головком,
Бажан з Малишком, Сосюра з Влизьком,
як і Гончар із Земляком.
Першопричина тут не єдина —
життя людей, суспільний фон.
І влучно каже: «Стиль — це людина», —
французький вчений Жорж Бюффон.
Та стиль в цілому — це й однорідність
всіх творчих почерків, манер.
Багатство стилю чи його бідність
ти, друже, знатимеш тепер.*

(Д. Білоус)

СТИЛІСТИЧНА НОРМА — це норма використання конкретного слова у певному стилі; вона є складовою **літературної норми**.

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА — сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ — це володіння нормами літературної мови (орфоепічними, лексичними, граматичними, орфографічними, пунктуаційними, стилістичними).

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

1. Логічна послідовність викладу думок і несуперечність їх між собою. Вона досягається внутрішнім планом відповіді (задум основна думка — її членування — висновки).
2. Правильне розуміння понять, знання термінів, якими передаються ці поняття, доречне вживання їх, зрозумілість викладу матеріалу та точність описів.
3. Логічний наголос основних (ключових, або домінантних) слів, особливо інформативних, залежно від обраної теми.
4. Правильне наголошування слів (унікати діалектних і просторічних наголосів).
5. Дотримання вимовних (орфоепічних) норм української літературної мови:
 - а) наближена вимова ненаголошених **е** до **и**, **и** до **е**: [сеило, неиси];

- б) відсутність акання — ненаголошене **о** ніколи не наближається до **а**: [росѣ], [водѣ];
- в) тверда вимова губних приголосних: **любов**, **сім**, **голуб**; шиплячих: **ріж**, **ніч**, **робиш**;
- г) африкати **дж**, **дз** вимовляються як один звук: **джерело**, **дзвін**, **джерем**, **джаз**;
- г) перед **е** та **и** всі приголосні вимовляються твердо: **небо**, **день**, **диво**;
- д) перед **і** всі приголосні пом'якшуються або напівпом'якшують: **ніхто**, **пісня**, **гірко**;
- е) розрізняються приголосні — щілинний **г** (**голова**, **гордість**, **гість**) і проривний **гедзь**, **гуля**);
- є) дзвінкі приголосні в кінці слова не оглушуються: **сніг**, **дід**, **сад**, **сторож** та ін.;
- ж) відбувається чергування сполучників **і** — **й**, прийменників **в** — **,** голосного **і** в закритому складі з голосними **е**, у відкритих складах. **оу**

6. Дотримання граматичних норм (відмінкових і особових форм, зв'язків узгодження, керування тощо).

7. Дбати про чистоту мови (уникати необґрунтованих повторень, зайвих слів на зразок); не вживати просторічних, жаргонних, вульгарних слів і виразів.

8. Стежити за будовою речення, вислову, фрази: намагатися давати повні аргументовані відповіді, не допускати телеграфного мовлення; тримати «під контролем» синтаксичну структуру речення, щоб у ньому, якщо воно не односкладне, була граматична пара — підмет і присудок, а всі інші слова знаходили своє місце в групі підмета чи в групі присудка; користуватися прямим і зворотним порядком слів, виносити найважливіші слова на початок або на кінець речення, виділяти їх інтонаційно, на письмі — розділовими знаками.

9. Виразність і образність мовлення. Вона досягається умілим використанням багатозначних, синонімічних слів, фразеологічних сполучень, прикметникових, дієприкметникових і дієприслівникових зворотів, художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор тощо).

10. Тримати в полі зору розмірений темп, виразну дикцію мовлення, міміку, жести.
(За Л. Мацько)

ЗАВДАННЯ 1.

Прочитайте уривок вголос. Визначте в ньому елементи наукового, публіцистичного та ділового стилів.

Чи помітили ви, що наша мова чи письмо дещо схожі на телеграфічні знаки азбуки Морзе? У всіх трьох випадках ідеться про знаки або звуки, яким надано певного значення. За «наказом» мозку наші голосові зв'язки, гортань, рот, піднебіння, губи разом з дихальними органами видають різні звуки, які, відповідно поєднуючись, утворюють людську мову. Чужа мова незрозуміла, якщо людина не може її «розшифрувати», так само як азбука Морзе незрозуміла для людини, яка з нею не знайома. *(І. Томан)*

ЗАВДАННЯ 2.

Прочитайте тексти. Яка тема кожного тексту? До якого стилю належить кожен із наведених текстів? Обґрунтуйте свою відповідь.

«Хліб — усьому голова». Скільки мудрості у народному прислів'ї! Ми не уявляємо свого життя без хліба. Це слово є в усіх слов'янських мовах. Дослідники вважають, що, найімовірніше, слово «хліб» до слов'ян, готів, германців прийшло з ще давнішої мови. А де хліб, там обов'язково має бути сіль. Слово це дуже давнє. Спочатку воно означало «з сіллю», «солоний», потім — «приправлений», згодом — «смачний». *(Із календаря)*

ЖИТНІЙ ХЛІБ

Біля сільмагу розвантажували хліб. Люди стояли один за одним у черзі і чекали, поки його продаватимуть. Підійшла літня жінка, запитала:

— Який хліб привезли?

— Чорний, бабусю, — відповіли їй.

— Чорний? Ні, дитино. Чорним хліб не буває. Може, житній?

І справді: ми називаємо хліб чорним, сірим, забуваючи, що говоримо про святе. А шофер автофургона тим часом так недбало звальював зарум'янені, запашні буханці на полиці. І здавалося, що й самому хлібові боляче від образи. *(О. Карпенко)*

ЗАВДАННЯ 3.

Доберіть п'ять невеликих текстів розмовного, наукового, публіцистичного, художнього та ділового стилів. Визначте їхні основні стильові ознаки.

ЗАВДАННЯ 4.

Уважно прочитайте текст. Визначте у кожному тексті його тему й основну думку. Які ознаки має кожен із наведених текстів та які мовні засоби у них вжито?

БЕРІЗОНЬКА БІЛОКОРА

Так ніжно називають юну білокошу та струнку високу дівчину, надзвичайно гарну на вроду. Легенда свідчить: була колись берізонька пречудовою юнкою, та з крутим і непокірним характером. Посварилася якось з матір'ю, яка не випускала її пізно ввечері з дому, щоб не сталось якого лиха. - Ні, я все-таки піду! — наполягала на своєму дівка. Не впливали на неї ні вмовляння матері, ні сестри, ні брата. Зопалу вибігла з хати на хитку кладку через річку, не втрималася на ній — і впала у воду, втопилася у швидкому потоці. І проросла березою, а очі її перетворились у тернові ягоди, коси — у шовкову травцю. Отож і виростає береза коло хати високо, схиляючись кроною головою донизу, ніби хоче зазирнути у мамине віконце, прощення попросити. А навесні з її тіла тече сік, немов сльози. У давнину береза символізувала в українців чистоту матері-природи. Попити соку, вважалося, — то очиститися од земних гріхів, злитися з природою. Заборонялося вирубувати особливо молоді деревця берези, щоб не розгнівити священну рослину.

(М. Федоренко)

Юрій ФЕДЬКОВИЧ
ПО ЩИРОСТІ

Один господар прийшов з міста, дає своєму синкові медівник та й каже:
— На, Васильку! Та поділися з Петриком по щирості!
— А то як діляться по щирості? — питає Василько.
— Отак, синку, — каже отець. — Як переломиш медівник, то даш більшу половину Петрикові, а собі лишиш меншу. Се називається по щирості.
— То дайте Петрикові медівник, най він ділить по щирості! — каже хитрий Василько.

ЗАВДАННЯ 5.

Прочитайте тексти. **Виділіть у них компоненти й елементи. З'ясуйте, яким способом — послідовним чи паралельним — пов'язані речення у кожному тексті.** Обґрунтуйте свою відповідь.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІНОЧОК

Віночки-обереги зроду-віку були неодмінною ознакою національного українського строю. А скільки звичаїв, обрядів, ритуалів, магічних знаків, повір'їв пов'язані з вінками! До нас дійшов лиш відгомін тієї барвистої Пісні Землі. Однак дійшов. І коли згадати, то кожна з вас — нині мам, бабусь, дорослих добродійок — в дитинстві несла те диво, — хто серед сонячної купелі козачків, хто на конюшиновому розливі. А згодом, дивись, йшли у вінку селом та: «Просили батько-мати і я прошу...» І вже красувався на столі весільний коровай у барвистому вінку...

Український віночок — не просто краса, а й оберіг, «знахар душі», бо в ньому є така чаклунська сила, що болі знімає, волосся береже. Впліталось до віночка багато квітів: вишні, ружі, калини, безсмертника, деревію, незабудки, чорнобрівців, любистку, волошок, ромашок. Найпочесніше місце належало деревію. Ці дрібненькі біленькі квіточки здалеку нагадують велику квітку, її у народі називають деревцем. Коли квіти перецвітають, вітер розносить насіння далеко-далеко. Та хоч би де проросла ця рослинка, вона завше цвіте. Тому люди вплели її до віночка як символ нескореності. Барвінок — до людської оселі, до городу тягнеться. Взимку відвар барвінку п'ють од простуди, влітку барвінком прикрашають святковий хліб, плетуть весільні букетики. Цілий рік його шанують, вважаючи символом життя. А безсмертник дарує здоров'я нашому роду людському. Квіт вишні та яблуні — символ материнської любові. А калина — символ краси та дівочої вроди, символ України вродливої нашої. Ромашка у віночку — наймолодша за своїм віком, її вплели у віночок люди, коли переконалися, що вона приносить не лише здоров'я, а й доброту та ніжність. І вплітають її разом із гронами калини та цвіту яблуні, вишні. Переплітають з батіжком хмелю — символом гнучкості та розуму. Цвіт маку долучають у віночок лише ті дівчатка, у чиїх родинх хтось загинув у боротьбі з ворогами. До того ж мак є символом печалі та туги. А всього в українському віночку — 12 квіточок, і кожна — лікар, оберіг. *(З журналу)*
Починали носити віночок дівчата з трьох років.

Перший — для трирічної дівчинки — плела мама, вимочувала у росах, сушила, коли на небі сонце зійде. І купала його в росах сім днів, а тоді до скрині клала. У віночок вплітала чорнобрівці, незабудки, барвінок, ромашки. Кожна квіточка лікувала дитину: чорнобрівці допомагали позбутися головного болю, незабудки та барвінок зір розвивали, а ромашка серце заспокоювала. У чотири роки плівся інший віночок. Усі кінчики пелюсток вже були розсічені, доплітався безсмертник, листочки багна чи яблуні. А для шестирічної доньки у вінок вплітали мак, що давав сон та беріг думку; крім того, вплітали й волошку. Для семирічної дівчинки плели вінок із семи квіточок. І вперше квіт яблуні вплітали. То був цілий ритуал, коли батько торкався вінком голівки та промовляв: «Мати-яблуне, дядино моя...», прохаючи у неї здоров'я і долі дитині. У центрі було грона калини — символ краси дівочої, далі — квітки незабудки («Я прийшла до тебе, роде мій! Не забудь. У народі кажуть,

що ружа колись була дуже красивою дівчиною. Вона, як і її сестри, мальва та півонія, лікувала людей від серцевих хвороб. *(З журналу)*

А що ви знаєте про український віночок?

В'язати стрічки треба уміти та символи їх знати. Першою у віночок в'яжуть світло-коричневу стрічку. Це символ землі-годувальниці. Побіч від коричневої — жовті стрічки. Символ сонця. За ними в'язали світло-зелені, потім голубі... В'язали по строю й білу стрічечку, коли її кінці були розшиті сріблом і золотом. На лівому кінці вививали сонце, а на правому — місяць. *(За О. Кириченко)*

ЗАВДАННЯ 6. Перекладіть українською мовою.

Таможенная зона, текучесть кадров, текущий ремонт, хозрасчетное предприятие, холостой выстрел, хранение багажа, заверение подписи, для большей важности, доверенное лицо, долгосрочный кредит, должностное лицо, должностной оклад.

ЗАВДАННЯ 7.. Прочитайте усталені вирази. Зверніть увагу на переклад. Розіграйте діалоги, використовуючи український варіант усталених виразів.

Яснее ясного — **цілком ясно**
 ясное дело — **певна річ, зрозуміла річ, ясна річ**
 хватит об этом — **годі про це**
 поймите меня правильно — **зрозумійте мене правильно**
 что вы имеете в виду? — **що ви маєте на увазі?**
 что касается меня — **стосовно мене**
 что касается остального — **щодо решти**
 уму непостижимо — **розумом не досягнути**
 по общему мнению — **за загальною думкою**
 пустяки, не за что — **дрібниці, нема за що**
 так или иначе — **так чи інакше**
 таким образом — **таким чином**
 тем более досадно — **тим більш прикро**
 тем не менее — **проте, однак**
 тем хуже — **тим гірше**
 тем хуже для тебя — **тим гірше для тебе**
 типун тебе на язык! — **тіпун тобі на язык!**

ЗАВДАННЯ 8. ЯК МИ КАЖЕМО

— про дуже гладку людину;
 — про енергійну людину;
 — про дуже вродливу людину;
 — про набундючену, пихату людину;
 — про щирі і скромну людину;
 — про дуже перелякану людину.

(Грубий як кадовб; прудкий як іскра; гарний як іскра; надувся як йорж; гладкий як кабан і товстий як кабан; добрий як кавалок хліба; вирвався як кіт з мішка).

Хочеш бути розумним, навчись правильно ставити запитання, уважно слухати, спокійно відповідати та припиняти розмову, коли нічого більше сказати.

І. Лафатер

Іранський цар Арташір, засновник династії Сасанідів, сказав якимось: «Оточи себе гідними, щоб не допустити до себе недостойних».

Чудодійна сила слова виникає з любові педагога, з його глибокої віри в людину. Любов до людини і віра в неї — це, образно кажучи, повітря, на якому тримаються крила ласки і лагідності. *В. Сухомлинський*

*** Законспектувати:**

- 1) Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. – К.: Довїра, 1999. – С. 270-342.
- 2) Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – С. 140-160, 241-302.
- 3) Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либїдь, 1992. – С. 5-19.

Семінар 4.
КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ.
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ПЕДАГОГА.
КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКА ДНЗ

Теоретичний блок

- Ознаки мовленнєвої культури.
- Комунікативні ознаки культури мовлення педагога.
- Компоненти професійного мовлення педагога:
- якість мовного оформлення мовлення,
- ціннісно-особистісні установки педагога,
- комунікативна компетентність,
- чіткий добір інформації у процесі діалогу з дитиною,
- орієнтація на процес безпосередньої комунікації.
- Особливості комунікації з дітьми різного віку.

Практикум

Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра-К, 2006. – С. 17 – 20.

УРОК РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ

Та ось у клас входить учитель. Він досвідчений педагог, викладає багато років свій улюблений предмет—географію. А поки вчитель іде до столу, кладе журнал і сідає, ми з вами спробуємо розв'язати одну «задачку». Того, хто вас учить, можна назвати кількома словами (ми щойно так зробили). Це вчитель, викладач, педагог. Як думаєте, чи ці слова зовсім однакові за значенням? Виявляється, що не зовсім. Учитель—від «учити»: він навчає, викладає якийсь предмет у школі. Викладач—від «викладати», він викладає свої знання перед іншими. Ці «інші»—студенти, бо викладачами звичайно звать учителів вищих шкіл—інститутів, університетів. Ну, а педагог? По-грецьки—це «дітовод», «вихователь». Значить, це людина, яка і навчає, і виховує. От ми вашого вчителя географії й назвали педагогом—за його вміння і досвід. Та ось учитель каже: «Пишіть: «Класна робота». Поставте число». А коли кажуть: «Поставте дату»? А як треба сказати: «Яка сьогодні дата?» чи «Яке сьогодні число?»? Число—це день місяця серед інших його днів: двадцять грудня, дев'ять березня. Можна сказати: «Яке сьогодні число?» Тоді відповідь буде: «Сьогодні перше квітня». Дата—це точний календарний час певної події. До неї входять: число, місяць і рік. Тому кажуть: «Дата народження Тараса Григоровича Шевченка—9 березня 1814 року»; «Поставте дату під цією заявою».

А звідки взялася дата? Слово *datum* взяли з латинської мови італійські рахівники. Означало воно «дане». Цим словом вони позначали строк сплати боргу. Пізніше ним називали будь-який строк. Ми називаємо цим словом час, коли відбувалася певна подія. На столі у вчителя журнал. Не шукайте родичів цього слова серед наших слів, бо воно запозичене. Утворене воно від французького слова *jour*—«день». Виходить, що журнал—це щоденник, в якому щодня записуються ваші добрі й не дуже добрі діла. За хорошу оцінку вдома похвалять, за погану—перепаде «на горіхи», як-то кажуть, та все ж не так, як, скажімо, у Голландії. Там нещодавно ввели спеціальний податок, який мусять сплачувати батьки, якщо учень погано вчиться. А самого учня не пускають у школу, якщо він не принесе квитанції про сплату податку. А поки ми з вами подумки розмовляємо, учитель водить своїм олівцем по списку учнів, шукаючи того, хто має сьогодні вийти до дошки. Своїм олівцем він користується часом і як указкою. Це його улюблена річ—тонкий, довгий, блискучий чорний олівець.

...Олівець. А він теж чужинець? Слово олівець бере свій початок з давніх часів. Пов'язане воно зі словом «олово», яке є майже в усіх слов'ян, а «починалося» воно, мабуть, від латинського *альбум*—«білий». Правда, пізнати в слові олівець латинське *альбум* дуже важко, але вчені довели, що це саме так. Ось як розповідають історію олівця. У давнину писали на пергаменті—добре обробленій телячій шкурі—тонкій, білій, приємній на дотик. Це був дуже дорогий «папір», тому писати на ньому було справою дуже відповідальною. Щоб рядки виходили рівними і красивими, олов'яними кружечками проводили на пергаменті лінії, а вже потім по них рівненько й акуратно писали. Згодом з'явилися олов'яні палички у дерев'яній оправі—щоб не бруднити руки. В Італії серединки олівців робили зі сплаву двох частин олова та однієї частини цинку. Та ось у XVI столітті на землях Англії було знайдено чорне каміння—графіт. Виявилося, що ним добре писати на папері. Королівським указом було суворо заборонено вивозити графіт за межі Англії. Спеціально відібрані майстри виготовляли тоненькі стрижні з графіту і вставляли їх в оправу з червоного дерева. Ці олівці були дорогі. Ними англійські купці торгували по всій Європі. Минуло сто років. Одного разу чеський фабрикант, власник фабрики, яка виготовляла *тиглі* (форми для розливання металу), випустив з рук один тигель. Падаючи, тигель залишив чітку лінію на папері. Значить, тим, з чого роблять тиглі, можна було писати. А робили їх з суміші глини і місцевого графіту. Фабрикант почав робити стрижні для олівців, які швидко розійшлися по всій Європі. Так секрет англійських олівців було розкрито. Сьогодні в Європі виробляють 350 різних видів олівців, а кольорів і відтінків у них понад сімдесят. А що там блищить на парті? Ага, циркуль. А він чий родич і скільки йому років? Старенький він, наш циркуль, хоч на вигляд новенький, недавно куплений. Йому добрих дві тисячі років. А родич у нього—ви б таке подумали?—цирк! Латинське слово *ціркус*—«коло» має правнука цирк (адже циркова арена кругла), а *ціркулюс*—«кільце» має правнука циркуль, яким можна на креслити і коло, і кільце. Бачите, як далеко можуть розійтися дві форми того самого слова—звичайна і зменшена. Давайте познайомимось ще з одним «римлянином». Це диктант. У латинській мові *діктаре* означало «говорити для записування». От і стало слово *діктаре* означати «розпоряджатися, наказувати». Серед нащадків цього слова можна зустріти і нашого доброго знайомого—шкільний диктант, і страшного диктатора—людину, яка має необмежену владу. А тепер оглянься ще раз навкруги. Усе, що тебе оточує,—парті, дошка, карти, таблиці—давні добрі друзі, не лише твої. Довжелезний ряд поколінь учнів у різних країнах користувався такими ж або схожими речами під час навчання. Вони так, як і ви всі, сиділи за партами, виходили до дошки, писали диктанти. Тому все, що оточує тебе в школі, заслуговує особливого ставлення—шанобливого і дружнього водночас. (Алла Коваль)

* Прочитати і законспектувати:

- 1) Підгурська В.Ю., Роль лінгвістичних курсів у формуванні етикетного мовлення майбутніх класоводів // Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та методики її викладання в закладах освіти (Матеріали II студентсько-викладацького науково-методичного семінару, 30 березня 2010 р.). — Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2010. — 141 с.
- 2) В'ячеслав УСАТИЙ КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ...
- 3) Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. — К., 1991. — 27 с.
- 4) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів, 1990. — С. 91 — 100.

Теоретичний блок

- Професійна комунікація.
- Мовленнєвий образ працівника ДНЗ.
- Культура мовлення вихователя і особливості розвитку мовлення дітей дошкільного віку.
- До історії методики розвитку мовлення дитини: ідеї Єлизавети Михеєвої та Фелікса Шохіна.
- Освоєння відомих методик розвитку мовлення дошкільників.

Практикум

Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. — 2-е вид., випр. і доп. — К.: Ліра-К, 2006. — С. 20 — 21.

Завдання 1. Прослухайте монолог виховательки дитсадка і проаналізуйте його з точки зору чистоти мовлення та професійної етики. Замініть у фейлетоні всі ненормативні словосполучення нормативними. Як зміниться при цьому жанр твору? Чи зустрічалися Ви із подібними до героїні вихователями?

ВСІХ НАВЧУ, ЯК САМА ВМІЮ!

—Здрастє, мамочка! Ви хотіли бачити виховательніцу? Так це я, дуже приємно, Єлена Петровна. Як фамілія дитини? А, це ж наш Петенька. Петя! Не трогай Наташеньку, а то поставлю обох в угол! Іди сюди! Шаловлівий у Вас мальчуган, но розумний, ще малиш, а вже все понімає. Скажи йому: «Лягай у кроватку»,— зараз засипає. От Оксанка—розбалувана дитина, ще й грязнуля, чолка йде на очі, варежки в болоті. Не люблю таких дітей, та й мамуля у неї та ж сама неакуратна. Ой, вибачаюсь, знов б'ються! Анічка, моя лапочка, не плач! Надічка, візьми вилку і поділи грушу пополам. І поскладайте блюдічка! А в Ані щочки—як яблучка. Ой ти ж моє солнишко, поглянь в зеркало—красавіца! Дай я тобі ленточку поправлю. Ви, мамочка, забираєте Петю? Дивіться сюди: он шкафчик Вашої дитини, там на полиці його носочки лежать. І не забудьте: у нас завтра дєтський утрєнік, а Петя Ваш не вірно український віршик вимовляє, яось по-руськи в нього получається, та нічого, ладно, я з ним позанімаюсь—і все буде в порядку! У мене в групі ні одна дитина без українського в школу не піде, всіх навчу, як сама вмію!

Завдання 2. Продовжіть письмово вислів К.Станіславського із книги «Робота актора над собою». Аргументуйте своє розуміння призначення справжнього вчителя у суспільстві.

«Справжній священнослужитель у всяку хвилину свого перебування в храмі почуває в ньому наявність вітваря. Справжній актор повинен завжди почувати в театрі близькість сцени». Справжній учитель, на мою думку,...

Завдання 3. виправте мовні огріхи:

По адресі, по бажанню, по вимозі, по вашій вині, по цих відомостях, відповідно меті, по вказівці керівника, по тому документу, по нашій домовленості, дякую вас, запобігати помилкам, згідно наказу, на знак вдячності, по ініціативі товариша, по методу научного сотрудника, по міркуваннях безпеки, позбутися від вредної звички, по призначенню ректора, убрати ігровий куток, веселий утреник, под маской лісички, по теорії Дарвіна, отстаючі діти, на честь ювілею вихователя, виконати в срок, здати определєну суму, довіряти рукам виховательки, не поняти питання, невиховано оброщатися, обротить внеманіє на цього маленького ангелочка, писати доклад, виконать во время, сонний час.

Завдання 4. Пояснити значення поданих слів:

Бажати і зичити, вихований і чемний, вручити і піднести, знадобитися і пригодитися, звести і розвести, односельчани і односельці, осипатись і обсипатись, лице і обличчя, жона і жінка, людина і чоловік, кусати і гризти, вид і вигляд, пласт і скибка, болото і бруд, навала і нашествя, процент і відсоток, інший і другий, подорож і мандрівка, майдан і площа.

Завдання 5. Пояснити значення поданих слів. Як називаються такі слова? Для чого вони служать?

Дружно і дружньо, ефективний і ефектний, заснований і оснований, зумовлювати і обумовлювати, напрям і напрямок, вибачати і вибачатись, поверховий і поверхневий, посібник і пособник, приводити і призводити, відстоювати і обстоювати, громадський і громадянський.

*** Законспектувати:**

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів, 1990. — С. 105 — 110.

Семінар 5.

**ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ І МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ.
ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ. ЧИТАННЯ**

Теоретичний блок

- Орфоепія.
- Норми української вимови (голосні, приголосні звуки).

- Типові орфоепічні помилки.
- Акцентні норми української мови.
- Наголос і наголошування (іменники, прикметники, займенники, дієслова, числівники, прислівники)
- Порушення норм наголошування.
- Фоностилістика. Поняття евфонії.
-

Практикум

Завдання 1. Перепишіть, розставляючи наголос:

Договір, документ, жадоба, іконопис, посмішка, живопис, кришталевий, суєтний, ковзкий, жмуток.

Завдання 2. Напишіть, правильно наголошуючи слова:

Кухарка, кухарський, міжсортний, міжцеховий, міжспілковий, перенести, перевезти, псевдонім, усмішка, навкіс, до смаку, разом, посиджу, фанатичка, курятина, скажу, по-товариському.

Завдання 3. Провідмініайте дієслова. Зверніть увагу на перенос наголосу.

Держати, грозити, нести, водити, вести, везти, гасити.

Зразок:

бр`ати	бер`у;	бер`е;
	Бер`еш;	берет`е;
	берем`о;	бер`уть.

Завдання 4. З поданих словосполучень утворіть складні прислівники. Поясніть їх написання. Поставте наголос.

1. Йти босими ногами.	5. З лівого боку.
2. Каятися при всіх.	6. Два роки тому.
3. Бігти когось доганяючи.	7. Бігти когось переймаючи.
4. Йти нічого не бачачи.	8. Поводитись як християни.

Зразок: йти босими ногами – йти бос`оніж.

Завдання 5.

А. У котрих словах на місці крапок треба вимовляти звук [r]? Чому?

1. А...рус. 2. ...азета. 3. На ...рунті. 4. ...валт. 5. А...ресія.

Б. У котрих із поданих слів правильно підкреслено наголошені склади?

1. Алфавіт. 2. Бідненький. 3. Чотирнадцять. 4. Борошно. 5. Нести.

В. У котрих словах наголос падає на другий склад?

1. Новий. 2. Гарбуз. 3. Динаміка. 4. Подолати. 5. Донька. 6. Читання.
7. Циган. 8. Приказка. 9. Чотирнадцять. 10. Занепад.

Г. Котрі іменники мають закінчення -а в родовому відмінку:

1. Листопад (місяць), Рим (місто), образ (ікона).
2. Листопад (явище в природі), Рим (державна), образ (літературний герой).

Д. У котрому рядку всі наведені іменники середнього роду? Розставте наголоси.

1. Естафета, пюре, рантьє, водоймище, зародок.
2. Журі, лоша, Батумі, еволюція, конференсьє.
3. Кофе, Сочі, море, оповідання, дівчатко.
4. Ківерці, Львів, озеро, пюре, зелень.
5. Таксі, кашне, дитя, Умань, Ірпінь.

Е. Прочитайте слова за правилами літературної вимови. Затранскрибуйте.

Підкресліть слова, у яких наявні звуки [дж], [дз], [дз'].

Ходжу, раджу, воджу, бджола, підживлення, нагородження, приїжджати, кукурудза, кукурудзяний, дзвінок, надзвичайний.

Є) виправте допущені помилки:

Й Галя, і Володимир відчули, як в них щось прорвалося; шалений потік, що довго стримувався, раптом звалив греблю, яку мостили мимовільно, й вони забули про усі ваги і противаги... (В. Шевчук).

Певно, навіть й Кнезь не знає, скільки часу Град наш стоїть. Хоча, ні.

Кнезь знає усе. Він майже усіх знає, хто як зветься із вільних, що в Граді живуть. А смердів всяких – їх чого ж на ім'я кликати, вони і самі себе на ім'я не завжди знають, до них тільки “ей ти” і говориться. (О. Іванець).

Завдання 6. Вправи на розвиток усного мовлення. Прочитайте скоромовки, вправляючись у швидкості промовляння, з'ясуйте, як ви зрозуміли суть скоромовки.

- Згори гарно та тихо, а всередині ворухиться лихо.
- Словом як шовком вишиває, а ділом як шилом шпигає.
- Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.
- Млин меле – мука буде, язик меле – біда буде.
- Тишком, нишком вийшла мишка із нори, в шкряботушки ніс і вушка догори.

Завдання 7. Прочитайте, дотримуючись правильної літературної вимови. Перевірте за словником наголос у словах. Ті слова, у яких ви помилились, випишіть, поставте правильний знак наголосу і вимовте їх. У виділених словах поясніть вимову ненаголошених голосних.

Було це дуже давно. Тоді ще ліси не насаджувалися людськими руками і все йшло за веління матері-природи. Та й будинків великих не було. Людина шукала собі гарні умови і ліпшу долю біля лісу з полем та біля води.

Завдання 8. До слів зі звуками [е], [и], що стоять у ненаголошених складах, доберіть спільнокореневі слова з наголошеними [е], [и]. Поставте знак наголосу в кожному слові. До виділених слів доберіть синоніми і введіть їх у речення. Зверніть увагу на різницю в лексичному значенні синонімів.

Веселка, весна, щеміти, крилатий, дивився, кленовий. Веселка – весело, весна – весно, виднокруг – видно, щеміти – щем, крилатий – крила, дивився – диво, кленовий – клен.

Завдання 9. Проставте наголоси, поясніть значення і функціонування наведених пар слів і визначіть роль наголосу в словорозрізненні.

Атлас – атлас, броня – броня, заняття – заняття, запал – запал, західний – західний, лікарський – лікарський, правильний – правильний, малиновий – малиновий, гаванський – гаванський, плюсовий – плюсовий, вершковий – вершковий, гладкий – гладкий, консерваторський – консерваторський, неперехідний – неперехідний, хаос – хаос, Батьківщина – батьківщина, адресний – адресний, якось – якось, ядерний – ядерний, шкода – шкода, зерно – зерно, прошу – прошу, варення – варення, верхом – верхом, вигідний – вигідний, видання – видання, видати – видати, зараз – зараз, грядки – грядки, дерен – дерен, туга – туга, ніде – ніде, нікуди – нікуди, ніколи – ніколи.

ОПОРНИЙ БЛОК

Знаки транскрибування

I. Звукові вияви фонем:

еи – звук [е], наближений до [и]: [веирба́], [сеиреида́];
 іи – звук [і], наближений до [и]: [іиноді], [дороб́жніі];
 ие – звук [и], наближений до [е]: [зиема́];
 у – звук [ў] нескладовий: [лаў́ка];
 оу – звук [о] наближений до [у]: [зоузу́л'а], [хоуджу́].

II. Діакритичні та інші знаки:

[] – фонетична транскрипція;
 ´ – м'якість приголосного [л'і'то], [с'ад'];
 ˘ – напівм'якість приголосного: [к'іно'], [б'іжу'];
 : – довгота звука: [знан'а:], [зб'іж'а:];
 ' – наголос: [дале'ко], [мо'лод'];
 ˘ – нескладовий характер: [воўк];
 | – коротка пауза;
 || – довга пауза.

Складні випадки вимови шумних приголосних

Буквосполучення Вимова Приклад

ж+ц', ш+ц', ч+ц', ж+с', ш+с', ч+с', с+ш, з+ж, з+дж

– **жц** (і) [з'ц'] кн^іжці [кн^із'ц'і]

– **шц** (і) [с'ц'] ко^ашці [ко^ас'ц'і]

– **чц** (і) [ц'] до^чці [до^ч:і]

– **жс** (я) [з'с'] на^ажся [на^аз'с'а]

– **шс** (я) [с'] грі^єся [гр^ієис':а]

– **чс** (я) [ц'с'] му^чся [му^чс'а]

з+ш-, -з+ш-, з+ч-, -з+ч-

зш- [ш:]

у префіксі **з-**

зш^іти [ш:іти]

-зш- [жш]

у всіх інших випадках

безш^умно

злі^зши

[беижш^умно]

[зліжши]

зч- [шч]

у префіксах **з-, роз-,**

прийменнику **з**

зч^істити

ро^зчин

з чо^{го}

[шч^істиети]

[ро^зчин]

[шчо^{го}]

-зч- [жч] безч^єсний [беижч^єсній]

-сш [ш:] вирі^сши [в^ір'іш:и]

зж- [ж:] зжовк^нути

безжалісний

[ж:оўк^нути]

[беижал'існій]

здж [ж д□ж] з джерела [ж д□ж еиреилá]

т'+с', т+с', т+ш, т+ц, т+ц', т+ч, т+ж

-ться [ц':] б'єть^ся,

ра^дить^ся

[б'й^єц':а] [ра^диц':а]

-тс (і) [ц'] б^утс^ів [б^уц'іў]

[ц] б^утс^і [б^уци]

-тш- [чш] кор^отший [кор^очший]

-тц- [ц:] кор^ітце [кор^іц:е]

-тц (і) [ц':] в клі^тці [уклі^тц':і]

-тч- [ч:] о^тче [о^тч:е]

-тж [д□ж ж] о^тже [о^т д□ж же]

д+ж, д+ч, д+ш, д+с, д+ц, д+з

-дж [д□ж ж] адже [а^а д□ж же]

-дч [д□ж ч] відч^ути [в'і д□ж ч^ути]

-дш [д□ж ш] підшук^ати [п'і д□ж шук^ати]

-дс [д□з с] відступ [в'і д□з ступ]

-дц [д□з ц] відцурат^іся [в'і д□з цур^атиес'а]

-дз [д□з з] відзвук [в'і д□з звук]

Спрощення у групах приголосних

Буквосполучення Вимова Приклад

ст+с, ст+д, ст+ч, ст+ц', ст+с'ьк, нт+ст, нт+с'ьк

-стс- [с:] шістсот [ш'іс: óт]

-стд- [зд] шістдесят [ш'іздеис'át]

-стч- [шч] невістчин [неив'ішчиен]

-стц'- [с'ц'] артистці [арт'іс'ц'і]

-стськ- [с'к] туристський [тур'іс'к'ий]

-нтст- [нст] агентство [аг'енство]

-нтськ- [с'к] гігантський [г'ігáнс'к'ий]

Теоретичний блок

- Орфоепічні мовні норми.
- Дотримання орфоепічних мовних норм у процесі читання тексту.
- Читання тексту.

Практикум

Завдання 1. Тренувальні вправи:

СПОТИКАНКИ

Вередували вереднички, що не зварили вареничків; не вередуйте, вередниченьки,— ось поваряться варениченьки.

Прилетіли горобці, говорили про крупці; не про крупці, не про покрупичю, а про крупник та про покруп'ячко.

Ануге швидко скажіть тричі поспіль:

— Сестрице, чи ткачі тчуть, чи не тчуть?

— Чуть-чуть тчуть, ледь човники волочуть, бо їсти й чутьчуть не чуть!

— Нехай ще чуть-чуть потчуть, бо вже чуть, що перепічки печуть!

ПОЛТАВСЬКІ ШВИДКОМОВКИ

Ануге скажіть швидко, тричі, не збившись:— «Наш перепел підподьомкас: підподьом, підподьом! Та ще не випідподьомкався.

Або оце: «Пророкував пророк про пророчі речі; трохи недопророкував, а трохи перепророкував. Шито ковпак, та не по ковпаківському. Пішов Прокіп, кипів окріп; як і при Прокопі кипів окріп, так і без Прокопа кипів окріп». (Олена Пчілка)

Завдання 2. Читання з дотриманням орфоепічних мовних норм:

Сучасна українська дитяча книжка (вірші + проза)

Сучасна перекладна дитяча книжка (вірші + проза + драма)

Семінар 6.

ЛЕКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ.

СКЛАДНІ ВИПАДКИ СЛОВОВЖИВАННЯ

Теоретичний блок

- Проблема лексичного багатства (синонімія, епітети. Словник синонімів, Словник епітетів).
- Фразеологія як мистецтво.
- Мовні штампи.
- Канцеляризми.
- Тавтологія і плеоназм.
- Афоризми.
- Кальки і калькування або дещо про неточність перекладу.

Практикум

Завдання 1. Прочитайте ряд слів. Чи всі слова-синоніми мають однакове значення? Спробуйте їх пояснити.

Ліс, бір, діброва, пуща, праліс.

Теплий, пекучий, гарячий.

Чистий, охайний, чепурний, акуратний.

Завдання 2. Пояснити значення прислів'їв і виписати антоніми парами.

Не хвались, як починаєш, а хвались, як закінчуєш.

Хто не знав зла, не вміє шанувати добра.

Тобі – сміх, а мені – плач.

Із щастя та горя скувалася доля.

Хто спритний в молодості, той моторний до старості.

Рідкій каші густою не стати.

Завдання 3. Запишіть правильно, прокоментуйте:

Художник малює свій автопортрет, двічі дублювати вислів, соціальне суспільство, друга альтернатива, вільна вакансія, пишу свою автобіографію, промислова індустрія, аграрна земля, преїскурант цін, гуманна людяність, перший дебют, народний фольклор, мемуарні спогади, патріот батьківщини, хронометраж часу, меморіальний пам'ятник, пам'ятний сувенір, протирічить програмі, вирішувати задачу, попереджати хворобу, користуватися льготами, факт на лице, при збільшенні показників, по електронній пошті, добавочна вартість, додержуватися дисципліни, кризисна ситуація, новий привоз, розпродажа товару, область знань, акторське майстерство, змайстерить іграшку, подарить на моє день народження, рисувати дерево, виключити світ, закотить істеріку, впасти в плачі, заболіти грипом, боліти за «Карпати», ждати на ребйонка, обожнювать халву, обіймати за плечі, боятися доторків, пересиджувать за телевізором, слідкувати за подіями, ловити себе на гадці, загадати загадку, виїдай творог, дайте знати про себе, планувати у плані, працювати в якості бухгалтера, молода секретарша, добудувати прибудову, стремитися до успіха, добиватися цілі, позначати знаками, зазнати убитка, видавати здачу, другими словами кажучи, враховувати в рахунок, мої думки на щот освіти, з усього витікає висновок, у мене до вас маса питань, у цей перечень не входить ця книга, саме складне питання, автором наголошено на цій проблемі, я буду доказувати цей факт, співставляти показники, учитуючи ситуацію, ці приклади є виключенням, будем берегти електрику, зупинили водоснабження, до статті долучаємо список літератури, ти ще не замужем, у дальнішому я буду переходити до радикальніших дій, дякуючи вашому сумлінному ставленню, хочу підняти це питання, спиратися на досвід пришлих поколінь, відводити очі вбік, іскати причини, пожалувати з докором, бути обіженим, неохотно відвернутися, бездельничать ввечері, вийти на конечній остановці, взяти для себе слово, толкувати теореми, знати толк у роботі, бути находчевим, преподнести подарок, издеваться над тваринами, внушить окружающим, предпочитати спорт, порадувати показовим поведженням, бути находкою для бабусі, працювати по спеціальності, бути нагуженим на роботі, пре успівати в усіх ділах, три вишших образования, цінити турботу, в предкушенні перемоги, ви доставили мені радості, йти двома ногами до цілі, побесідувати з подружками, шукати за забором, заважаєш мені висипатся, висипалися бусинки по траві, роззираться на всі сторони, любить жарений картофель, їсти свіжу клубніку, кричущий стиль, вибросити на мусор, клястися в обратном, дайте вилку, боятся темноти, шукати покою, хранить надію, продають искусственный мед, водить до садіку, смакувати печеням, братися за учебу.

Завдання 4. Пояснити значення слів, скласти речення:

Вид/вигляд, зміст/значення/смысл, шар/прошарок/верства, думка/гадка/мисль, пласт/скиба/шар, ватра/вогнище/багаття/костер, болото/багно/грязь/бруд, чорногуз/лелека/бусол, навала/нашестья, процент/відсоток, інший/другий, подорож/мандрівка, наймит/батрак, ожеледь/гололід/ожеледиця.

Завдання 5. Перекласти українською мовою:

Характерно для нас. Смеяться над собой. Разделять чьи-то мысли. Отдавать предпочтение. Ввиду изложенного. Пренебрегать чем-то. Ни под каким видом. Очутиться в

таком положенні. Нанести ушкодження. Доказати щось. Привести приклади. Протирічати чому-небудь. Приймати участь. Розробити заходи. Укласти угоду. Згідно з наказом. Виправдати його. Звернутися до хитрощів. Зусилля. Наступного дня. Наступного разу. Наступного року. Наступні висновки. Наступний номер газети. Запам'ятайте наступне. Наступна зупинка. Нехай увійде наступний. Наступний за мною чоловік. Переслідувавши його. Слідкувати за маршрутом.

Завдання 6. Записати мовні штампи звичайними словами:

Люди в білих халатах, міцне здоров'я, другий хліб, чорне золото, біла смерть.

Завдання 7. Замінити подані афоризми одиничними відповідниками:

Хто живе боячись, той ніколи не буде вільним.

Страх надає ногам крила.

Почесна смерть краще від ганебного життя.

Чвари завжди найгірший аргумент.

Людський розум, чого б собі не наказав, того й досягне.

Багатий той, хто нічого не хоче мати понад те, що він має.

Пізнай самого себе.

Питай не старого, а бувало.

Якщо ти хочеш, щоб я плакав, ти маєш насамперед сам відчувати біль.

Завдання 8. З'ясуйте значення слів кожного синонімічного ряду. Синоніми першого ряду введіть у складені речення.

1. Гарний, красивий, прекрасний, вродливий, дивний, чудовий. 2. Плести, скручувати, сукати, вити, тягнутися. 3. Завжди, раз у раз, повсякчас, постійно. 4. Шлях, путь, дорога, гостинець, шосе, тракт. 5. Хуртеча, вірюга, завірюха, крутія, завія, курява. 6. Розуміти, тямити, збагнути, усвідомлювати, осмислювати.

Завдання 9. Прочитайте прислів'я і приказки. Вкажіть синоніми – іменники, синоніми – дієслова, синоніми – прикметники.

1. Бідний до всіх рідний, а багатий нікому не радий. 2. Бідак живе обачно: раз на тиждень обідає, та й то не смачно. 3. В убогого все по обіді. 4. Хто тягне, того ще й б'ють. 5. Працюємо до сьомого поту. 6. Доброго вола в ярмі пізнають. 7. Хороше, та рідко шито. 8. Біда ще й за горе зачепилася. 9. Вода пливе – роки йдуть. 10. Кажали минеться, а воно тільки настає.

*** Законспектувати передмови/післямови до:**

1) Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови : упоряд., авт. іст.-біогр. нарис та приміт. М.С. Тимошик / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

2) Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

3) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 116 – 121.

*** Постаті: Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і Віталій Русанівський**

Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра-К, 2006. – С. 59 - 60.

З ФОЛЬКЛОРНИХ ДЖЕРЕЛ

Відомий білоруський письменник Василь Биков писав: «Чи тільки для спілкування служить людству мова? Чи тільки для комунікації? А для того, щоб думати й відчувати? Найповніше і найщиріше?.. Коли давним-давно увечері поверталася з поля жниці, вона співала зовсім не для спілкування з іншими—для себе і для своєї душі. Яка ж має бути мова, щоб висловлювати душу!» До цих авторитетних слів додамо, що, спілкуючись, людина відчуває потребу розкриватися, висловлювати найпотаємніше. Голими, сухими словами досягти задушевності неможливо. Говорити гарно, задушевно повинен уміти кожен. Для цього до ваших послуг, добрі люди, величезна кількість образних засобів, оволодіння якими зробить вашу мову багатшою, яскравішою, виразнішою. Українська мова особливо щедро наділена прислів'ями, приказками, крилатими висловами,

пісенними примовками. Вони—то філософсько-роздумливі, то бадьоро-жартівливі, то святково-урочисті, то ліричні, поетично-таємничі... У них—спостережливість, досвід, життєві поняття та уявлення багатьох поколінь. «Котові жарти—мишці сльози»; «Забув, що оженився, та й пішов у солому спати»; «Поки сонце зійде, роса очі виїсть»; «Своя рука—владика»; «Як не вмер Данило, то болячка задавила»; «Ускочив, як курка в борщ»; «Були на масниці вареники, та в пісні на вербу повтікали»; «За добрим мужем жінка, як ружа»... Кожний з таких виразів—ніби мініатюрна поема з мудрим житейським сюжетом. А їх же сотні тисяч! На всякі теми, з різного приводу. Якщо вдало добирати їх до своєї мови (розповіді, суперечки, лекції, бесіди, статті), то можна значно її урізноманітнити, пожвавити, зробити соковитішою і барвистішою.

А звідки їх добирати? Насамперед з живої народної мови. А також зі словників, з художньої літератури, з висловлювань видатних людей. Справжній письменник ніколи не залишить поза увагою вдалий вираз, почутий ним. Олесь Гончар про це пише: «Не пригадую жодної поїздки по Україні, яка не принесла б радості якоїсь мовної знахідки. Ось перша-ліпша сторінка дорожнього блокнота:

— Гляньте, як гостро мчить степом кінь!..

— Земля така—цвяхи посій, і ті зійдуть...

— Вітерець воду на озері вівсюжить.

Ось про того, хто відає розподілом житла: «Замість квартир роздає усмішки».

...Квітникарка стоїть серед своїх троянд, милується виплеканим: Таке ж воно гарне, чисте... Ну як святе!..» Як бачите, дорогі читачі, влучні вирази не обов'язково вишукуються десь, добираються звідкись, а й безпосередньо творяться самими мовлянами. Кожна людина (не лише письменник, журналіст, лектор, учитель-мовник,—хоч вони—в першу чергу) може брати постійну енергійну участь у великому та безперервному процесі явлення слова, народження живої мови, вкладаючи силу свого духу, свою уяву, страждання і сподівання, любов і ненависть. Свіжою думкою, несподіваним образом, придуманими вами чи запозиченими в інших, але вміло, доречно поставленими в контекст своєї розповіді, ви можете засвідчити високий рівень вашої мовної культури. (Анатолій Бортняк)

Теоретичний блок

- Лексика.
- Лексичні мовні норми.
- Лексичне і фразеологічне багатство.
- Складні випадки слововживання.
- Алогізми.

Практикум

Завдання 1. З'ясуйте лексичне значення наведених слів:

Абетка, акваріум, брунька, гривня, гроно, іволга, капуста, капризний, коломийка, легендарний, ласувати, маршрут, наполегливий, ретельний, сповідатися, цупкий, чепурний.

Завдання 2. Поясніть алогізми:

Живий труп, убивчо гарний, жажливо щедрий, солодка гіркота, страшно весело, бідний багач, дзвінка тиша, раб волі, солодка мука, жажливо цікаво, страшенно мало, смертельно гарний, смертельно голодний, тиша береже музику, мовчання шуму водоспаду, осліплений темрявою, крик мовчання, крик німоти, сльози радості, німе ридання, скупа щедрість, багатий бідняк, багато дечого.

Завдання 3. Поясніть фразеологізми, доберіть синоніми:

Не кажи гоп, поки не перескочиш. Як постелишся, так і виспишся. Яка хата – такий тин, який батько – такий син. Краще синиця в жмені, як журавель у небі.

Без ножа різати. Без року тиждень. Бити на сполох. Бойове хрещення. Брати в лещата. Велика честь. Виміняти шило на швайку. Від А до Я. Виходити з рамок. Від колиски до могили. В одну дудку грати. Воля ваша. Закривати рота. Ламати слово. І води не скаламутити. І стіни мають вуха. І хочеться і колеться. Маслинова гілка. Псувати папір. Перебігти комусь дорогу. Притча во языках. Про чорний день. Співати в унісон. У наших руках. Що за розмова! Який добридень, такий і бувай здоров.

Завдання 4. З'ясуйте правильність побудованих конструкцій:

Трохи синюватий, дещо звичайнісінький, дуже здоровенний, сильно зеленуватий, дещо дорогуватий, дуже білесенький, трохи задовгий, сильно довгуватий, занадто добрий, трохи солодкуватий, солодкувато-кислий, суха вода, мокра вода.

Завдання 5. Знайдіть у реченнях порушення логічності. Відредагуйте речення й аргументуйте виправлення.

I. 1. Кожний герой має свої індивідуальні риси. 2. У мовленні він уживав місцеві слова і діалектизми. 3. Шевченко подружився з друзями. 4. Він почав займатися малюванням і намалював багато картин. 5. Він людина передових і прогресивних поглядів. 6. Ще зовсім молодими юнаками пішли вони на заробітки. 7. У січні місяці багато релігійних свят. 8. На вулиці було чути крик дитячих голосів. 9. Це дуже здібний і перспективний на майбутнє спортсмен. 10. В українській мові вимова не збігається з написанням.

II. 1. Ми радіємо і гордимось успіхами наших спортсменів. 2. Погода була холодна, сіра і пасмурна. 3. Роман чекав ранку і коли всі прокинуться. 4. У святкуванні ювілею письменника взяли участь учні і молодь. 5. Шевченко писав вірші, поеми, повісті і прозу. 6. У селі побудовано не тільки нову школу, а також лікарню і бібліотеку. 7. Мене не тільки цікавлять тварини, але і собаки. 8. Ці квіти пахнуть ніжно, але не різко. 9. Ти маєш свою власну бібліотеку? 10. У святковий вечір багато людей було на площах, бульварах, вулицях, провулках.

Завдання 6. Підготувати аналіз прикладів з книги Антисуржик (за ред. О.Сербенської) (30 зразків).

Завдання 7. Підготувати аналіз прикладів з книги Б. Антоненко-Давидович «Як ми говоримо» (20 зразків)

***Законспектувати:**

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 125 – 129, С. 132 – 135.

*** Постаті: Ірина Фаріон, Галина Мацюк, Зеновій Тарлак, дослідники лексики української мови**

Семінар 7.

ЛЕКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ. ЛЕКСИКА ЯК ДЗЕРКАЛО ОСОБИСТОСТІ

Теоретичний блок

- Лексика. Чистота мовлення.
- Позалітературні елементи у мовленні.
- Просторіччя. Суржик.
- Лайлива і вульгарна лексика.
- Діалектна лексика у літературному мовленні (соціальні і територіальні діалектизми).
- Жаргон. Арго. Сленг. Іншомовна лексика. Евфемізми.

Практикум

Завдання 1. До поданих слів іншомовного походження дібрати, користуючись словниками, українські відповідники:

Коментар, контракт, експресивний, адвокат, толерантний, масивний, стратег, імпорт, тема, практицизм, міграція, екстрено, полісемічний, круїз, ліміт, презент, космос, монолітний, прогресивний, інформація, превалювати, емоції, фатум, ординарний, конгрес, оригінал, симпозіум, демократичний, стимулювати.

Завдання 2. За допомогою словника іншомовних слів з'ясуйте значення і походження слів, складіть з ними речення:

Стимул, толерантний, конкретизація, сентенція, коледж, колеж, комюніке, брифінг, престиж, інтелектуал, привілей, стабільний, апріорі.

Завдання 3. З яких мов запозичені слова? Яке їх первісне значення?

Сеанс, комплімент, семінар, дипломат, симпозіум, батут, спектр, цинік, чипси.

Завдання 4. Доберіть синоніми до запозичених слів. Поясніть їх значення.

Ігнорувати, рентабельний, саміт, фіаско, імідж, ритуал, компенсація, асоціація, ажіотаж, резонанс, сурогат, еквівалентний, презентація, конденсувати, інфекційний,

домінувати, форвард, структура, конфліктний, візит, спонсор, нюанс, veto, вестибюль, акомпанемент, спектакль, спікер, екземпляр, корпорація, інцидент, персона.

Завдання 5. Замінити позалітературні елементи нормативними відповідниками:

А) Він накопав на мене доказів. Але я хрест даю, що про ту мокруху нічого не знаю. Хоч я і виріс в голуб'ятнику, міг щось в когось стибити, міг тікати від лягавих, але на убойне я не спосібний.

Б) Всі студіки чекають на степуху. Препод лякає, що зачота не буде. Купила собі нові шмотки. Комп почав глючити. Та дівка співала під фанеру. До універу їдемо на троліку. Перестань жерти, коли я з тобою балакаю. Скачали вже той музон? Тобі що не нравиться моя джинса? Де твій дружан? Вчора погуляли кльово. Ти знов злиняв з пари?

Завдання 6. Створіть евфемізми до наведених слів:

напр. огрядна – «далеко не балетної статури», «зовсім не модельної зовнішності»... нерозумний, невисокий, брехливий, хвалькуватий, несимпатичний, без музичного слуху, без жодної освіти, боягуз, злодій.

Завдання 7. Поясніть значення слів і складіть з ними речення.

Хворий – хворобливий – хоровий; дефектний – дефективний – дефектологічний; лісник – лісничий – лісовод; адреса – адресат – адресант; передній – передовий; зуб – зубок – зубило; сірчаний – сірчастий – сіркуватий; літаючий – летючий – літальний.

Завдання 8. Прочитайте тексти. З якою метою автор використовує росіянізми?

1. Тьотя. – Не бачили, не читали? «Харків» – написано. Тільки що під'їхали до вокзалу, дивлюсь – отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь – не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город?

2. Тьотя.

– Єтого не может бить!

– Доводи?

– Доводи? Будь ласка, – доводи. Да єтого не может бить потому, што єтого не может бить нікада (*М. Куліш*).

Завдання 9. Прочитайте речення. Знайдіть діалектні слова. З якою метою вони використані? Аргументуйте свої міркування.

1. Ой мамуню, мамунцю, ой та зголодніла, коби бульба колочена, то би-м попоїла. 2. Ой летіла зозуленька, ой летіла пава, коб я мала зо три морги, то бим сі віддала. 3. Та я мушу, хлоп молодий, іти на зарібки, не є у ня в хижі хліба, не є у ня ріпки. 4. Ой Матію та Матію, відколи тя прошу: зроби мені коновочки, най співанки ношу. 5. Не пустили на музики, ще й хотіли бити, заставили до баняка редьку теребити. 6. Але файно скрипка грає, нікому співати, сидить милий за ворітьми, ніким наказати (*Нар. творчість*).

*** Законспектувати:**

- 1) Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської : посіб. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
- 2) Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
- 3) Ставицька Л. Блудний суржик : міф, мова, стиль / Л. Ставицька // Мандрівець. – 2002. - № 1. – С. 18 – 27.
- 4) Ставицька Л. Українсько-російська двомовність : соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Л. Ставицька // Дивослово. – 2001. - №11. – С. 13 – 16.
- 5) Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.

*** Постаті: Олександра Сербенська і Леся Ставицька**

ОПОРНИЙ БЛОК

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної мови (орфоепічним, лексичним та іншим). Зверніть увагу! Чистота мовлення пов'язана з культурою людини. Якщо людина культурна, то й мовлення в неї чисте, виразне, зрозуміле, логічне.

Найпоширенішими **помилками**, що заважають чистоті мови, є неправильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень, неправильні наголошення, паузи вагання (е-е..., гм..., той..., ну...), невиправдане «акання» та вплив інших мов, переважно російської. Наприклад: **Правильно** [лектор], [дзеркало], [новий]. **Неправильно** [л ектор], [зеркало], [новий]. Засмічують мову **слова-паразити** (так би мовити, значить, власне кажучи), **суржикові, лайливі, вульгарні** слова. Їх треба уникати! Особливо шкоди українській мові завдає **суржик** – змішування слів різних мов, зокрема української та російської. Наприклад: вроді, віддихати, обідився (правильно: ніби, відпочивати, образився). У мові художньої літератури **лайливі слова** вживаються для реалістичного відтворення усного мовлення персонажів, характеристики їхнього низького культурного рівня, сатиричного викриття зла, а також із метою створення особливого побутового колориту, підсилення експресії. Наприклад: *Хто проворні ший, то й живеться краще. А бевзь скрізь бевзь, хоч ти йому корону на голову посади...* (В. Шевчук). Проте невмотивоване вживання цих слів засмічує мову. Руйнують чистоту мови і вжиті неточно, стилістично невмотивовано діалектизми, професіоналізми, просторічні, жаргонні та іншомовні слова. **Діалектизми, просторічні, жаргонні** слова використовуються з розмовному й художньому мовленні, але з повною метою. Уживання ж цих слів в інших сферах спілкування порушує чистоту мови. **Іншомовні** слова теж засмічують мову, якщо вживаються надмірно, недоречно. **Мовлення людини** – це своєрідна візитна картка, свідчення рівня освіченості особи, її вихованості й водночас показник культури суспільства. Словесний бруд, що заповнює мовлення громадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров'я народу. Ще мудрий Езоп зазначав, що наше слово – це найкраще, що є в розпорядженні людини, і найгірше, чим вона володіє.

© Бабич С. В., 2012

СУРЖИК ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Так званий суржик і в наші дні належить до числа поширених, відомих, обговорюваних, але все-таки маловивчених явищ. Дійсно, суржик можна почути в усному мовленні як пересічних громадян, що живуть у різних регіонах України, так і вищих державних діячів – президента, прем'єр-міністра, голови і депутатів Верховної Ради. Суржик можна побачити в телевізійних титрах і газетних статтях, на етикетках товарів і рекламних плакатах. Суржик з'являється в інтерв'ю і побутових розмовах, непередбачених і передбачених монологах, авторських текстах і текстах, що пройшли редагування. Тихенько посміюючись над своїми гонителями, суржик проникає навіть у публікації, присвячені боротьбі з ним самим. На превеликий жаль, у цій барвистій мові витворився своєрідний різновид мови, який дістав назву "суржик". Слово "суржик" давно відоме в Україні, насамперед у млинарстві. Суржи́ком називали мішанину зерна – жита, пшениці, ячменю, вівса, а також борошно з такого зерна; це було не першосортне зерно та низького сорту борошно. На його означення поширилися словосполучення: "недорікуватий суржик", "убогий суржик". З часом поняття "суржик" стало означати у мовленні мішанину слів різних мов. Безперечно, є свої закони розвитку контактуючих мов, у тому числі української і російської. І коли людина вводить у своє мовлення слова й словосполучки іншої мови, не руйнуючи граматичної основи, фонетичних особливостей української, оберігає її красу, користується її невичерпним лексичним і фразеологічним багатством, то такий процес природний і не викликає заперечень. Однак довільно змішуючи слова української і російської мов, відмінюючи слова і сполучаючи їх за зразком російської, творячи фрази всупереч моделям рідної мови, її носій стає "напівмовний", приймає мовний покруч [1].

Мета роботи – проаналізувати систему заходів щодо подолання негативного впливу суржика на комунікативну культуру української мови. Сьогодні слово "суржик" почали вживати й у широкому розумінні як назву zdegradovanogo, ubogogo духовного світу людини, її відірваності від рідного, як назву для мішанини залишків давнього, батьківського, з тим чужим, що нівечить особистість, національно-мовну свідомість. Мішаниною двох мов – української та російської – розмовляє частина населення України, хоч загальновідомо, що користуватися сумішшю з двох мов – це одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітиву, адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову. Незважаючи на те що в наші дні ненормовані запозичення з української мови в російську усну й писемну мову стають усе помітнішими, суржик як лінгвістичний феномен усе ще залишається об'єктом дослідження в

основному українців. Це перш за все роботи Т. Кузнецової, Л. Біланюк, В. Демченко, Т. Кознарського, Т. Кузнецової, Л. Масенко, А. Погрібного, В. Радчука, К. Акішкі, О. Рудої, А. Сербенської, Л. Ставицької, М. Стріхи. Серед досліджень, присвячених суржику, слід відзначити роботи Л. Масенко [1] і Л. Ставицької [2]. Вони виділяються і за широтою охоплення практичного матеріалу, і за глибиною концептуальних узагальнень, хоча й не всі висновки авторів можна вважати безперечними.

Та все ж у цих роботах не розглядаються лінгводидактичні аспекти зазначеного мовного феномена. Між тим без формування правильного, наукового уявлення про нього в широких мас носіїв як української, так і російської мов важко розраховувати на істотне підвищення комунікативної культури населення. Крім того, теорія обов'язково має бути підкріплена системою адекватних практичних дій. Причому починати цю роботу доцільно ще в дитячому віці й обов'язково закріплювати позитивні результати в студентському. Ось чому актуальними видаються такі науково-практичні завдання: виділити з усього масиву наукової інформації той теоретичний мінімум, який необхідний для формування у школярів або студентів наукового уявлення про суржик; адаптувати лінгвістичні відомості до умов навчально-пізнавального процесу з урахуванням вікових особливостей масового адресата, створити систему "антисуржикових" практичних завдань для школярів і студентів; у вищих навчальних закладах логічно було б ввести спеціальні навчальні предмети, головною метою яких є оптимізація культури мови при спілкуванні як російською, так і українською мовами. Усі сучасні літературні мови є сумішшю тих чи інших стародавніх мов, оскільки включають певні елементи лексики і граматики цих мов, тобто сучасні літературні мови – це колишні суржики. Будь-яку літературну мову можна розглядати як певний стандарт, уведений суспільством у власних інтересах, зокрема для спрощення і стандартизації господарського життя. Відомо, що всі стандарти – річ минула, тому рано чи пізно всі сучасні літературні мови світу мусять відійти у минуле і дати дорогу новим літературним мовам, новим стандартам, які очевидно виникнуть як певні суржики (суміші) на базі вже існуючих стандартів. Отже, як соціолінгвістичний феномен, суржик потребує ґрунтовного вивчення у трьох аспектах – лінгвістичному, психологічному і соціальному. Одним із головних практичних завдань таких досліджень має стати створення навчальних методик, здатних заблокувати розростання і вплив цього явища, що загрожує українській мові.

Література: 1. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір (збірник публікованих статей) / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 163 с. 2. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціологічні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької ; Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 31–120. 3. Кокшаров Н. Нація та культура (соціально-філософський аналіз) / Н. Кокшаров – К. : Наукова думка. – 186 с. 4. Бурячок Г. А. Просвіта: історія та сучасність (1868 – 1898) / Бурячок Г. А. – К. : Веселка, 1998. – 308 с.

Семінар 8. ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТОЧНОСТІ МОВЛЕННЯ

Теоретичний блок

- Точність слововживання.
- Багатозначність. Синонімія.
- Паронімія.
- Омонімія, міжмовна омонімія.
- Фразеологія: добір і вживання фразеологізмів.
- Використання термінів.
- Проблема наукового стилю.
- Основи культури фахового мовлення.

Практикум

Завдання 1. Прочитайте ряд слів. Чи всі слова-синоніми мають однакове значення?

Спробуйте їх пояснити.

Мама, матір, ненька. Хлопець, юнак, козак, легінь, парубок. Дерево, древо. Сімя, родина, фамілія. Дочка, донька. Любити, кохати. Симпатія, кохана, половинка, долька.

Завдання 2. Пояснити значення прислів'їв і виписати антоніми парами.

Не хвались, як починаєш, а хвались, як закінчуєш.

Хто не знав зла, не вміє шанувати добра.

Тобі – сміх, а мені – плач.

Із щастя та горя скувалася доля.

Хто спритний в молодості, той моторний до старості.

Рідкій каші густою не стати.

Завдання 3: Розв'язати тестові завдання:

а) із яким словом логічно поєднується слово судження?

1. Поверхневі. 2. Поверхові.

б) із яким словом логічно поєднується слово кінська?

1. Збруя. 2. Зброя.

в) із яким словом логічно поєднується слово вал?

1. Земний. 2. Земляний.

г) із яким словом логічно поєднується слово коментар?

1. Телевізійний. 2. Телевізорний.

г) із яким словом логічно поєднується слово дослідник?

1. Авторитетний. 2. Авторитарний.

д) із яким словом логічно поєднується слово обставини?

1. Аналогічні. 2. Аналогічні.

е) із яким словом логічно поєднується слово паперові?

1. Гривні. 2. Гривни.

є) із яким словом логічно поєднується слово краяти?

1. Тканину. 2. Хліб.

ж) серед підкреслених слів або словосполучень знайти ті, які потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Заступник директора (1) по виховній роботі (2) привів (3) багато цікавих прикладів (4), які ілюструють рівень правового виховання в навчальному (5) закладі.

з) серед підкреслених слів або словосполучень знайти ті, які потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Подвижниками (1) Богдана Хмельницького були талановиті (2) воєначальники (3) Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай. Вони приймали активну участь (4) у визвольному русі (5) нашого народу.

і) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. По вечорам. 2. Залізна дорога. 3. Найбільш витриваліший. 4. Редагування документу. 5. Витривалий. 6. Вредний. 7. Виписка з протоколу. 8. Лікаревий. 9. Підійти до тролейбусу. 10. На його честь. 11. Сім цілих вісім сотих кілометрів. 12. Згідно протоколу.

к) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Лікарів зошит. 2. Професоровий кабінет. 3. Двоє дітей. 4. Шкідливий. 5. Гардеробщиця. 6. Спраглий. 7. Бути біля вокзала. 8. Говядина. 9. Запаморочення. 10. Голольод. 11. Горбушка. 12. Місто. 13. Городський. 14. Гостинниця. 15. Градусник.

л) із яким словом логічно поєднується слово вітальний (вітальна)?

1. Адреса. 2. Адрес.

м) із яким словом логічно поєднується слово вирізати?

1. Апендицит. 2. Апендикс.

н) із яким словом логічно поєднується слово шляхи?

1. Комунікативні. 2. Комунікаційні.

о) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Кожаний. 2. Кожанка. 3. Щоразу. 4. Перстень. 5. Командировка. 6. Ковзани. 7. Копірка. 8. Мусор. 9. Врач. 10. Гаманець. 11. Фарбувати. 12. Круглодобово. 13. Куриний. 14. Долоня. 15. Лакомство.

п) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Лікаревий. 2. Лікаровий. 3. Найбільш повніший. 4. Плюшовий. 5. Уболівальник. 6. Нульовий. 7. Больничний. 8. Замшовий. 9. Нидіти. 10. Получка. 11. Два болгарина. 12. Дві відрі. 13. Венгерський. 14. Три тижні. 15. Каракульовий.

Завдання 4. Прочитайте речення. Обґрунтуйте точність використання виділених слів. Замініть їх синонімами з довідки. Як зміниться зміст речень? Зробіть відповідний висновок.

1. З усіх мов світу найкраща – це мова штучна, вельми **стисла** мова математики (М. Лобачевський). 2. Для забезпечення рухів необхідна спільна **робота** нервової системи і м'язів (з підручника). 3. Непомітно збігла вередлива південна зима з **короткочасними** заметілями й несподіваними відлигами. (С. Добровольський). 4. У мілкій траві воруються сліди **веселих ніг**, сполоханих дощем (Д. Іванов). 5. «Челсі», **здобувши** минулої суботи на переповненому стадіоні «Уемблі» Кубок країни, вперше у своїй історії оформив «золотий» дубль (З газети). 6. За вікном у дворі вітрець пустотливо **колише** кульбаби нічних ліхтарів (Д. Іванов).

Довідка. Дотепний, скупа, короткий, придбавши, хилитає, труд.

Завдання 5. Спишіть речення, добираючи з дужок відповідне слово. Обґрунтуйте свій вибір. Скористайтеся за потреби словником паронімів.

1. Мій батько завідував лабораторією в (дослідному, дослідницькому) інституті. 2. У місті проведено навчання населення діям в умовах надзвичайних ситуацій мирного та (воєнного, військового) часу. 3. (Громадянські, громадські) прав – основа конституційно-правового статусу громадянина держави. 4. Давно помічено зв'язок між стресом і різними (сердешними, серцевими) захворюваннями. 5. Для проведення виборів до Верховної Ради України створюються (виборні, виборчі) комісії. 6. Завтра в Києві на дорогах (ожеледь, ожеледиця). 7. Зустріч відбудеться за (адресом, адресою): місто Київ, вулиця Дмитрівська, 140.

Завдання 6. Визначте різницю в значеннях багатозначних слів у поданих словосполученнях.

1. Відкрити воду, відкрити книгу, відкрити правду, відкрити фронт, відкрити збори, відкрити серце.

2. Гострий ніж, гострий смак, гострий біль, гостра суперечка, гострий кут, гострі верхів'я.

Завдання 7. Поясніть уживання багатозначних слів. Прочитайте словосполучення, поясніть значення слів іншомовного походження. Відредагуйте вислови та обґрунтуйте помилки.

1. Вільна вакансія, захисний імунітет, народна демократія, дитячий лікар-педіатр, головний лейтмотив.

2. урочистий церемоніал, піднесений пафос, перша прима, місцеві аборигени, народний фольклор.

Завдання 8. Поясніть лексичні значення поданих слів іншомовного походження. Перевірте точність своєї відповіді за словником.

Фарисейство, оптимізм, скептицизм, кар'єризм, принциповість, лицемірство, лицарство, респектабельність, експорт, експромт.

Завдання 9. З'ясуйте значення іншомовних термінів. Доберіть до них українські відповідники. Чи виправдане вживання англіцизмів?

Варіабельний, інтеракція, екзот-пот, інтенція, маркетинг, кастинг, провайдер, промоція (промоушен), спічрайтер, трейдер, дайджест.

Завдання 10. Перекладіть українською мовою загальновідомі комп'ютерні терміни.

Адресная рассылка, бегущая строка, граница рабочего стола, двойной щелчок, загрузить, настройка, по возрастанію, по умолчанию, приложение, ссылка, отмена, удалить.

Завдання 11. Доберіть власне українські синоніми до іншомовних слів. Які з наведених слів є загальнонауковими термінами? Поясніть їх значення.

Ігнорувати, рентабельний, саміт, фіаско, імідж, ритуал, компенсація, асоціація, ажіотаж, ліміт, сурогат, еквівалентний. Конденсувати, інфекційний, домінувати, сертифікат, форвард, структура, конфліктний, візит, спонсор, нюанс, вето, вестибуль, акомпанемент, спектакль, спікер, екземпляр, корпорація, інцидент, персона.

ОПОРНИЙ БЛОК

Точність мовлення

Точним називається мовлення, у якому вжиті слова повністю відповідно до змісту і смислу висловленої думки. Точність мовлення це:

1. знання та вживання точних значень слів, словосполучень, речень;
2. уміння виражати свої думки так, щоб вони були сприйняті адресатом однозначно.

Точність мовлення досягається за таких умов:

1. знання предмета мовлення;
2. знання мови;
3. володіння мовленнєвими навичками говорити про щось, використовуючи багатство мови.

Головними засобами точності мовлення є **лексичне багатство мови**. Наприклад, щоб утворити словосполучення з прикметниками музикальний і музичний, треба точно визнати їхнє значення: музикальний – здатний тонко сприймати музику (музикальний слух); музичний – який стосується музики як виду мистецтва (музична школа). Найбільше можливостей для вираження точності мовлення мають **багатозначні слова, синоніми, омоніми, пароніми, терміни**. Труднощі виникають під час використання **іншомовних слів, архаїзмів, неологізмів, професіоналізмів, фразеологізмів**. Особливої точності й однозначності вимагають терміни (слова чи словосполучення, які називають явища, предмети спеціальних галузей людської діяльності). Значення термінів розкривається в тексті. Серед термінологічної лексики є низка слів, якими послуговуються представники різних галузей: аргумент, дослідження, теорія, визначення, фактор, справа, стимул. Але найчастіше терміни використовуються у певній сфері мовлення. Наприклад, в адміністративно-діловій: циркуляр, акт, ухвала, формуляр, бюджет, протокол тощо. У справочинстві не бажані нестандартні терміни, оскільки вони утруднюють складання і розуміння ділових паперів. Отже, до термінів ставляться такі вимоги:

- 1) повинен мати форму, зафіксовану в словнику;
- 2) має вживатися з одним значенням;
- 3) утворюючи похідні форми, слід дотримуватися літературних норм і не робити цього на власний розсуд;
- 4) якщо значення терміна викликає сумніви, слід звернутися до тлумачного словника.

Теоретичний блок

- Точність мовлення.
- Синонімія і антонімія.
- Точність як суттєва ознака культури мовлення.
- Точність і доречність.
- Точність мовлення педагога.

Практикум

Завдання 1. Прочитайте речення. Знайдіть слова, що порушують точність думки. Виправте помилки. Обґрунтуйте виправлення.

1. Вона з успішністю впоралася з контрольною роботою. 2. Повинна ж була інститутка любити чоловіка хоч формально. 3. Маланка хороша жінка, охайна і дуже сварлива. 4. Леон Гаммершляг – прототип образу Бенедя Синиці. 5. У мене аж волосся на голові зупинилося од переляку. 6. На вечір зустрічі в школі прийшли бувші її випускники. 7. Ми хочемо з вами побалакати про те, як підготуватися до Різдвяних свят.

Завдання 2. До поданих іменників доберіть з дужок потрібні за змістом означення. Аргументуйте свій вибір.

...Наголос, ...речення, ...числівник, ...ніж, ...цех (складаний, складовий, складальний, складний, складений); ... молодь, ...- зал, ...книжка, ...конференція (читаний, читацький, читальний, читаючий); ...острови, ...погляди, ...стан (матеріалістичний, матеріальний, материковий); ...погода, ...апарат, ...риба, ...мітинг (літаючий, льотний, літальний, літучий); ...розшарування, ...твір, ...музика (класичний, класний, класовий); ...присутність, ...займенник, ...випадок (особливий, особистий, особовий).

Завдання 3. Експресивні спільнокореневі синоніми утворити від поданих слів. Пояснити їх вживання:

Пр. мати – матінка, матуся, мамуся, мамунечка, матусенька, мамусечка...

Дід, баба, гроза, вітер, дитина, син, дочка, квітка, птаха, джерело, книга.

Завдання 4. Підготувати аналіз книги Б.Антоненка-Давидовича “Як ми говоримо”. Чи використовується принцип доречності мовлення при доборі українських відповідників до російських слів? Як при цьому враховується контекст? Виписати 30 прикладів.

Напр.

ЗАЛИЦЯТИСЯ, УПАДАТИ, ДОГЛЯДАТИ, ХОДИТИ

Для українських дієслів залицятися (до когось), упадати (біля когось), доглядати (когось), ходити (коло когось) є російські відповідники ухаживать, смотреть, присматривать. Однак російське дієслово ухаживать може бути відповідником до кожного з наведених українських дієслів, зате не кожне з них відповідає російському ухаживать. Якщо, приміром, цілком природно по-українському звучать фрази: «Ні, ти насамперед скажи, що то за дівчина була, до котрої ти тут залицявся» (І.Франко),—або «Чоловіка стрінула... як ластівка, впадала й покійно лащилася до нього...» (І.Ле),—то ніяк не можна сказати: «Хворий був у тяжкому стані, й тому коло нього треба було увесь час упадати». Дієслова залицятись, упадати належать до семантичної групи, об'єднаної поняттям кохання чи симпатії. А коли йдеться про догляд дитини, людини, що опинилася в безпорадному стані, або хворого, там треба вживати дієслів доглядати, ходити: «А Оришка – стара вже, нездужала,— тільки й того, що доглядає дитину...» (Панас Мирний), «Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля» (М.Коцюбинський). Забуваючи про ці слова, в українській мові дехто зрідка вдається до російського ухаживать, нашвидку переробивши його на український кшталт: «Мати вже два тижні хворіє, і, крім мене, нема кому за нею вхажувати»,—замість правильного «нема кому доглядати її» або «нема кому ходити коло неї».

*** Постаті: Борис Антоненко-Давидович**

Семінар 9.

СЛОВОТВІРНІ І МОРФОЛОГІЧНІ МОВНІ НОРМИ. СИНТАКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ.

Теоретичний блок

- Словотвірні норми. Проблеми словотворення.
- Географічні назви і населені пункти. Мешканці.
- Іменникові форми. Прикметник. Ступені порівняння прикметників.
- Числівник. Неправильні форми вживання числівника. Займенник. Прислівник.
- Дієслово і типові помилки вживання дієслівних форм.
- Службові частини мови.

Практикум

Завдання 1. Від поданих суфіксів утворити по 3 власні прикметникові назви (географічні об'єкти, населені пункти тощо): напр. Львів – Львівський
-івський, -анський, -енський, -инський, -ецький, -ицьк, -ейськ, -овецьк, -анецьк, -инецьк...

Завдання 2. Від поданих фрагментів суфіксів та закінчень утворіть назви мешканців країн і населених пунктів: напр.: ц(і) – українці, мукачівці
ц(і), ан(и), чан(и), ян(и), ак(и), ик(и).

Завдання 3. Напишіть українські відповідники. Визначте суфікси в іменниках.

Керуючий, спортсмен, стрітель, преподаватель, служебка, секретарша, настройщик, актор-любитель, завхоз, шофер, рекламщик, продавщица, дикторша, сторожиха, барменша.

Завдання 4. Провідрмінуйте числівники:

Три зошити, двоє дітей, вісімсот п'ятдесят чотири книги, сімдесят дев'ять кабінетів, п'ятсот сімдесят сім помилок.

Завдання 5. У котрому рядку всі наведені іменники середнього роду?

1. Естафета, пюре, рантьє, водоймище, зародок.

2. Журі, лоша, Батумі, еволюція, конферансьє.
3. Кофе, Сочі, море, оповідання, дівчатко.
4. Ківерці, Львів, озеро, пюре, зелень.
5. Таксі, кашне, дитя, Умань, Ірпінь.

Завдання 6. Опишіть максимально точно зовнішність Вашого однокурсника, використовуючи якісні прикметники. Прочитайте опис уголос. Чи впізнали Ваші друзі, про кого йдеться?

Завдання 7. Поясніть, чому у наведених словосполученнях немає логічності. Від чого це залежить? Виправте помилки.

Дуже синюватий, зовсім лисий, трохи чистісінький, надзвичайно злющий, забагато добрий, сильно смугастий, дуже далеченько, надто зеленуватий, білувата синява, цукрова сіль, солодкувата кислота.

Завдання 8. Розкрийте дужки, утворюючи словосполучення. Дотримуйтесь точності мовлення.

1. Школа, слух (музичний, музикальний).
2. (Житель, мешканець) будинку, України.
3. (Квиток, білет) на поїзд, на екзамені.
4. (Ставлення, відношення) до людей, між людьми.
5. (Пам'ятка, пам'ятник) архітектури, Т.Шевченкові.
6. (Поштовий, абонементний) скринька, ящик.
7. (Котрий, скільки) годин.
8. (Дефекти, недоліки) у роботі, у приладі.

Завдання 9. Знайдіть порушення логічності у наведених нижче реченнях. Відредагуйте речення і аргументуйте виправлення.

1. Ми радіємо і гордимся успіхами наших спортсменів.
2. Погода була холодна, сіра і пасмурна.
3. Роман чекав ранку і коли всі прокинуться.
4. У святкуванні ювілею письменника взяли участь учні і молодь.
5. Шевченко писав вірші, поеми, повісті і прозу.
6. Мене не тільки цікавлять тварини, але і собаки.
7. Він почав займатися малюванням і намалював багато картин.
8. В українській мові вимова не збігається з написанням.

Завдання 10. Утворіть, де можливо, дві числові форми іменників. Чому деякі іменники мають лише одну числову форму? Обґрунтуйте іншими прикладами.

Кисень, вода, камінь, радість, колосся, блакить, Україна, птахи, жнива, вовк, оповідання, дітвора, площа, пісок, масло, хліб, пшениця, сталь, переконання, солодощі, радощі, студентство, молодь, ножиці, золото, молоко.

Завдання 11. Поставте наведені іменники в родовому, давальному й орудному відмінках однини.

Яремків Іван Омелянович, Дігтяр Степан Петрович, Швець, швець, Житомир, гай, танець, Дунай, Дніпро, Крилов Семен Федорович, Чорне море, лікар Величко Геннадій Іларіонович, Валер'ян Поліщук, голуб, кобзар.

Завдання 12. Від одиничних іменників утворіть множину й складіть з ними речення. Чи є різниця в значеннях числових форм? Від чого це залежить?

Зразок. 1. Вилітали запорожці на лан жито жати (*Т. Шевченко*) – злакова рослина. 2. Хилить вітер жита понад шляхом (*П. Тичина*) – поля з цими рослинами або самі рослини цих полів.

Буряк, сталь, пшениця, сир, сік, жаль, страх, диво, радість, сніг, лихо, гречка, молоко, вода, овес, ячмінь, зерно, мед, груша.

Завдання 13. Провідмінійте числівники, подаючи їх паралельні форми.

П'ять, сім, вісім, одинадцять, вісімдесят, шістнадцять, тридцять, п'ятдесят.

Завдання 14. Провідмінійте числівники, дотримуючись норм їх відмінювання.

325, 2002 рік, 1796, 221 будинок, 749, 7 днів, 40 поверхів.

Завдання 15. До дієслів доберіть іменники. Утворені словосполучення запишіть.

1. Боятися, лякатися, побоюватися, соромитися.
2. Обіцяти, надовдати, заздрити.
3. Балакати, дружити, вітатися, миритися, прощатися.
4. Спостерігати, слідкувати, ганятися.
5. Впливати, жалітися, сердитися, надіятися.

ОПОРНИЙ БЛОК

При редагуванні текстів виникають труднощі не лише в доборі потрібних слів, а й у виборі відповідної граматичної форми. Найчастіше виникає сумнів щодо використання роду іменників, коли це стосується назви осіб за професією. Наприклад: учитель — учителька, касир — касирка, лаборант — лаборантка, лікар — лікарка,

фізик —фізичка, працівник —працівниця, викладач —викладачка. Офіційні назви посад, професій— іменники чоловічого роду, тому в текстах слід вживати саме їх. Залежні слова від найменування професій узгоджуються у формі чоловічого роду. Наприклад: старший викладач Світлана Дмитрівна; касир управління Марія Семенівна; лаборант інституту Оксана Вікторівна; науковий співробітник Ольга Семенівна; головний прокурор Лідія Іванівна Шевченко.

Коли ж після таких сполук на позначення жіночого роду стоїть дієслово, то воно узгоджується з прізвищем і вживається у формі жіночого роду.

Наприклад: Старший викладач Г.І. Гаєвська відповідала на наші запитання. Головний лікар Л. І.Ткаченко наголосила на цих рядках наказу директора. У ділових текстах не вживають узгодження типу: наша голова наказала, старша інженер поїхала, головна лікар порадила тощо.

Не рекомендується називати осіб за місцем проживання та їх професією типу: сільчани, городяни, заводчани, дистанційними, поштарі, вживаються: мешканці села, мешканці міста, робітники заводу, службовці станції, працівники пошти. Досить часто в текстах замість множини зустрічається однина. Наприклад: Полтавські фермери зібрали великий урожай цукрового буряку, соняшнику, картоплі.

Іноді в текстах іменники, що означають речовину {вода, олія, сіль, нафта, вино тощо), набувають форм множини. Наприклад: На цьому підприємстві можна придбати сухі вина, мінеральні води, технічні мастила. Чимало помилок у вживанні давального відмінка іменників. Так, іменники чоловічого роду мають переважно закінчення -у, хоча останнім часом надається перевага закінченню -ові, -еві: редакторів, ректорів, директорів. Багато помилок припадає і на вживання родового відмінка однини іменників чоловічого роду, де одні закінчуються на -а, -я (документа), інші на -у, -ю (протоколу, принципу, факту). У випадках сумніву, слід заглянути до словника. Щодо вживання прикметників, то тут можуть виникнути труднощі у використанні ступенів порівняння, оскільки в частіше вживані аналітичні форми. Наприклад: повний, більш повний, найбільш повний; вичерпний, більш вичерпний, найбільш вичерпний.

Теоретичний блок

- Порядок слів у реченні.
- Порушення синтаксичних норм української мови.
- Редагування тексту з дотриманням всіх типів мовних норм. Переклад.
- Синтаксичні норми і виразність мовлення.
- Синтаксична логічність мовлення.
- Складне синтаксичне ціле (ССЦ). Абзац як засіб логічної організації висловлювання.
- Правильність, точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доцільність мовлення і синтаксичні норми.
- Синтаксичні конструкції у мовленні педагога.

Практикум

Завдання 1. Запишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Дотримуйтеся точності мовлення. Обґрунтуйте свій вибір.

(Обіймати, осягати, охоплювати) посаду; (свідомство, посвідчення, посвідка) про народження; (сперечання, спір, дискусія) у пресі; (говорити, казати, висловлювати) думки; (оплачувати, сплачувати, платити) борги; (діставати, здобувати, набувати) освіту; (вичерпна, фундаментальна, глибока) відповідь; (хиба, помилка, вада) в розрахунках; (проведення, здійснення) валютних операцій.

Завдання 2. Прочитайте речення. Доведіть, що їхній зміст можна тлумачити по-різному. У чому причина такої помилки?

1. Право на житлову площу особи виникає з часу поселення. 2. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 3. З двох будинків виселено мешканців у зв'язку з їхнім аварійним станом. 4. Школа придбала в травні випущену видавництвом «Весна» енциклопедію про тварин. 5. Над катодом розміщено аноди з насиченого киснем вольфраму з ребрами для охолодження. 6. У продажу є солодкі апельсини й лимони.

Завдання 3. З'ясуйте лексичне значення й доведіть точність уживання виділеного слова у реченні. Чи відомі вам приклади неправильного вживання цього слова? Обговоріть результати роботи.

1. На основі системи аксіом учений увів поняття величини у формі **відношення** натуральних чисел, яке охоплювало числа й неперервні величини (З посібника).

2. Навіщо ви мене дурили? Нащо ж я вас так **вірно**, так щиро кохала? – сказала Васирина тоном зовсім не дитячим (І.Нечуй-Левицький).

Завдання 4. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Чим зумовлені ці помилки. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Учень **вірно** відповів на всі запитання тесту. 2. Під вагою вантажу пароплав покотився на бік. 3. У селі мені одразу кинулися у вічі ошатні будиночки. 4. Відношення між учнями та вчителями мають бути доброзичливими. 5. Вулиці нашого міста гарно освічені. 6. Переведіть, будь ласка, текст з української мови на російську. 7. Відкривши очі, він побачив, що світло в кімнаті вже виключено, а у відкрите вікно летіє яскраве сонячне проміння. 8. Треба струсити ноги від бруду. 9. Йому повезло: вчасно отримав грошовий перевод.

Завдання 5. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть службові слова, зазначте над ними частину мови. Які функції вони виконують у реченні? Чи забезпечують логічність мовлення?

1. Про користь фізичних навантажень повторити (не)завадить, аби таки (с,з) хилити людей до активного способу життя (з газети). 2. Нехай любов твою (не) знищить голос вражий, бо (не) нависть (не) варта і гроша (Ю. Вавринюк). 3. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи (на)пам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум (не)здатний самостійно розв (')язувати проблеми (Р. Декарт). 4. Умі (н,нн)я розв (')язувати задачі – таке (ж) практичне мистецтво, як і вмі (н, нн)я плавати, бігати чи танцювати. Цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тр (е,и)нування (Д. Пойя). Щорічний (вело)парад зб (е,и) рає прихильників (дво)колісного транспорту з метою пропаганди здорового та активного способу життя (з газети).

Завдання 6. Прочитайте словосполучення. Які мовні норми в них порушено? Запишіть словосполучення правильно.

Вкусні блюда, мучні вироби, відстаючі студенти, нам все рівно, відмічати іменини, вимкнути свет, соняшникове масло, грязна підлога, пожежна машина, принести стуло, краска для волосся, всігдa готові, в пользу замовника, цікаві міроприємства, матеріальне положення, заключити угоду, новий поставщик, немаловажний захід, погрузити продукцію, виконали зверх норми, податок на добавлену вартість, взнос у бюджет, триденна командировка, підготувати смету, українська таможня.

Завдання 7. Прочитайте словосполучення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть словосполучення правильно, поставте питання від головного слова до залежного. Скористайтеся за потреби «Довідничком з культури мовлення».

Милуватися з картин, підвищення в посаді, дякувати сусідів, наглядати над дітьми, діяти згідно правил, діяти відповідно з договором, докоряти мене, ширший Дніпра, докласти зусилля, завдати збитки, звітувати за успішність, запобігти забруднення, відсутній по хворобі, курси по вивченню іноземних мов, заступник по науковій роботі, по власному бажанню, за проханням телеглядачів.

Завдання 8. Прочитайте речення. Зазначте помилки, пов'язані з не виправданим нагромадженням спільнокореневих слів. Відредагуйте речення, скориставшись синонімами.

1. Своєю працею працівники галузі зміцнюють економіку держави. 2. На нараді було розглянуто комплекс питань, пов'язаних з аграрним комплексом. 3. Питання про цей апарат досліджувалося в кількох дослідженнях.

Завдання 9. Прочитайте речення. Знайдіть слова, які надають їм виразності. Поміркуйте, чи не порушують ці слова вимоги культури мовлення.

1. Двометровий здоровило Грицько був, як то кажуть, у гарячому купанні: слово йому скажи – він уже заводиться (В. Нестайко). 2. Із появою в реєстрі зимової Олімпіади нового виду спорту – сноубордингу – в Україні засвітилася нова спортивна «зірочка» - 20-річна сноубордистка із Закарпаття Аннамарі Чудак (З газети). 3. Він уже бачить здоровенну батькову ручиську, що затиснула його малюсіньке ручення (У.Самчук). 4. Перемогу в протистоянні з «Портсмутом», який за підсумками чемпіонату не лише вилетів із прем'єр-ліги, а й збанкрутів, забезпечив точний удар зі штрафного Дідьє Дрогба (З газети). 5. Яка робота увечері? Иди, синашу, йди (Леся Українка).

Завдання 10. Перекладіть українською мовою терміни. Послугуючись термінологічним словником, з'ясуйте значення слів.

Деление (действие), деление (на части, шкалы), извлекать корень, обильный, отклонение (результат), отклонение (действие), зеркальное отображение, отображение (воспроизведение), получают (о результате), получают (добывают), получают (о значении, форме), счет (действие), счет (вычисление), загуститель, конгломерат, емкость, заблуждение, лишение, юрисдикция.

Завдання 11. Запишіть текст, добираючи з дужок найбільш точне слово. Мотивуйте вибір.

Був травень, ніч (стояла, була) погідна, місячна; де-не-де білими сніговими вогниками (переблискували, мигтіли, блимали) зірки, але їх було мало, і світло їхнє здавалося сліпим і німим у (повені, поводі) місячного (сяйва, світла, блиску). На узбіччі горбилася весна, й по її поплилому донизу (гіллю, віттю, галуззю) збігав безшелесним потоком примарний блиск, і в тому блиску відчувався (подих, повів) (неживого, мертвого): наче верба була опромінена мертвим усміхом. Я підійшов до неї, зірвав листок і коли підносив до (вуст, губів), щоб відчутти смак молодой гіркоти, то на (довгастому, видовженому) листку (тремтіло, дрижало) (довгасте, видовжене) сиве сяяння (Є.Гуцало).

ОПОРНИЙ БЛОК

Виразність мовлення

Виразним (рос.выразительным) називається мовлення, яке здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ця якість найбільше залежить від мовця, його ерудиції, знання мови, мовленнєвих умінь і навичок. В українській мові є величезні запаси виражальних засобів, які роблять наше мовлення виразним. Зокрема **інтонація, логічний наголос, звукове оформлення** тексту (алітерація, асонанс тощо), **емоційно забарвлені слова**, особливі **синтаксичні структури** (риторичні речення, антитеза, еліпс тощо).

Виразність мовлення досягається за таких умов:

- ☐ інтерес мовці до того, про що він говорить чи пише;
- ☐ знання мови й виражальних засобів;
- ☐ досконале володіння стилями мовлення;
- ☐ свідоме бажання мовця висловлюватися виразно;
- ☐ чуття мови.

Виразність мовлення залежить від його **звукового оформлення** інтонація, милозвучності, звукових повторів тощо). Виразності мовлення приносять **синтаксичні засоби**: інверсія, риторичні питання, повтори, безсполучникові та сполучникові конструкції тощо.

Інверсія (рос. инверсия) – порушення звичного порядку слів у реченні. У випадку інверсії основний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дозволяє внести додаткові смислові відтінки, підсилити виразність слів у реченні або надати фразі особливого стилістичного забарвлення. Наприклад: *Розвішує кошлатий свій хітон у вікнах снігопад утомлений* (Т. Ганенко-Житовоз).

Риторичним (рос. риторическим) називається питання, яке не вимагає відповіді, адже вона вже міститься в самому питанні. Наприклад: *Хіба можливо матір посварити із немовлям?* (М. Рильський). Риторичне питання виражає емоції мовця й задається не з метою отримання відповіді, а для привернення уваги, експресивного ствердження думки. Інверсію

та риторичні питання використовують переважно в **художньому, розмовному й публіцистичному** мовленні. Для наукового викладу, що потребує аргументації авторської думки, притаманні **складнопідрядні** речення. Це пояснюється тим, що підрядні конструкції виражають складні причинові, часові, умовні, наслідкові, допустові й інші відносини. З усіх видів складнопідрядних речень **науковому** мовленню властиві підрядні причинові й наслідкові, а **художньому** – часу й місця. Підрядні означальні широко вживаються в різних стилях. Особливістю **складносурядних речень** є ритмічність і плавність, тому вони широко застосовуються в **художньому й офіційно-діловому** стилях, надаючи описові легкості та витонченості. **Безсполучникові** складні речення стислі, компактні, динамічні, дуже виразно інтоновані, часто з експресивним відтінком у значенні є досконалим засобом формування, вираження й повідомлення думок. Ці речення більш поширені в **розмовному** мовленні, а також у тих фрагментах **художніх і публіцистичних** творів, де йдеться про зовнішні ознаки зображуваного – в описах природи й місцевості, в дорожніх нотатках, у спогадах тощо.

Вимоги до виразності мовлення в різних стилях

Залежно від стилю мовлення виразальні засоби можуть бути **образними й необразними**. Наприклад, виразність наукових і офіційно-ділових текстів досягається лише тими мовними засобами, яким не властива образність, а художнього й публіцистичного – усіма засобами. Мова **художніх** творів визначається глибокою виразністю, емоційністю, різноманітністю, особливим естетичним призначенням. Тут можуть поєднуватися досить різнопланові мовленнєві засоби щодо їхніх експресивно-стилістичних властивостей. При цьому автор мусить завжди орієнтуватися на літературну норму. Виразність художнього мовлення досягається широким використанням **фонетичних засобів** (асонанс, алітерація тощо), **тропів** (епітети, метафори та ін.), **синонімів, омонімів, антонімів, фігур поетичного синтаксису** (паралелізм, повтор, риторичні речення та ін) тощо. Художня література є невичерпним джерелом збагачення мовлення засобами виразності.

Публіцистичний стиль потребує широкого використання засобів виразності, що зумовлено його основною функцією – вплив на читача. Мета публіцистичних творів полягає в з'ясуванні певних соціально-політичних питань, переконанні читачів і слухачів у правильності висунутих думок, а також в активності впливу цих думок на них. У цьому стилі треба поєднувати точність висловлення, логічність доводів з експресією та емоційним забарвленням окремих фраз. **Розмовне** мовлення здебільшого спонтанне, тобто непередбачене. Висловлювання тут часто вільні у виборі слів і виразів. Проте обов'язковим є дотримання вимог культури мовлення й норм мовленнєвого етикету. **Офіційно-діловий і науковий** стилі вимагають виразної логізації викладу, високого ступеню стандартизації, чіткості, відсутності емоційності та образності. Для текстів цих стилів характерна одноманітність мовних засобів. Лексика здебільшого нейтральна, вживана в прямому значенні.

Логічним (рос. логическим) називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами й реченням в тексті.

Логічність мовлення це:

- ☐ точність у вживанні слів і словосполучень;
- ☐ правильна побудова речень;

Словесне вираження думки здійснюється за законами логіки. Людина, яка хоче навчитися висловлюватися логічно, повинна навчитися **логічно мислити**. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови. Зверніть увагу! Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння змісту висловлювання адресатом.

Умови логічності мовлення

1. Сполучаючись, слова повинні утворювати смислову єдність. Наприклад, немає логічності у словосполученнях *дуже синюватий, солодкувата кислота*.
2. Правильний порядок слів і речень, тобто послідовне розташування «відомого» й «нового» в реченнях тексту. Наприклад: *До класу ввійшов директор* («нове»). Він («відоме») *зачитав наказ* («нове»).

3. Логічно правильна побудова тексту, тобто вживання службових, вставних слів як засобу зв'язку речень у тексті.

4. Правильний поділ тексту на абзаци. Незнання або ж недотримання мовних норм часто призводить до **логічних помилок**:

□ невинуватене повторення спільнокоренових слів (**тавтологія**). Наприклад: *зобразити образ* (треба змалювати);

□ вживання зайвих слів (**плеоназм**). Наприклад: *місяць вересень, прейскурант цін* (треба *вересень, прейскурант*);

□ неправильна побудова речень з однорідними членами. Наприклад: *Ми цінуємо й пишаємося нашими переможцями* (треба *Ми цінуємо наших переможців і пишаємося ними*);

□ неправильна побудова речень із дієприслівниковими зворотами. Наприклад: *Додивившись цікавий фільм, настав вечір* (треба *Коли ми додивилися цікавий фільм, настав вечір*);

порушення структури складних речень. Наприклад: *Студенти повернулися з лекцій, які вчилися в другу зміну* (треба *Студенти, які вчилися в другу зміну, повернулися з лекцій*)

Логічна послідовність розгортання думки регулює **порядок слів** у реченні. В українській мові порядок слів вважається **вільним**, тобто за певним членом речення не закріплено відповідного місця. Порівняйте: 1. *Ця прогулянка розрахована лише на три години.* 2. *Розрахована ця прогулянка лише на три години.* 3. *Лише на три години розрахована ця прогулянка.* **Логічні паузи** – зупинка в потоці мовлення з метою логічного виділення мовного змісту. Порівняйте: 1. *Сідайте, / тут вам буде краще.* 2. *Сідайте тут, / вам буде краще.* **Логічний наголос** – особливе виділення якогось слова чи кількох слів у висловлюванні. Порівняйте: 1. *Діти* гралися на вулиці. 2. Діти *г*ралися на вулиці. 3. Діти гралися *на вулиці*.

Складне синтаксичне ціле (ССЦ). Абзац як засіб логічної організації висловлювання. Проміжною ланкою між текстом і реченням є ССЦ. **Складне синтаксичне ціле** – це група речень, поєднаних в одне ціле за змістом і граматично, що виражають розвиток думки. Усі речення ССЦ об'єднані за змістом **мікротемами**. Найбільш значуще з-поміж цих речень називається **тематичним**. Мовні одиниці, які допомагають об'єднати речення в текст, називаються **засобами зв'язку**. До них належать повтори слів, синоніми, антоніми, спільнокореневі слова, займенники, сполучники, співвідносність видо-часових форм дієслова, вставні слова, неповні речення тощо.

Основні **способи зв'язку речень** у тексті – ланцюжковий (послідовний) – кожне наступне речення немовби чіпляється за попереднє, розкриваючи, уточнюючи його зміст. Думка розгортається послідовно; паралельний – реченням властива відносна самостійність, вони передають події, що відбуваються одночасно або послідовно змінюють одна одну. У ССЦ з паралельним зв'язком речення пов'язуються між собою переважно лише за змістом, а не граматично. **Зверніть увагу!** Ланцюжковий і паралельний зв'язки речень можуть поєднуватися в межах одного ССЦ. У кожному тексті відображено **рух думки** від того, що вже відомо, названо мовцем, для того, що ще не відомо слухачам. Таким чином, речення можна поділити на дві частини. Частина, що містить уже відому з попереднього речення інформацію або ту інформацію, на яку спирається мовець як на відому, називається **«відомим»** (В). Частина, що містить нову, не висловлену до того інформацію або найважливішу з погляди мовця інформацію, називається **«новим»** (Н). Таке членування речення називається **актуальним** (комунікативним). Наприклад, речення *Я купив книжку* можна перетворити на три фрази, які матимуть різне актуальне членування. Наприклад: 1. *Я купив книжку.* 2. *Я купив книжку.* 3. *Я купив книжку.*

Часто актуальне членування речення здійснюється за допомогою **контексту**: «нове» визначається шляхом вилучення з речення вже відомої інформації. Наприклад: День космонавтики українські ракетобудівники (В) відзначають успішним запуском з космодрому Байконур ракети-носія «Дніпро» (Н). Вона (В) 8 квітня 2010 року вивела на навколоземну орбіту супутник CryoSat-2 (Н). Для логічно правильної побудови тексту важливе значення має поділ його на абзаци. За допомогою **абзаців** у композиції тексту виділяються важливі щодо змістового й емоційного наповнення відрізки. У тексті ССЦ може збігатися з абзацом, бути частиною абзацу або ж членуватися на кілька абзаців. Якщо автор хоче об'єднати в

одну картину кілька розрізнених фактів, абзац охоплює кілька ССЦ. Якщо ж з метою посилення експресії він прагне розмежувати пов'язані між собою елементи, то ССЦ членується на кілька абзаців. Службові та вставні слова як засіб додержання логічності.

Досягти логічності мовлення допомагають службові та вставні слова.

Так, логічні зв'язки (причинові, мети, наслідкові, умовні тощо) забезпечують сполучники *бо, тому що, через те що, щоб, аби, так що, хоч, нехай, якщо, якщо...то, якби, але, проте* та ін. Наприклад: *Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти* (Леся Українка). Логічні відношення (причинові, мети, допустові тощо) передають прийменники *через, внаслідок, у результаті, завдяки, з приводу, з нагоди, з огляду на, у зв'язку з, зважаючи на, для, з метою, всупереч* та ін. Наприклад: *Через ту бандуру бандуристом став* (Нар. творчість). Для логічного виділення в реченні слова служать видільні частки: *навіть, тільки, лише, лиш, хоч би, хоч, хоча б, аж, же (ж), собі, бодай, все ж*. Наприклад: *Прийди хоч уві сні і нахились до мене* (В. Сосюра). Зв'язок між думками, послідовність викладу забезпечують такі вставні слова: *по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, таким чином, значить, виходить, проте* та ін. **Вимоги до логічності мовлення в різних стилях.** Логічність властива текстам усіх стилів мовлення. Найбільш послідовно витримується логічність у науковому стилі мовлення. Вона становить специфічну ознаку цього стилю й називається відкритою (однозначною, без підтексту). Принцип відкритої відкритої логічності є основним для організації наукового тексту. Логічні зв'язки в науковому тексті виражаються в різних причинно-наслідкових зв'язках у складних реченнях. Нелогічність може виявитися в композиції тексту, невдалій аргументації, некваліфікованому розробленні теми, неправильному використанні мовних засобів. Автору тексту неприпустимо перескакувати з думки на думку, розкривати думки, допускати внутрішні суперечності, алогізми, лексичну та смислову абсурдність, двозначність, багатослів'я. Логічність є основною вимогою і для текстів офіційно-ділового стилю мовлення. Документ має спонукати до певних дій, переконувати в чомусь. Це досягається аргументованістю й логічністю поданих фактів, його формулювання мають бути бездоганними. Відсутність логічності в мові документа призводить до неправильного його розуміння та застосування.

Семінар 10.

СИНТАКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ І ЧИТАННЯ ТЕКСТУ

Теоретичний блок

- Синтаксис і пунктуація.
- Пунктуаційні мовні норми.
- Український правопис.
- Знаки пунктуації.
- Правила розстановки пунктуаційних знаків.

Практикум

Завдання 1. Доберіть заголовки до тексту, визначивши його тему. Порівняйте свій заголовок з тими, що дібрали однокласники. Яка з назв найбільш удала, найточніше відображає тему тексту?

Скресла, розламавши льоди бурхливими весняними водами, завжди гомінлива річка Рибниця. Скресла, як скресає кожної весни, щоб повести талі води з далеких і близьких стрімчаків ген на доли. Налетіли у гори теплі вітри, щоб розворушити їх сувору задуму, розбудити приспану холодною зимою зелень. Вітри принесли на своїх легких крилах весну. А вона по-особливому стукає в людські серця, немов оновлює сили, кличе до дії, розворушує почуття й уяву. Напевно найвідчутніший її вплив на людину творчої праці (М. Яновський).

Завдання 2. З поданих нижче тем виберіть широку, в яку б входили інші, вужчі теми.

1. Осінній листопад. 2. Восени на річці. 3. Осінній ранок у гаю. 4. Останні осінні квіти. 5. Моя берізка пізньої осені. 6. Осінь прийшла в наші краї.

* Побудуйте розповідь «Золота осінь», використовуючи подані речення як сюжетну канву.

Завдання 3. Визначте тему твору учня 5 класу. Доберіть заголовок. Який недолік в оформленні твору ви помітили? Розчленуйте тему на підтеми, визначте межі абзаців.

У нас дома є маленький собачка Пушок Це біленьке кучеряве щеня завбільшки з велику рукавицю. Пушок – жваве і допитливе створіння на коротеньких ніжках. Одного разу ми з ним вийшли на прогулянку. На дитячому майданчику було багато дітей. Вони розглядали великого жука-рогача, якого знайшов один з хлопчиків. Жук сидів на дні консервної банки і грізно ворухив вусами-рогами. Пушкові дуже хотілося познайомитися з жуком, але, очевидно, він ніяк не наважувався. Щеня декілька разів обійшло навколо банки, привітно помахало хвостиком. Нарешті сунуло неї свою мордочку. Жук вчепився Пушкові за носа. Через мить щеня клубочком покотилося в одну сторону, а жук – в іншу. Діти сміялися з дурненького Пушка, а мені було від душі жаль його: адже Пушок ще зовсім маленький!

Завдання 4. Прочитайте тексти. Знайдіть в них «дане» і «нове». З'ясуйте, яким способом – послідовним чи паралельним – пов'язані речення в кожному тексті.

I. Він (дід) був наш добрий дух луку і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас всіх і розмовляв з кінями, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо. А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня він, усміхаючись, довірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу.

II. До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, кропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (З тв. О. Довженка).

Завдання 5. Прочитайте, поясніть розділові знаки:

Прямо над нашого хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедіні крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила, і радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу. І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо... А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді! Чи вони послухались мого слова— обкружляли навколо села й повернулись до мене, чи це новий ключ?... А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану дальину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...

Михайло Стельмах «Гуси-лебеді летять»

БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК

В соняшника були руки і ноги,
Було тіло шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці.
І купався коло млина, і лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки.
Він стрибав на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду,
І раптом побачив сонце,
Красиве, засмагле сонце
В золотих переливах кучерів,

У червоній сорочці навипуск,
 Що їхало на велосипеді,
 Обминаючи хмари у небі...
 І застиг він на роки і на століття
 В золотому німому захопленні:
 —Дайте покататися, дядьку!
 А ні, то візьміть хоч на раму.
 Дядьку, хіба вам шкода?!
 Поезіє, сонце моє оранжеве!
 Щомиті якийсь хлопчисько
 Відкриває тебе для себе,
 Щоб стати навіки соняшником.

Іван Драч

*** Опрацювати і законспектувати:**

- 1)Іванченко Р. Г. Адекватність розуміння і ясність тексту. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – 48 с.
- 2)Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
- 3)Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації і тексту. – К.: Київ. ун-т, 1998. – 336 с.

ОПОРНИЙ БЛОК

ТЕКСТ. БУДОВА ТЕКСТУ

Текст (лат. *textum* — тканина, зв’язок, побудова) — висловлювання, що складається з кількох речень, має структурну та змістову завершеність.

Ознаки тексту:

1. Певна кількість речень.
2. Наявність теми й основної думки.
3. Послідовність і завершеність викладу.
4. Граматичний і змістовний зв’язок між реченнями.

Мовні засоби тексту

1. Узгодження форм часу та способу дієслів.
2. Близькі за змістом слова.
3. Повторення слів.

Композиція - це системно-структурна організація твору. Характеристика компонентів композиції: композиційні одиниці, композиційні зв’язки. Класифікація композиційних зв’язків: за формою (послідовність, підпорядкованість, незалежність, перехрещення), за семантичним наповненням (часові, причиново-наслідкові, класифікаційні).

Композиційна структура – це сукупність композиційних одиниць, об’єднаних композиційними зв’язками. Види композиційної структури: оповідна, описова, наукова, діалогічна, ієрархічна, архівна, циклічна, вкладена, гіпертекстова, комбінована. Існують одномірна і двомірна структури композиції. Типологія оповідної композиції: пряма хронологічна, зворотна хронологічна, одночасова багатосюжетна (“паралельна”), багаточасова, змішана хронологічна. Описової композиції відрізняється від оповідної; типи описів: аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний. Наукова композиційна структура залежить від будови доведення; сутність і структура доведення: теза, база, сукупність аргументів; форми наукової композиції: індуктивна, дедуктивна, індуктивно-дедуктивна.. Гіпертекстова композиція на сьогодні – це панівний тип Інтернет-повідомлень. *Стиль мовлення* – це особливий спосіб, манера організації змісту з метою досягти відповідного результату сприймання повідомлення. Характеристика елементарних стилів мовлення: *агітаційний, аналітичний, описовий, репродуктивний, експресивний*. Змістові структури елементарних стилів пов’язані з видами текстів.

Поняття тексту є послідовність вербальних знаків. Елементарні види текстів є

породженням елементарних стилів. Існує розмаїття класифікацій видів текстів. Розповідь, *опис і роздум* є провідні різновиди текстів. Основні принципи викладу матеріалу в тексті-розповіді: *хронологічний, географічний, тематичний*. Способи розповіді: *епічний, сценічний*. Класифікації описових текстів: *аналітичні і синтетичні; статичні і динамічні*. Характеристикою тексту-роздуму є його різновиди: дедуктивні, індуктивні.

Інтернет-текст (“павутинотекст”) – це новий різновид тексту. Типологічними особливостями Інтернет-тексту є: *гіпертекстові посилання, “асорті-композиція”, специфічний темпоритм, специфічна стилістика інтерактивності*.

ЯК НАВЧИТИСЯ ПРАВИЛЬНО ЧИТАТИ:

1. Перш ніж розпочати читати, вибери книжку, в якій розкривається зміст матеріалу, що ти вивчаєш.
2. Пам’ятай: читання — одне з найважливіших занять у самоосвіті, і ставитися до нього треба серйозно.
3. Варто урізноманітнювати прийоми та способи читання.
4. Читаючи — думай, шукай головне, основне, найсуттєвіше.
5. Не поспішай, не «ковтай» книгу, вдумайся в логіку та зміст того, про що читаєш.
6. Прагни, щоби кожне речення, кожне слово, термін кожен і кожна фраза були найзрозумілішими. Не залишай нічого незрозумілого.
7. Читай з олівцем у руках, роби необхідні помітки.
8. Обов’язково конспектуй прочитане. Конспект зберігається надовго, прочитане забувається.
9. Розпочату роботу доводь до кінця. Не залишай книжку недочитаною — головне може бути попереду.
10. Прочитавши, подумай, чого навчила тебе книга.
11. Прочитане спробуй пов’язати з життям, з практикою, з досвідом. Добре при цьому придумати (знайти) приклади, які закріплюють прочитане.
12. Не забудь пов’язати те, про що читаєш (чи вивчаєш), з раніше вивченим і введи його в систему своїх знань.
13. Не поспішай кликати на допомогу інших, коли щось незрозуміло. Намагайся розібратися самостійно.
14. Де потрібно — змушуй працювати й уяву.
15. Читай не тільки «зліва направо», а й повертайся до прочитаного: повторення — найкращий метод закріплення прочитаного.
16. Навчись критично сприймати прочитане.
17. Обов’язково ознайомся з рецензіями та відгуками на книжку: один розум — добре, колективний — краще.
18. Перш ніж критикувати книгу, добре розберись у її змісті.
19. Із критичними відгуками на книжку ознайомся після того, як прочитаєш її.

(За І. Науменком)

Семінар 11. КУЛЬТУРА МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ.

Теоретичний блок

- Монолог: поняття, особливості, можливості
 - Публічне монологічне мовлення
 - Промова. Підготовка промови
 - Структура публічної промови
 - Оратор і аудиторія
 - Публічна репрезентація мовця у монолозі
 - Основи техніки мовлення для мовця. Аналіз елементів
- (Техніка мовлення складається з таких елементів:

1) дихання — фізіологічної основи мовлення; 2) голосу — головного інструмента читця; 3) дикції — чіткого вимовляння звуків, слів, виразів; 4) орфоепії — правильної літературної вимови.)

Практикум

Завдання 1. Знайдіть 2 репортажі в газетах про педагогічну роботу, начальний захід, виховні події освітянського життя. Проаналізуйте їх будову, спираючись на такі дані

- Зачин – початок репортажу.
- Центральна частина – розповідь про якусь подію.
- Публіцистичні виступи – роздуми автора, його “думки вголос”, уміщені в центральній частині репортажу.
- Кінцівка – оцінка подій, короткий висновок, до якого підводить слухача (читача) автор.

Завдання 2. Напишіть вітальну промову з нагоди Дня народження викладача, друга (подруги), рідних (на вибір), замітку про відзначення якогось свята чи розповідь про подію у вашому житті (2-3 абзаци, 10-12 речень). Виступіть перед колегами в аудиторії. Проаналізуйте з колегами якість вашого виступу.

Завдання 3. Напишіть рецензію на виступ товариша за схемою:

- а) ім'я доповідача, назва теми;
- б) чи правильно і точно висвітлена тема;
- в) чи логічно, послідовно викладені думки;
- г) чи правильна мова доповідача;
- д) як тримався доповідач під час виступу;
- е) дати поради оратору, оцінити виступ.

Завдання для самостійної роботи

I. Прочитайте теоретичний матеріал до теми «Мистецтво публічного виступу» і перекажіть його за таким планом:

- Етапи підготовки до публічного виступу.
- Композиція виступу.
- Вимоги до мовлення оповідача.
- Умови успішності виступів: мовлення оратора, подолання страху перед аудиторією та зв'язок зі слухачами, використання голосу, жестів, міміки.

II. Запишіть на диктофон текст свого виступу (довільна тема). Прослухайте його і проаналізуйте, чи відповідають належним вимогам до диктора ваші дихання, голос, дикція, інтонація, темп мовлення.

III. Уявіть, що ви – диктор телебачення. Сидячи перед “мікрофоном”, привітайтеся з глядачами і проанонсуйте наступну телепередачу (назву та зміст оберіть самостійно). Слідкуйте водночас за своєю мімікою (рухами м'язів обличчя), дивлячись у дзеркало.

Практично в аудиторії: Примірявши на себе роль ведучого новин, прочитайте запропоновані текстівки із дотриманням усіх вимог до мовлення професіонального диктора.

Ярмарок педагогічної творчості

У відділі освіти Нижньосірогозької райдержадміністрації спекотного дня ніде було яблуку впасти. Сюди з усіх 15 загальноосвітніх шкіл з'їхалися вчителі, щоб презентувати кращу власну видавничу продукцію на ярмарку педагогічної творчості. А це – напрацювання уроків, позакласних заходів та методичних рекомендацій викладання предметів. “Ярмарок сприяв не лише обміну досвідом, а й умінню продемонструвати свою педагогічну майстерність, – так підсумувала нашу розмову завідувачка рай методкабінету відділу освіти Марина Голобородова. – Подяками відділу освіти були відзначені педагогічні колективи Верхньоторгаївської, Жданівської, Сірогозької, Нижньосірогозької та Новоолександрівської загальноосвітніх шкіл. Директори цих шкіл Лідія Камінська, Олена Галюк, Володимир

Коцар, Ганна Габаїдзе та Олена Видра з учителями немало зробили, щоб ярмарок пройшов цікаво і, найголовніше, дав новий поштовх до плідної праці”.

Поїздка до Києва

Справжніх знавців рідної мови серед учнівської молоді не так уже й багато, але вони все-таки є. Це продемонстрували другий і третій етапи Всеукраїнської олімпіади з української мови ім. Петра Яцика. В Іванівському районі п'ятеро її переможців: Єлизавета Єфремова, Марина Юрова та Вікторія Стрижак з Іванівської гімназії. Антон Косенко і Олександр Конішев з Благодатненської загальноосвітньої школи. “Переможці олімпіади були запрошені на святкову ялинку в Києві, – сказала начальник відділу освіти райдержадміністрації Світла Дзуган. – Поїздка школярам дуже сподобалася».

* Опрацювати і законспектувати:

1. Єлісєвєнко Ю.П. Ораторське мистецтво: Навч. посіб. — К., 2002.
2. Паламар А. Етика — молодим: Правила доброго тону. — К., 1985.
3. Пиз А. Язык жестов: Пер с англ. — Воронеж, 1992.
4. Сопер П. Основы искусства речи: Пер с англ. — М., 1992.
5. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. — К., 2000.

ОПОРНИЙ БЛОК

§ 1 Публічний виступ як форма пропаганди знань

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її.

Василь Сухомлинський

Немає науки, яка навчила б добре бачити або чути, але є наука, що може навчити говорити – це виразне читання, а ширше – виразне мовлення, риторика. Виразне читання, як і кожна наука, оперує своєю термінологією, має свій предмет – усне мовлення. Щоб навчитися правильно і гарно говорити, потрібні три основні передумови, а саме: володіти технікою мовлення, знати головні психологічні засади стосунків між людьми і – що найголовніше – мати що сказати. Усне спілкування поділяється на публічне та приватне. Особливим різновидом усного спілкування є публічний виступ. **Публічний виступ** – це громадський, суспільний, гласний, приватний виступ перед аудиторією. Поведінка оратора, його мова, жести, вираз обличчя – усе це взірєць для слухачів. Мистецтво слова – це перевірений спосіб впливу на маси.

Є такі види публічних виступів:

- інформативні;
- переконливі;
- розважальні.

Інформативні – це виступи, які несуть певну інформацію слухачам і використовуються в науковому стилі. Жанри інформативних виступів:

- лекція;
- доповідь;
- промова;
- реферат;

Розважальні – це виступи сатириків, гумористів, артистів зі сцени. Залежно від змісту, призначення, способу проголошення, обставин мовлення публічні виступи бувають таких жанрів: бесіда, доповідь, промова, лекція, репортаж, виступ на медичній раді, консилиумі. **Бесіда** – це виступ, що проводиться з невеликою кількістю учасників. У бесіді викладаються

найголовніші положення теми, даються відповіді на запитання. **Доповідь** – це публічний виступ, який містить виклад певних фактів, питань із значною кількістю інформації, що є предметом обговорення. **Промова** – це виступ на мітингах, масових зборах на честь певної події, ювілею.

Промови бувають:

- мітингові;
- агітаційні;
- ювілейні.

Лекція – вид публічного виступу, що носить інформативний характер і є формою проголошення наукових знань. В більшості для читання лекції пропонується велика аудиторія. За своїм змістом лекції надзвичайно різноманітні, проте у найрізноманітніших за темою лекціях є спільне: усі вони – види публічного мовлення, несуть слухачам певну суму знань і є процесом живого спілкування між промовцем і слухачами. **Репортаж** – це жива розповідь очевидця про якусь подію суспільного життя. Темою репортажу можуть бути політична чи виробнича подія, спортивні, культурні заходи.

Наради та їх проведення. Педагогічні наради.

Програма наради повинна бути ретельно підготовлена заздалегідь, а під час засідання розглянута пункт за пунктом.

- Виконання поставлених завдань необхідно вчасно контролювати.
- Як керівник, ви скликали нараду для того, щоб ваші співробітники своїми думками і пропозиціями допомогли розв'язати важливу проблему, чи для того, щоб виголосити монолог і дістати схвалення своєї пропозиції з боку присутніх?
- Звичайно, протягом короткого часу колектив спроможний висунути більшу кількість ідей, ніж окремих індивідів. Пропозиції і думки швидко оцінюються, одні з них відхиляються, інші приймаються з урахуванням уподобань кожного.
- Головуючий на нараді повинен мати такі якості: такт, самовладання, почуття гумору, відповідальності, сумлінності у ставленні до виконання своїх обов'язків голови наради.
- Виступаючи в ролі головуючого, продумайте перед нарадою проблему чи проблеми, які мають обговорюватися.
- Підготуйте коротке вступне слово.
- Розвивайте дискусію за допомогою навідних запитань.
- Для проведення наради забезпечте приміщення і приготуйте запрошення з усіма необхідними даними.
- Перед нарадою перевірте, чи все підготовлено для її проведення.
- Успіх наради залежить, крім усього іншого, від середовища, в якому вона відбувається.

Керівництво нарадою

Після обговорення одного часткового питання переходьте до обговорення наступного. Іноді вистачить простого «Чому?».

- Виступаючи в ролі голови, ви повинні постійно стежити за ходом дискусії, помічати нові аспекти обговорюваного питання, нові думки й аргументи.
- Надто балакучого учасника наради слід угамувати, щоб дати можливість висловитися іншим.
- Мовчазних та несміливих учасників наради треба, навпаки, заохочувати до виступів.
- Якщо нарада порушується розмовами між учасниками, вживайте відповідних заходів для їх припинення.
- Після того, як проблему обговорено, підбийте підсумки дискусії.
- Магнітофон та диктофон доцільно застосовувати лише під час підбиття підсумків, а не протягом усієї наради.
- Якщо на нараді будуть поставлені завдання, то їх треба виконувати за такою схемою:
 - що (яке завдання) треба виконати;
 - хто має його виконати;
 - термін виконання;
 - як виконуватиметься завдання.
- Учасники наради не повинні перебивати одне одного і не заважати репліками тому, хто говорить.

— Голова має розпочинати засідання в точно призначений час, не звертаючи уваги на тих, хто спізнюється.

— Вступне слово голови повинно бути спрямоване на створення сприятливого клімату на нараді.

— Якщо учасники наради не знайомі між собою, треба якомога частіше називати їх прізвища.

Зважте, чи не доцільно за певних обставин обмежити приятельське звертання учасників одне до одного, особливо коли на нараді присутні нові учасники.

Публічний виступ повинен бути побудований за такими пунктами:

1. Зачин.
2. Основна частина (виклад).
3. Висновок.

Для публічного виступу важливе значення має індивідуальний стиль, у якому проявляється характер, світогляд, ерудиція, мовні здібності людини. Індивідуальний стиль з'являється тоді, коли людина часто користується публічним мовленням і постійно працює над його удосконаленням, уникає "чужих слів". Отже, успіх публічного виступу значною мірою залежить від наявності чи відсутності у промовця індивідуального стилю мовлення. Та навіть добре вироблений індивідуальний стиль не звільняє людину від ретельної підготовки до публічного виступу. Тому перед тим, як виступати перед аудиторією, потрібно підготуватися. Є така методика підготовки до публічного виступу:

1. Добре продумати тему.
2. Підібрати літературу.
3. Скласти план.
4. Виписати цитати чи окремі висловлювання.
5. Підготувати увесь матеріал.

До виступу людина готується все своє життя: регулярно читає й обдумує прочитане, випишує те, що її зацікавило. Досвідчений оратор починає підготовку з конкретизації теми виступу, встановлення кола питань, які вона має охоплювати, виділяє принципові проблеми.

Звичайно для всіх видів публічних виступів однаково актуальними залишаються такі джерела підготовки:

1. Енциклопедичні та галузеві термінологічні словники, які дають змогу перевірити точність вживання терміна, поновити в пам'яті якісь події, факти, положення;
2. Тлумачні словники, словники наголосів, словники крилатих слів (вони розкривають зміст і походження слів і цілих висловів);
3. Медичні атласи;
4. Медичні газети, журнали, спеціальні наукові праці та ін.

Одним з найпростіших, але й найефективніших джерел поповнення запасу ілюстративного матеріалу для виступів є вирізки з медичних газет, журналів, рентгензнімки, фотознімки.

Є вимоги і до мови публічного виступу:

1. Логічна послідовність викладу.
2. Конструкція речень не повинна бути складною.
3. Не перенасичувати цитатами та цифрами матеріал.
4. Дотримуватися точності висловлювання, слідкувати за мовою, тому що звернення до великої аудиторії створює атмосферу офіційності й особливої відповідальності за сказане.

Порушення мовних норм, вади вимови, вживання російських слів, виразів, неправильне наголошення – все це погіршує сприймання змісту публічного виступу, знижує авторитет промовця.

Для того, щоб вас уважно слухали, необхідно завжди мати у запасі щось нове, розповідати цікаво, захоплююче. Щоб навчитись добре, змістовно говорити, необхідно постійно збагачувати свої знання та досвід, удосконалювати освіту, всебічно розвивати свою особистість. Людина, що вміє правильно й гарно говорити, легко встановлює стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе.

Композиція виступу. Кожен виступ, незалежно від свого жанру (доповідь, лекція, бесіда), повинен підпорядковуватись логічним законам, які відображають об'єктивні закони існування навколишнього світу. У зв'язку з цим логічність викладу є необхідною умовою точного повідомлення про будь-який факт. В основі викладу повинна бути не хронологічна, а логічна послідовність, яка б відповідала внутрішній структурі, логіці того, про що говориться. Доказ – це логічна ідея, в процесі якої істинність певної думки обґрунтовується з допомогою інших думок вірогідність яких доведена практикою. Найбільш правдивий і незаперечний доказ – це сукупність фактів, які обґрунтовують тезу, особливо якщо ці факти нові, свіжі, невідомі слухачам, якщо вони водночас і достатньо вірогідні, щоб не потребували додаткового обґрунтування.

Якщо тема виступу складна, багатопланова, обсяг матеріалу великий, простіше викладати його від часткового до загального. Початок виступу, як правило, не придумується, а береться в готовому вигляді з арсеналу наявних ораторських прийомів. Якщо такий початок вашого виступу буде нерівним, розмитим, аудиторія відразу відчує, що виступаючий просто не в змозі заволодіти увагою слухачів. Слухачі перестануть цікавитись не лише вами, а й темою вашого виступу. Використовуйте все, що вас оточує. Використайте ваш особистий досвід, згадайте, що ви читали; згадайте висловлювання своїх друзів. Ви можете скористатись матеріалом, який щодня дає нам телебачення. З чого можна почати?

1. Цитата знаменитої людини.
2. Пропозиція, яка вражає своєю незвичайністю.
3. Історія, яка негайно викличе співчуття слухачів.
4. Посилання на новий відомий усім твір.
5. Розповідь з власного життя.
6. Риторичне запитання.
7. Історичний епізод.
8. Захоплююча пригода з минулого чи з теперішнього.

Публічний виступ супроводжується інтонацією, мімікою, жестами.

У поняття **інтонація** входить сила та висота голосу, темп мовлення, паузи, тембр голосу. Важливу роль в усному спілкуванні відіграє **пауза**. Вона використовується на початку промови, щоб зібратись з думками промовцеві, а слухачам – настроїтись на оратора, на сприймання виступу. **Міміка, жести** – це важливі засоби для піднесення чи пом'якшення сказаного, емоційного впливу на слухачів, але зловживати ними не слід. При публічному виступі потрібно вміло користуватись жестикуляцією. Жести, як засіб передачі думки, виникли звичайно давніше, ніж слово, і донині вони є одним з важливих інструментів людського спілкування. Багато молодих ораторів не знають, що робити зі своїми руками, як перетворити їх зі сковуючого, заважаючого елементу поведінки перед аудиторією в елемент допоміжний. Для того, щоб руки не шкодили, а допомагали виступаючому, можна скористатись наступними порадами. По-перше, не робіть руками різких рухів і не дозволяйте собі крутити під час виступу в руках ключі чи монети. Люди подумают, що гроші все-таки краще рахувати вдома й інтерес до вас буде втрачений. По-друге, не тримайте рук у кишенях, бо це не свідчить про добрі манери. До того ж, тримаючи руки в кишенях, ви не зможете навчитись користуватись ними. З допомогою рук можна добре показати розміри предмета, вказати на щось, підкреслити важливість висловленого. Руки можна ефективно використовувати для створення образів своїх ідей. По-третє, близько 90 процентів жестів потрібно робити вище пояса. Жести, зроблені руками нижче пояса, часто мають значення невпевненості, розгубленості. Лікті на повинні знаходитись ближче трьох сантиметрів від корпусу, бо менша відстань буде символізувати незначність і слабкість вашого авторитету. При жестикуляції пальці рук повинні займати таке положення, начебто ви тримаєте яблуко. Невизначене, розслаблене положення долонь буде говорити про відсутність сили і здатності вести за собою, і, нарешті, обов'язково потрібно жестикулювати обома руками, але не зловживати цим.

Потрібно звернути увагу на темп мовлення і тембр голосу. У різних людей він неоднаковий. Оратор повинен вибрати такий темп мовлення і тембр, висоту голосу, щоб не викликати роздратування у слухачів. Потрібно говорити жваво, темпераментно,

дотримуючись міри, бути тактовним і ввічливим. Найголовніше у публічному виступі, щоб інтонація, міміка, жести, уся сукупність виражальних засобів мови свідчила про правдивість і переконливість думок і почуттів оратора. Виступ перед аудиторією досягає своєї мети лише в тому разі, коли до нього ретельно підготуватися. Підготовка публічного виступу починається із складання плану майбутньої промови, чіткого формулювання теми виступу і основних його положень, які необхідно донести слухачам. Вступ повинен бути яскравим, коротким, точним, таким, щоб привернути увагу слухачів, викликати інтерес до промовця і до того, що він говорить, викликати бажання аудиторії слухати. Виклад матеріалу повинен бути аргументованим, зрозумілим, цікавим. Ось кілька правил того, як привернути увагу слухачів.

1. “Розбудіть” своїх слухачів, вирвіть їх із туману повсякденності.
 2. Зацікавте слухачів. Примусьте їх податися уперед на своїх місцях. Покажіть із самого початку, що ваша промова не буде схожою ні на що, раніше почуте, буде відрізнятися свіжістю, яскравістю, образністю.
 3. Слухачі повинні погодитися слухати вас. Дайте зрозуміти, що ті факти, які ви збираєтесь запропонувати, легко зрозумілі й цікаві.
- Після того, як ви заволоділи увагою слухачів, слід розвинути свій перший успіх і закріпити його. Ніколи не стане добрим промовцем той, хто виходить на трибуну не підготувавши перед тим основи свого виступу. Промовець повинен чітко уявляти собі, що треба сказати у вступі, що в головній частині, а що наприкінці свого виступу. Ретельна підготовка забезпечить успіх вашого публічного виступу. Це надасть вам упевненості, віри в свої сили. Ви будете куди менше хвилюватися, якщо усвідомлюватимете, що добре підготували текст виступу.

При підготовці остаточного варіанту публічного виступу треба звернути увагу на такі питання:

1. Чи сприятиме форма виступу встановленню контакту зі слухачами?
2. Чи приверне їхню увагу початок виступу?
3. Чи довели ви до відома слухачів, як поділено тему виступу на окремі питання?
4. Чи об’єднали окремі абзаци в думки переходами, які допомагають слухачам краще орієнтуватися в матеріалі виступу?
5. Чи супроводжуються основні думки та положення аргументами, прикладами, порівняннями тощо?
6. Чи замінили, де можна, неособові займенники особовими, такими, як: “я, ми, ви, нас” і т.д.?
7. Можливо, варто замінити абстрактні поняття конкретними, а загальні вирази – влучними термінами?
8. Чи узагальнені наприкінці виступу основні думки й положення і підбито підсумки, які з них випливають?
9. Чи досить виразно сформульовані прикінцеві речення виступу? Чи відповідають вони його спрямованості?

Запам’ятайте, що здебільшого промовець зацікавлює слухачів не лише змістом свого виступу, а й викладом.

Успішний виступ перед широким загалом – це найвищий рівень ораторського мистецтва. Щоб оволодіти цим мистецтвом, треба знати закони риторики (красномовства), цілої науки, що виникла ще в V столітті до нашої ери. Коротко зупинимось на характеристиці риторичних законів.

Перший закон (концептуальний) формує й розвиває в людини уміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Другий закон (закон моделювання аудиторії) формує і розвиває в людини уміння вивчати в системі три групи ознак, які визначають “портрет” будь-якої аудиторії:

- соціально-демографічні;
- соціально-психологічні;
- індивідуально-особистісні.

Третій закон (стратегічний) формує й розвиває в людини уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії:

- визначення цільової установки діяльності (навіщо?);
- виявлення та розв'язання суперечностей у досліджуваних проблемах;
- формулювання тези (головної думки, власної позиції).

Четвертий закон (тактичний) формує й розвиває в людини уміння працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленнєву діяльність співрозмовника (аудиторії), тобто створювати атмосферу інтелектуальної та емоційної співтворчості.

П'ятий закон (мовленнєвий) формує і розвиває в людини вміння володіти мовленням (одягати свою думку в дієву словесну форму).

Шостий закон (закон ефективної комунікації) формує і розвиває в людини уміння встановлювати, зберігати й закріплювати в людини уміння рефлексувати (виявляти й аналізувати висновки з помилок і нарощувати цінний життєвий досвід) і оцінювати діяльність інших, тобто визначатися, як допомогти іншому ефективніше здійснювати його діяльність, а також як навчитися вбирати в себе цінний досвід іншого.

Оратор повинен дотримуватися цілого ряду вимог, пов'язаних з його поведінкою: природність; доброзичливість; теплота в ставленні до слухачів; повага до них; зосередженість; серйозність оратора; глибока внутрішня переконаність. Переконливість – одна з найважливіших якостей виступу. Вона має вирішальний вплив на слухачів, бо формує їх світогляд. Насамперед переконливими вважаються виступи зрозумілі, такі, що не викликають сумнівів. Для досягнення переконливості та доказовості виступу необхідно, щоб він був несуперечливим, послідовним і аргументованим. Переконливість виступу залежить також від уміння користуватися посиланнями на думку авторитетів у цій галузі, порівняннями, аналогіями.

До мови справжнього оратора ставляться такі вимоги:

1. Точність формулювань – це суворі відповідності між словом і тим поняттям, яке цим словом позначається, щоб досягти такої відповідності, потрібно добре знати значення слова.
2. Стислість, небагатослівність (стислим вважається мовлення, в якому немає слів, не викликаних безпосередньою потребою висловлення).
3. Доречність (при цьому враховується як мета мовлення, так і умови спілкування: час, місце, склад слухачів, тема).
4. Приступність, зрозумілість (мовлення, яке не має труднощів у розумінні змісту, вважається приступним).
5. Виразність (це риса мови емоційної, де слова, крім понятійної інформації, несуть в собі ще й чуттєву інформацію, виражають почуття і переживання мовця).
6. Своєрідність, оригінальність (своєрідність у мові проявляється в умінні користуватися образами, порівняннями, по-своєму добирати епітети, іносказання).
7. Краса мови (почуття краси, естетичного задоволення викликає лише мова досконала, бездоганна).

Візьміть на замітку!

Іржі Томан

На першому місці — слухачі

- Здатність постійно думати про слухачів й уміння відчувати себе на їх місці — одна з найважливіших передумов успіху промовця.
- Встановіть контакт зі слухачами на самому початку, інакше ви не зможете ані донести до них свої погляди, ані зацікавити їх своєю промовою.
- Протягом виступу стежте за реакцією слухачів.
- Не вживайте надто довгих речень, чергуйте їх з короткими.
- Не говоріть безособово, не зловживайте третьою особою.
- Не перевантажуйте свою мову абстрактними поняттями.
- Епічна широчінь шкодить, зайві подробиці затіняють головну проблему. Надмірна стислість також має свої недоліки. Важливі думки треба висвітлювати детальніше, наводячи яскраві приклади, порівняння тощо.

- Зацікавленість слухачів ви збудите тоді, коли:
 - говоритимете про те, що стосується їх безпосередньо;
 - узгодите виклад матеріалу з рівнем знань слухачів;
 - поставите запитання, на яке самі ж і відповісте;
 - наведете захоплюючі факти;
 - висунете якусь неймовірну гіпотезу.
- Дуже важливо знати ставлення слухачів до вашої особи як лектора, а також до теми виступу.
- Пам'ятайте, що на слухачів впливає і середовище: грюкіт, холод, жара, незручні крісла тощо.
- Заохочуйте слухачів до дискусії.
- Будьте тактовними: дякуйте за кожне зауваження, навіть тоді, коли ви з ним не згодні.
- Не соромтеся своєї схвильованості: адже байдужому промовцеві ніколи не вдасться схвилювати слухачів своїм виступом.

Як привернути й утримати увагу слухачів

- Увагу слухачів можна привернути насамперед розповіддю про щось нове й цікаве незвичайне, гідне подиву.
- Виступаючи перед великою кількістю слухачів, інтереси яких не збігаються, намагайтеся говорити на більш загальні теми.
- Увагу слухачів можна привернути, якщо розповісти їм щось таке, що невідоме для широкого загалу.
- Увага слухачів підвищується, якщо в товаристві починається дискусія навколо якоїсь проблеми.
- Гарний стиль висловлювання у поєднанні з відповідними прикладами також привертає увагу слухачів.

Вміння спілкуватися

- Ставлення людей до вас ніби віддзеркалює ваше ставлення до них. Усміхайтесь — і вони усміхатимуться у відповідь, а якщо дивитися на них насупившись, вони відповідатимуть тим же.
- Хто любить людей, того й люди люблять.
- Приязність здебільшого впливає на людей так само, як і усмішка.
- Виявляючи дружнє ставлення до людей,
 - ставтеся позитивно до всіх людей довкола вас;
 - не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії;
 - вважайте, що ви їм уже сподобалися;
 - виявляйте ініціативу в приязному ставленні до інших;
 - вітайтеся й усміхайтесь перші;
 - намагайтеся вести розмову в довірливому тоні;
 - наголошуйте на тих питаннях, в яких ваші погляди збігаються.
- Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхньою роботою, турботами й радощами.
- Ніколи не користуватиметься популярністю той, хто не виявляє зацікавлення справами інших людей.
- Розмови на теми спільних інтересів і занять дуже зближують людей.
- Нас притягують до себе люди, які поділяють наші інтереси і думки.
- Учїться ставити себе на місце іншої людини.
- Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: «даруйте», «перепрошую», «дякую», «будь ласка» і т. ін.

Уміння переконувати

- Багато залежить від людини, яка переконує: чи зуміє вона справити на слухачів приємне враження своїм зовнішнім виглядом, поведінкою чи манерами, встановити з ними контакт.
- Для того щоб переконати когось, треба знайти необхідні аргументи, правильно їх упорядкувати і сформулювати. Якщо промовець сповнений натхнення, то він неодмінно викличе інтерес слухачів, передасть частину свого натхнення їм.
- Одні й ті ж аргументи не однаково діють на різних людей.

- Добираючи аргументи, враховуйте освітній рівень слухачів, їх поінформованість щодо теми, можливі контраргументи, їхнє ставлення до порушуваних питань.
- В дискусії треба уточнити зміст невідомих слів, термінів, абстрактних понять. Слова, за допомогою яких формуються тези, повинні бути однозначними.
- Під час будь-якої дискусії слід якнайшвидше визначити головні проблеми і зосередити зусилля на їх розв'язанні.
- Питання, що не мають істотного значення для доведення даної тези, необхідно вилучити.
- Для того щоб вплинути на аудиторію, промовець повинен справляти на слухачів враження переконаної і впевненої у своїх силах людини. Все має свідчити про те, що він добре знає свій предмет.
- Намагайтеся не тріумфувати. Зробіть так, щоб ваш опонент не відчував гіркоти поразки й озлобленості проти вас.

Особистість мовця

- Ви починаєте справляти певне враження ще до того, як заговорите.
- Популярність у колективі залежить від того, наскільки зовнішній вигляд, поведінка та манери спілкування того чи іншого індивіда відповідають уявленням і неписаним правилам даної суспільної групи.
- Популярні люди мають такі риси характеру, які позитивно сприймаються в більшості суспільних груп (веселу вдачу, товариськість, тактовність та ін.), а крім того вміють пристосовувати свою поведінку до правил тієї чи іншої групи.
- Гарні рухи і вміння поводитися — такі ж важливі складники приємного зовнішнього вигляду, як і фізичні дані та вбрання.

Чого прагнуть люди?

- З раннього дитинства і до старості людина потребує визнання з боку своїх ближніх.
- Намагайтеся, щоб після розмови з вами люди були задоволені й переконані, що їх визнають.
- Не чекайте на виняткові події та виняткові вчинки, щоб висловити своє визнання. Намагайтеся похвалити людину за кожну дрібницю, яка вам сподобалася, за найменші успіхи в роботі.
- Якщо є за що хвалити — похваліть, а якщо немає — краще промовчати.
- У розмові намагайтеся не наголошувати, що ви комусь щось довели. Натомість дайте можливість іншому сказати, що довів він.
- Якщо ви оцінюватимете роботу інших, вони оцінюватимуть вашу.
- Якщо ви хочете навчитися критикувати так, щоб не образити людину, то:
 - вказуйте на помилки лише віч-на-віч;
 - робіть це по-дружньому;
 - зазначте, що ви також робили подібні помилки;
 - почніть з похвали за роботу, яку працівник виконує добре;
 - покажіть, як правильно треба було це зробити;
 - нарешті знову похваліть працівника і висловіть переконання, що він зуміє добре справитися з дорученою справою в майбутньому;
 - якщо можна, уникайте прямої критики;
 - зважте, чи критичні зауваження висловити відразу, чи пізніше.

Чого треба навчитися

- Правильний вибір місця й часу має значний вплив на хід розмови та її наслідки.
- Пристосовуйте свою поведінку й манеру розмови до обставин.
- Запитання — дуже зручна форма наказу. Ставте запитання.
- Природа дала людині один язик і два вуха для того, щоб вона слухала інших удвічі більше, ніж сама говорить. Ввічливість обеззброює.
- Якщо ви потрапили в скрутну ситуацію — слухайте. А вислухавши, говоріть дуже коротко і стисло. Нападами та лайкою людей не переконаєте. Вимовляйте слово «ви» голосно, а слово «я» — пошепки. Якщо ви хочете зробити комусь зауваження щодо неякісно виконаної роботи, вживайте займенник «ми». Сумніви й підозри висловлюйте обережно. Будьте тактовні. Спочатку зважте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а тоді вже говоріть.
- Якщо ви хочете зберегти щось у таємниці, не розголошуйте нікому це «по секрету». Адже ви

не покладаєтеся на інших більше, ніж на самого себе.

- Коли ваш співрозмовник роздратований, то краще помовчіть, щоб не дратувати його ще більше.
- Не поспішайте говорити про свої особисті справи, труднощі, хвороби тощо, зважте, чи цікавить це інших.
- У товаристві, яке поділилося на кілька самостійних груп, краще послухайте інших і помовчіть.
- Якщо ви недостатньо обізнані з питань, які обговорюються, дайте можливість говорити тим, хто добре знається у справі.
- Промовчіть у ситуації, коли своєю розмовою ви могли б зрадити довірену вам таємницю.
- Якщо ви хочете скінчити розмову з надто балакучим співрозмовником, не давайте йому можливості для продовження розмови своїми зауваженнями та запитаннями.
- Не будьте надокучливими.
- Спілкуючись з людьми, які працюють на відповідальних посадах і дуже зайняті, намагайтеся говорити щонайстишше і якомога коротше.
- Поганий настрій не переносьте від однієї розмови до другої.
- У деяких випадках доцільно визначити позицію партнера за допомогою запитання або зауваження, які ні до чого вас не зобов'язують.
- Для того, щоб позбутися нерішучості:
 - використовуйте кожен нагоду, щоб потренуватися в мовленні: починайте з заздалегідь підготовленої розповіді, спочатку в розмові з однією особою, у вузькому колі, а коли набудете впевненості — і в широкому;
 - перед тим як говорити, кілька разів вдихніть і видихніть, говоріть не поспішаючи;
- спочатку подумайте, що ви хочете сказати і як це можна висловити якнайстишше.
- Не говоріть багато, особливо коли йдеться про відповідальну розмову.
- У товаристві не намагайтеся переговорити всіх. Дайте й іншим можливість висловитися.
- Не повчайте інших і намагайтеся не справляти враження, ніби ви хочете повчати.
- Щоб не створити враження людини, що любить повчати, користуйтеся такими вступними словами: «Як усі ви добре знаєте...», «Я, мабуть, не скажу вам нічого нового, якщо...», «Я говорю вам те, що більшість знає, але в даному разі треба наголосити на тому, що...» і т. ін.
- Не говоріть надто багато про себе, не нарікайте на свої біди.
- Намагайтеся діяти незалежно від свого настрою.
- Чи не докучаєте ви своїм співрозмовникам зайвими подробицями?
- Не міняйте надто часто тему розмови.
- Під час обговорення якогось питання не відвертайте увагу від його суті й у своєму виступі послідовно пункт за пунктом дотримуйтеся її.
- Не говоріть з кимось про те, що інших присутніх не цікавить.
- Не будьте сварливим.

Мова без слів

- Навчіться розуміти мову без слів, обговорюючи якесь питання.
- Дотримуйтеся під час розмови відповідної дистанції щодо співрозмовника.
- Не піддавайтеся негативним емоціям, таким наприклад, як злість, ненависть, заздрість.
- Опановуйте навички самовладання — не допускайте виникнення негативних емоцій, а позитивні виявляйте повною мірою.

Підготовка виступу

- Якщо у вас немає лекторського досвіду, напишіть повний текст виступу і кілька разів прочитайте його. Після такої попередньої підготовки вам доведеться заглядати в рукопис лише вряди-годи.
- Якщо ж ви досвідчений лектор, досить приготувати нотатки.
- Виберіть тему і пристосуйте свій виступ до категорії слухачів, перед якими вам доведеться говорити.
- Вчасно дізнайтеся про їх склад — це допоможе вам приготувати свій виступ з урахуванням їхнього віку, освіти та кваліфікації.
- Готуючись до виступу, подумайте, що слухач хоче від вас почути, які проблеми хвилюють

його, що він уже знає з цих питань, врахуйте його загальноосвітній рівень.

- Дуже важливо вибрати вдалу назву лекції. Конкретні назви набагато привабливіші, ніж загальні.
- Насамперед з'ясуйте для себе мету свого виступу: ви хочете поінформувати слухачів про щось чи переконати їх у чомусь, спонукати до якоїсь дії чи розважити?
- Розкладіть на столі всі записи та інформаційні матеріали; ті, що не відповідають темі лекції, вилучіть, а решту згрупуйте відповідно до її плану.
- Виявіть прогалини в інформаційних матеріалах і заповніть їх, відшукавши відповідну літературу та поговоривши з фахівцями. Незалежно від того, чи ви пишете повний текст виступу, чи лише робите нотатки, треба скласти основу виступу — короткий план. Опрацьовуючи його, відбираючи потрібну інформацію, особливу увагу зверніть на форму викладу.
- Початок виступу має дуже велике значення; від нього залежить:
 - чи подолає промовець хвилювання, заспокоїться й набуде впевненості у своїх силах;
 - чи зуміє встановити контакт зі слухачами;
 - чи зацікавить слухачів і приверне їхню увагу;
 - чи зуміє стисло висвітлити тему виступу, визначивши основні питання.
- Промовець може розвинути думки у своєму виступі по-різному, а саме:
 - пояснити;
 - описати;
 - розповісти;
 - довести.
- Найменш цікавою формою викладу є опис, найцікавішою — розповідь.
- Закінчення виступу, як правило, складається з двох частин: узагальнення головних думок і підбиття підсумків.
- Завжди намагайтеся закінчити лекцію вчасно, не затягуйте її.
- Нотатки робіть на аркушах однакового формату — з одного боку через рядок або два. З лівого боку залишіть поля для окремих позначок, а також для визначення часу, який має минути від початку виступу.

Стиль і мовний рівень виступу

Мова повинна бути ясною й зрозумілою.

Намагайтеся розширити свій словниковий запас.

Читайте книги про культуру і стиль мови.

Виклад

- Самого висловлення думок замало. Думки треба донести до слухачів. Вживайте для цього метафори, афоризми, прислів'я й цитати.
- Різні незвичайні пригоди і випадки дуже поживають виступ.
- Незнайомі, незрозумілі для слухачів терміни, а також абстрактні поняття треба визначити або Пояснити. Користуйтеся для цього діаграмами і графіками.
- Один з найдійовіших засобів поживлення уваги слухачів — риторичні запитання під час виступу.
- Гумор та дотепи доцільно використовувати за умови, якщо ви вмієте бути дотепним і якщо дотеп неущипливий.

Виступ

- Лектор-початківець повинен запам'ятати текст виступу в процесі кількаразового його повторення.
- Коли треба заглянути в рукопис лекції або виступу, опустіть очі, але голову не нахиляйте.
- Намагаючись запам'ятати текст, зосереджуйтеся передусім на змісті, а не на стилі.
- Не бійтеся дивитися прямо на слухачів.
- Якщо ви сумлінно приготуєте виступ, то впевнитесь у своїх силах і таким чином відвернете одну з причин хвилювання.
- Під час виступу контролюйте своє дихання і говоріть повільно, особливо спочатку.
- Перед початком виступу розслабтеся.
- За кафедрою займіть зручну позу, огляньте слухачів, але говорити не поспішайте. Відтак глибоко вдихніть і в повільному темпі починайте говорити.

- Після закінчення промови не виказуйте, що вам стало легко після того, як виступ уже позаду.
- Будь-які рухи, пози, жести й міміка виправдані лише в тому разі, коли вони не притягують надмірної уваги слухачів.
- Жести мають бути скупими, як щодо кількості, так і щодо широти. Стежте за тим, щоб:
 - жести були природними, а не штучними;
 - кожен жест мав певне значення;
 - промова не починалася і не закінчувалася несподіваним жестом;
 - жести узгоджувалися з рухами всього тіла;
 - жестикулювати саме тоді, коли треба наголосити на значенні усного слова.
- Силу голосу пристосовуйте до акустики і розмірів приміщення.
- Користуючись підсилювальними пристроями, говоріть у мікрофон, а не повз нього.
- Якщо доводиться відійти від мікрофона до дошки, говоріть голосніше. Не говоріть, коли пишете на дошці, тобто коли ви стоїте до слухачів спиною.
- Якщо доводиться долати труднощі, пов'язані з поганою акустикою, шумом у приміщенні, гуркотом, що долинає зовні, та іншими перешкодами, то:
 - артикулюйте дуже ретельно;
 - говоріть повільніше і робіть паузи;
 - говоріть короткими реченнями;
 - супроводжуйте свої слова жестикуляцією й мімікою більшою мірою, ніж звичайно.
- Бережіть голос за кілька днів перед виступом. Уникайте куріння або перебування в накурених приміщеннях, пиття холодних напоїв, довгих прогулянок та розмов на морозі, голосних вигуків під час спортивних змагань тощо.
- Дружелюбний тон допоможе завоювати прихильність слухачів.
- Не припускайтеся менторського тону і не моралізуйте.
- Застосування того чи іншого тону залежить від характеру промови.
- Якщо хочете наголосити на якійсь думці, це можна зробити кількома способами:
 - перш ніж висловити її, помовчіть якусь хвилю, а потім уже говоріть;
 - підсильте свій голос або стиште його;
 - уповільніть виклад і наголосіть на кожному окремому слові в реченні;
 - доповніть усне слово жестом і мімікою;
 - змініть тон голосу;
 - повторіть важливе слово або речення.
- Не бійтеся робити паузи, навіть якщо у вас немає лекторського досвіду. Намагайтеся не заповнювати паузи різними звуками, як «е-е-е...», «ну» та ін.
- Швидкості реакції можна навчитися, якщо виконувати такі дві умови:
 - виховувати впевненість у своїх силах;
 - вчитися заздалегідь уявляти різні ситуації і знаходити способи правильної реакції на них.

Пропонуємо вам за допомогою опитувальної анкети професора Р. Ніхольса перевірити себе і визначити, вмієте ви слухати чи ні:

1. Кажуть, що людина думає в чотири рази швидше, ніж другий говорить. Чи знаходите ви зайвий час, щоб думати ще про щось інше, крім того, що чуєте?
2. Чи викликають у вас окремі слова, фрази та думки того, хто говорить, упередження проти нього?
3. Якщо вас дивує щось із того, про що вам розповідає друга людина, то чи перебиваєте ви її?
4. Коли ви відчуваєте, що зрозуміння певних обставин вимагає великого напруження, то чи не намагаєтеся уникнути вислуховування всього того?
5. Чи думаєте ви про щось інше, якщо вважаєте, що той, хто говорить, не скаже нічого цікавого?
6. Чи можете ви з зовнішнього вигляду і стилю викладу мовця вирішити, що його не варто слухати?
7. Коли хтось з вами говорить, чи удаєте ви, ніби слухаєте, тоді як насправді не звертаєте на нього ніякої уваги?
8. Якщо ви слухаєте когось, чи не відвертає вашої уваги оточення?

Якщо на всі запитання ви дасте негативну відповідь, це означає, що ви дуже уважний слухач. А кожне «так» говорить про те, що, слухаючи іншого, ви не дуже уважні і потайки думали про щось своє.

ПРО КРАСНОМОВСТВО ЖАРТОМА

У. Б. ВІН (США)

ЯК НЕ СЛУХАТИ ОРАТОРА

Жоден оратор, хоч би якою була його енергія, не має шансів перемогти сонливість слухачів. Кожен знає, що сон під час довгого виступу є значно глибшим, ніж стан гіпнотичного заціпеніння, відомий під назвою «напівдрімота». Після такого сну ви прокидаєтесь посвіжілим. Ви добре відпочили. Ви твердо знаєте, що вечір не минув марно. Не багато хто з нас мають мужність спати відкрито й чесно під час офіційної промови. Після ретельного дослідження цього питання я можу вивести на розгляд читача декілька оригінальних методів, які досі не друкувалися.

Сядьте в крісло якомога глибше, голову схиліть дещо вперед (це звільнює язик, він висить вільно, не утруднюючи дихання). Гучне хропіння виводить із себе навіть Самого смиренного оратора, тому головне — уникайте хропіння, всі дихальні шляхи повинні бути вільними. Важко дати чіткі інструкції по збереженню у сні рівноваги. Але щоб голова не теліпалася з боку у бік, влаштуйте їй з двох рук і тулуба міцну опору у формі тринози — ще Архімед знав, що це дуже стійкий прилад. Тим часом зменшується ризик падіння на підлогу (адже вилазити з-під стола звичайно доводиться під час досить неприємного пожвавлення публіки). Так у вас і голова не впаде на груди, і щелепа не відвалиться. Заплющені очі слід ховати в долонях, при цьому пальці повинні стискати лоба у зморшки. Це справляє враження напруженої роботи думки й дещо спантеличує оратора. Можливі вигуки під час жаків, але на цей ризик доводиться йти. Прокидайтеся повільно, огляньтесь і не починайте аплодувати відразу. Це може виявитися недоречним. Краще почекайте, доки вас збудять заключні оплески.

В.ЖИЛІНСЬКАЙТЕ (ЛИТВА)

ПОРАДИ ПРОМОВЦЮ

Виступ починається не зі слів, а з жестів. Надзвичайно важливо, якими рухами ви розкладете перед собою папірці, витягнете окуляри, відкинете з лоба пасмо волосся. Прийнятні лише такі рухи, які не видадуть, що у вас тремтять руки або по спині стікає піт. Не радимо навалюватися ліктями на край трибуни — можуть подумати, що ви не тримаєтесь на ногах. Рекомендується все, що свідчить про те, що ви і трибуна — не два автономних механізми, а єдине ціле, певний трибунотавр. Тому має сенс зняти з руки й покласти на пюпітр трибуни годинник: створюється враження, начебто ви лише переклали їх з однієї ділянки тіла на іншу.

Не слід виступати без папірця, говорити цікаво, і — особливо важливо! — дотепно. Така промова може образити того, хто завжди говорить серйозно і лише по завчасно написаному. Ідеальну золоту середину намацали тут деякі оратори в окулярах: першу частину фрази вони вимовляють, витріщившись крізь окуляри у свої записи, а другу — знявши окуляри і дивлячись у зал. Уявляєте, скільки разів доводиться їм класти на носа й знімати окуляри? Сам Чарлі Чаплін не наздогнав би їх. Через ці маніпуляції з окулярами неможливо вловити, про що йдеться, зате у слухачів створюється таке п'янке відчуття діяльності, що коли виникає потреба в енергійному керівникові, ораторів в окулярах згадують у першу чергу.

Ораторам, які не мають окулярів, пропонується такий рецепт: час від часу, пробігши очима текст наступної фрази, підвести очі на зал, задумливо зморщити лоба й вимовити цю фразу як свіжу думку, яка тільки-но прийшла в голову. Однак не забудьте при цьому втикнути палець в кінець фрази, бо якщо, відшуковуючи продовження промови, ви надовго замовкнете — весь ефект «свіжої думки» вилетить в трубу.

Нехай зрідка, але іноді все-таки трапляється, що оратор не може раптом знайти одного листочка підготовленої промови, або переконається, що захопив з собою не той текст. Особливо прикро, коли ці відкриття він робить на очах слухачів, які із завмерлими від щастя серцями стежать за тим, як він розгублено нишпорить по кишенях, і все на світі готові віддати, аби цей сеанс продовжувався до безкінечності. Що тут робити? Спокійно розведіть руками і оголосіть, що на зниклому листочку було виписано дуже багато нових і дуже точних даних, які напам'ять могла б відтворити хіба що електронна машина; говорити ж, не оперуючи дуже новими і дуже точними даними, звичайно, не важко, але чи варто?..

Якщо біля вас поставили склянку з водою, то відпити можна не більше двох разів. Вже краще

обірвати свою промову на півслові і мов нічого не було піти на своє місце, ніж присмоктуватися до склянки. Іноді така несподівана кінцівка може заінтригувати і навіть стурбувати декого, викликати підозру, що вам відомо щось надзвичайно важливе, про що ви, однак, не бажаєте сказати голосно.

Якщо ви помічаєте, що публіка вас не слухає, дрімає, нудьгує, однак утримується від голосних розмов між собою,— значить, промова ваша пливе правильним руслом. Інша річ, якщо слухачі галасують, позіхають, не прикриваючи рота, й вигадують різні ігри. У цьому випадку рекомендується обвести поглядом зал і сказати: «З цього приводу, друзі мої, згадався мені один дуже смішний анекдот». Зал миттєво насторожується, і ви отримуєте можливість закінчити свій виступ, оточений такою щирою увагою, яка й насправді варта вдячності. Якщо ж вам потім дорікнуть, куди ж, мовляв, зник той анекдот, то ви холонокровне пояснить, що анекдот ви тільки згадали, але зовсім не обіцяли розповісти...

І головне: трибуну слід залишати з упевненістю, що ви не бовкнули щось таке, чого говорити було не треба. Цю впевненість не можна змішувати з відчуттям того, що було сказане усе, про що слід було сказати. Якщо вдуматися, то ці два почуття розділяє безодня.

К. ТУХОЛЬСЬКИЙ (НІМЕЧЧИНА)

ПОРАДИ ХОРОШОМУ ОРАТОРУ

Головні речення. Головні речення. Головні речення.

Ясний план у голові — і якомога менше на папері. Факти або звернення до почуттів. Праща або арфа. Оратор — не енциклопедія. Енциклопедія є у людей вдома.

Один і той самий голос втомлює. Говори не більше сорока хвилин. Не шукай ефектів, які не ведуть до головної мети. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.

Пам'ятай: чим коротша промова, тим менше шансів провалитись.

В. ДУБ (УКРАЇНА)

ЯК ВАС ТЕПЕР ВЕЛИЧАТИ

З цією нашою співдружною незалежністю—безліч проблем. Наприклад, як нам тепер величати одне одного?

Колись було ясно: товариш. Хай він на сто років від тебе старший, а все одно — товариш.

Я було попросив одного:

— Товаришу, дай прикурити,

Він і дав... Да так, що я ледве додому доплентався. І ще товаришем називається.

Тоді я подумав: пан. Кажуть же: панове депутати. І вчорашні партократи охоче відгукуються.

Підходжу до дами в горжетці:

— Пані, скажіть, будь ласка...

А вона зміряла мене підведеними очиськами з ніг до голови, пхикнула і до вітрини одвернулася.

Не пан я для неї, значить... Ну що ж, коли моє не в лад... Буду казати: громадяни.

Оно у підворотті стоять двоє. Розливають не що-не-будь, а коньяк. Я до них:

— Громадяни начальники...

Вони зраділи:

— О кореш. Теж сидів? А за що? Скільки накрутили?

Тьфу ти, і тут промашка. Може, про добродія згадати?.. Згадав. Коли в тролейбусі їхав. Вирішив перевірити. Кажу одному в капелюсі:

— Добродію, закомпустуйте квиток.

Він чогось розсердився:

— А може, я зовсім не добродій.

Я теж розсердився..

— Ну, тоді ви злодій,— кажу.

Мене, звичайно, побили. І не вступилися ні панове, ні товариші. Одна тільки повнолиця, розмальована, як писанка, пожаліла, хусточку носову дала. Я розчулився:

— Спасибі, жінчина.

А вона кокетливо:

— А може, я дівушка...

Чорт зна що... Пішов я в неділю на базар, послухати, як народ говорить. А там одне одного найчастіше величають «дамочкою» або «дядьком».

Так і питаю в одного:

— Дядьку, почім сало?

— По сто тридцять, небоже.

Не полінувався, в словник зазирнув: «Небіж» означає — племінник. Гарне слово. Треба запам'ятати.

Приходжу в понеділок до себе в майстерню. Сидять мої хлопці, мене чекають.

— Привіт, небіжчики. Ану, вставайте.

Ще так шпарко мої хлопці ніколи не схоплювалися. А Петро навіть заїкатися почав.

— Т-т-а ти що? Знущаєшся? Чи після неділі похмелитися забув? Сам ти небіжчик ходячий...

Тепер я до всіх кажу тільки: «ей» або «агов».

Міліціонер мене зупинив:

— Ви що, в лісі?

Я не витримав:

— Ні, я в дурдомі. Він сказав:

— Воно й видно.

Теоретичний блок

- Від монологу до діалогу.
- Монолог, діалог, полілог.
- Публічна репрезентація мовця у діалозі.
- Публічне діалогічне мовлення.
- Дискусія, полеміка, диспут: характеристика понять
- Етика дискусійного і полемічного спілкування.

Практикум

Завдання 1. Гра «Радіопередача». ІНСТРУКЦІЯ ДО РОЛЬОВОЇ ГРИ

Гра присвячена проблемі культури мовлення вчителя. Між студентами розподіляють ролі «ведучих» та «гостей студії», а решту становлять «радіослухачі». Студенти «дають інтерв'ю», «телефонують» до «студії» із запитаннями до «гостей» і «ведучих». Передбачається і «музична пауза», і «поетична сторінка» (рекомендовано використати матеріали, вміщені у збірнику: науково-публіцистичні статті, прозові та поетичні тексти для виразного читання). Гра передбачає підготовчий етап—«гості студії» готують тексти виступів, а «ведучі» та «глядачі»—запитання до «гостей» (бажано не готуватися заздалегідь до відповідей на запитання, гра повинна мати елементи спонтанності, щоб не втратити свою цікавість). Викладачеві рекомендовано доручити розробку сценарію одному зі студентів. Основним серед принципів гри є «принцип невтручання викладача». Викладач може коректувати хід гри, але лише у тих випадках, коли виникає проблемна ситуація і гравці не можуть самотійно розв'язати проблему. Але перш, аніж втручатись, викладач має спочатку дати шанс у вирішенні спірного питання, враховуючи те, що евристичний аспект гри лише стимулює розвиток розумових здібностей студентів. Вимоги до виступаючих: приблизний регламент виступів— 10 хвилин, відсутність конспекту виступу. У кінці гри передбачено заключне слово «ведучих», висновки, слова подяки.

Завдання 2. Підготувати доповідь про діяльність й ідеї Дейла Карнегі та Аллана Піза

Дейл Карнегі. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Пер. с англ. Ф.Красавина.—К.: Наук. думка, 1991.— С.128-132.

Виступ починається не зі слів, а з жестів. Надзвичайно важливо, якими рухами ви розкладете перед собою папірці, витягнете окуляри, відкинете з лоба пасмо волосся. Прийнятні лише такі рухи, які не видадуть, що у вас тремтять руки або по спині стікає піт. Не радимо навалюватися ліктями на край трибуни—можуть подумати, що ви не тримаєтесь на ногах. Рекомендується все, що свідчить про те, що ви і трибуна— не два автономних механізми, а єдине ціле, певний трибунотавр. Тому має сенс зняти з руки й покласти на пюпітр трибуни годинник: створюється враження, начебто ви лише переклали їх з однієї ділянки тіла на іншу. Не слід виступати без папірця, говорити цікаво, і— особливо важливо!—дотепно. Така промова може образити того, хто завжди говорить серйозно і лише по завчасно написаному. Ідеальну золоту середину намацали тут деякі оратори в окулярах: першу частину фрази вони вимовляють, витріщившись крізь окуляри у свої записи, а другу—знявши

окуляри і дивлячись у зал. Уявляєте, скільки разів доводиться їм класти на носа й знімати окуляри? Сам Чарлі Чаплін не наздогнав би їх. Через ці маніпуляції з окулярами неможливо вловити, про що йдеться, зате у слухачів створюється таке п'янке відчуття діяльності, що коли виникає потреба в енергійному керівникові, ораторів в окулярах згадують у першу чергу. Ораторам, які не мають окулярів, пропонується такий рецепт: час від часу, пробігши очима текст наступної фрази, підвести очі на зал, задумливо зморщити лоба й вимовити цю фразу як свіжу думку, яка тільки-но прийшла в голову. Однак не забудьте при цьому втикнути палець в кінець фрази, бо якщо, відшукуючи продовження промови, ви надовго замовкнете,—весь ефект «свіжої думки» вилетить в трубу. Нехай зрідка, але іноді все-таки трапляється, що оратор не може раптом знайти одного листочка підготовленої промови, або переконається, що захопив з собою не той текст. Особливо прикро, коли ці відкриття він робить на очах слухачів, які із завмерлими від щастя серцями стежать за тим, як він розгублено нишпорить по кишенях, і все на світі готові віддати, аби цей сеанс продовжувався до безкінечності. Що тут робити? Спокійно розведіть руками і оголовіть, що на зниклому листочку було виписано дуже багато нових і дуже точних даних, які напам'ять могла б відтворити хіба що електронна машина; говорити ж, не оперуючи дуже новими і дуже точними даними, звичайно, не важко, але чи варто? Якщо біля вас поставили склянку з водою, то відпити можна не більше двох разів. Вже краще обірвати свою промову на півслові і мов нічого не було піти на своє місце, ніж присмоктуватися до склянки. Іноді така несподівана кінцівка може заінтригувати і навіть стурбувати декого, викликати підозру, що вам відомо щось надзвичайно важливе, про що ви, однак, не бажаєте сказати голосно. Якщо ви помічаєте, що публіка вас не слухає, дрімає, нудьгує, однак утримується від голосних розмов між собою,— значить, промова ваша пливе правильним руслом. Інша річ, якщо слухачі галасують, позіхають, не прикриваючи рота, й вигадують різні ігри. У цьому випадку рекомендується обвести поглядом зал і сказати: «З цього приводу, друзі мої, згадався мені один дуже смішний анекдот». Зал миттєво насторожується, і ви отримуєте можливість закінчити свій виступ, оточений такою щирою увагою, яка й насправді варта вдячності. Якщо ж вам потім дорікнуть, куди ж, мовляв, зник той анекдот, то ви холонокровне пояснить, що анекдот ви тільки згадали, але зовсім не обіцяли розповісти. Головне: трибуну слід залишати з упевненістю, що ви не бовкнули щось таке, чого говорити було не треба. Цю впевненість не можна змішувати з відчуттям того, що було сказане усе, про що слід було сказати. Якщо вдуматися, то ці два почуття розділяє безодня.

Завдання 3. Перекладіть українською:

3. АЛЛАН ПИЗ. БАРЬЕРЫ ИЗ РУК: ЖЕСТ «РУКИ, СКРЕЩЕННЫЕ НА ГРУДИ»

(Пиз А. Язык жестов: Пер. с англ.—Воронеж: НПО «МОДЭК», 1992.)

Попытка спрятаться за каким-нибудь барьером является нормальной человеческой реакцией. Этому мы учимся еще в раннем детстве, когда хотим себя защитить от чего-либо. В детстве мы прячемся обычно за столами, стульями, какой-либо мебелью или просто за спиной у мамы, когда попадаем в какую-либо угрожающую ситуацию. По мере того, как мы взрослеем, эти попытки спрятаться за чем-либо становятся все болев и более утонченными и к 6 годам, когда прячаться за столом или под стулом уже стыдно, мы обучаемся жесту скрещивать руки на груди. Таким образом, мы предохраняем нашу грудь от внезапного нападения. Во время отрочества мы скрещиваем наши руки не так плотно и комбинируем этот жест с жестом «скрещенные ноги». По мере взросления этот жест скрещенных рук становится все менее явным и мы уже не так плотно прижимаем руки к груди. Скрещивая руки перед грудью, мы, таким образом, формируем барьер, который является попыткой оградить нас от нежелательной ситуации. С уверенностью можно сказать следующее: когда человек нервничает или испытывает какие-нибудь отрицательные эмоции, то он обязательно скрещивает руки на груди, что является весьма сильным сигналом того, что он испытывает угрозу. Исследования жеста перекрещенных рук, проведенные в Соединенных Штатах, дали некоторые интересные результаты. Группу студентов попросили посетить ряд лекций и каждому студенту сказали, что он не должен перекрещивать руки или ноги и должен принять расслабленное свободное положение. В конце этой серии каждого студента проверили, как он понял предмет лекции, и проверили его отношение к лектору. Вто рую группу студентов попросили прослушать ту же лекцию, но на этот раз их проинформировали, что во время лекции они должны крепко перекрестить руки перед грудью и сидеть так во время всей лекции. Результаты показали, что та группа, которая прослушала лекцию с перекрещенными на груди руками, усвоила материал на 38% хуже, чем та группа, которая руки не скрещивала. У второй группы было отношение к лекции боле критическое, чем у первой. Эти исследования подтверждают следующий факт: когда слушатель перекрещивает руки перед грудью, то он не только думает о лекторе более негативно, но также уделяет меньше внимания самой лекции. Именно поэтому центры по подготовке кадров должны поставить в своих залах кресла с ручками, чтобы слушатели могли положить на них свои руки и таким образом отдыхать. Многие люди

говорят, что они по привычке перекрещивают свои руки, потому что это очень и очень удобно, но мы можем сказать, что любой жест приносит некоторое удобство при соответствующем отношении. То есть, в данной ситуации, если у Вас негативное отношение к чему-либо, то при скрещенных руках Вы будете чувствовать себя очень хорошо. Помните также, что при невербальной коммуникации очень много зависит не только от от правителя жеста, но и от получателя. Вы можете себя чувствовать вполне комфортно, когда у Вас скрещены руки или когда напряжена спина и шея, тогда как восприятие этих жестов является негативным. *Аллан Пиз*

ПОЛЬ СОПЕР. ПОВЕДЕНИЕ У МИКРОФОНА

(*Сопер П.* Основы искусства речи: Пер. с англ.-2 испр.изд.—М.: Прогресс, 1992. — С. 326 — 327.)

... самый процесс вещания коренным образом отличается от обычной речи. Оратору необходимо перестроить свои голосовые возможности. Наиболее частая ошибка неопытных ораторов заключается в том, что они начинают кричать в микрофон, и обычно на высоких нотах. Кроме того, многие считают, что усилительная установка только экономит силы, и говорят монотонно и без воодушевления. Ораторы, имеющие опыт в выступлениях перед микрофоном, знают, что усилительный механизм для непринужденной и насыщенной интонациями речи дает больше возможностей, чем это допускают условия просторных помещений. Они пользуются тем обстоятельством, что недостатки голоса до некоторой степени искупаются полнотой звучания. Не имеет значения, насколько совершенна установка: ее эффективность имеет свои минусы—звук менее разборчив, тембр искажается. Всегда возникают чрезмерная отражательная бойкость, хаотичность звучания; некоторые согласные приобретают несоразмерно увеличенную выпуклость. Это главным образом относится к согласным «т», «п», «с», «ш», ш, «ч». Указанные недостатки можно преодолеть с помощью: а) особенно четкой артикуляции; б) несколько сниженного темпа речи; в) равномерного, устойчивого воздушного потока (при выдохе) во избежание взрывного звучания; г) отчетливых перемен в длительности и высоте за счет крайних изменений в силе звучания. Стремясь овладеть техникой речи по микрофону, вы должны прежде всего добиться непринужденного тона, характерного для обычной беседы. В дальнейшем следует достичь энергичного и полного звучания, причем необходимо отличать выразительность от громогласности. Займитесь вопросом, как передавать чувства при помощи изменений самой окраски звука, а не его силы. Также следует снова уделить внимание всему, что относится к вопросу об элементах темпа, заняться повышением выразительности речи при помощи увеличения длительности звучания и применения пауз. Всегда говорите на одном и том же расстоянии от микрофона. Единственное назначение усилительной радиоустановки— увеличить слышимость в больших помещениях, вы должны по возможности заранее выяснить, все ли в порядке и на каком расстоянии от микрофона надо стоять. Обычно полагается стоять на расстоянии восемнадцати дюймов. Вам необходимо знать, направленного или ненаправленного действия аппарата. Если она направленного действия, то следует говорить прямо в микрофон. Многим не мешало бы напомнить, что микрофон обладает раздражающей сверхчувствительностью к шумам, возникающим, когда его передвигают, когда покашливают, причмокивают, шаркают ногами стучат по пюпитру... Микрофон не должен стеснять свободу движений. Разумеется, нельзя разгуливать около него; покачивание с боку на бок или вперед и назад вызывает то нарастание, то замирание звука. Но мимика, жесты, соразмерные движения корпуса, плеч, головы весьма желательны, как и при отсутствии микрофона. Рекомендуются приемы требуют практики. При подготовке к выступлению репетируйте перед каким-нибудь предметом, изображающим микрофон. Приучайтесь к жестикуляции, которая совместима с речью перед ним. Привыкайте смотреть не в микрофон, а поверх него и из-за него на слушателей.

Семінар 12. ЕТИКЕТ. МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ. ОСНОВНІ ПРАВИЛА МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ.

Теоретичний блок

- Етикет.
- Поняття мовного та мовленнєвого етикету.
- Національна система мовленнєвого етикету. Етикет і ментальність.
- Тональності спілкування.

- Мовленнєва ситуація. Парадигма етикетних ситуацій.

Практикум

Завдання 1. Правила мовного етикету в прислів'ях (із поданих прислів'їв скласти правила мовного етикету й підготувати коментар до них).

- ☐ Усякому слову свій час.
- ☐ Краще мовчати, аніж брехати.
- ☐ Бережи хліб на обід, а слово на відповідь.
- ☐ Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам.
- ☐ Треба знати, де що сказати.
- ☐ Що маєш казати, те наперед обміркуй.
- ☐ Базіка – мовний каліка.
- ☐ Говорить, наче три дні не їв.
- ☐ Заторохкотіла сорока, як діжка з горохом.
- ☐ Бесіди багато, а розуму мало.
- ☐ Меле, як порожній млин.
- ☐ Слово до слова – зложиться мова.

Завдання 2. Прочитайте закінчення фраз, спробуйте створити власні закінчення. Поясніть 3-4 реченнями значення кожної фрази.

- ☐ Ну щоб, здавалося, слова ... (Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється, ожива, як їх почує!..).
- ☐ Слово до слова ... (зложиться мова).
- ☐ Шабля ранило тіло, а ... (слово – душу).
- ☐ Треба знати, що ... (кому й де казати).
- ☐ Холодним словом ... (душу обпечеш).
- ☐ Держи хліб на обід, а ... (слово на відповідь).
- ☐ Мова моя материнська ... (мова моя українська).
- ☐ Слово – зброя. Як усяку зброю... (треба чистити й доглядати).

Завдання 3. Поясніть вислів грецького філософа Сократа: «Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив».

Завдання 4. Підготуйте промову: «Уміння слухати та переконувати – основа толерантного спілкування».

* Законспекуйте:

1. Миронюк О. Про найуживаніші форми мовного етикету / О. Миронюк // Культура слова. – 1987. – Вип. 33. – С. 79–82;
2. Плющ М. Я. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / М. Я. Плющ // Українська мова і сучасність. – 1981. – Вип. 20 – С. 6 – 12;
3. Татаревич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаревич // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 18-19;
4. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20-21.

Завдання 5. Підготувати аналіз праць:

- 1) Повна енциклопедія сучасного етикету [Текст] / укл. О. Д. Сиплива. - Донецьк: ВКФ БАО, 2010. -304 с.
- 2) Пост, Э. Большая книга этикета [Текст] /пер.с англ. М.М.Гурвица.- 4-е изд., сокр.- М.: РИПОЛ классик. 2004. - 672 с.
- 3) Причуды этикета [Текст] / сост. К. А. Ляхова. -М.: Вече, 2008. -336 с.
- 4) Современный этикет: золотые советы и правила [Текст]. - М.:Эксмо-Пресс, 2002. - 224 с.
- 5) Энциклопедия изысканного стиля: 400 лет этикета за столом [Текст] / ред.Ф.Гленвилль, Х.Янг.- СПб.: Питер, 2009. - 144с.; ил.

- 6) Гельбах-Гроссер С. Деловой этикет для женщин [Текст] / С.Гельбах-Гроссер, Ю.Гофманн.- М.: Добрая книга, 2010. - 304 с.
- 7) Данильчук Л.А. Основы имиджа и этикета [Текст] : учеб. пособие / Л.А. Данильчук. - К.: Кондор, 2004. - 234 с.
- 8) Діловий етикет. Етика ділового спілкування [Текст] / укл. І.Афанасьєв.- 3-є вид. перероб. та доп.- К.: Альтерпрес, 2003. - 368 с.- (Бібліотека ділової людини)
- 9) Дмитренко, М.Й. Ділове спілкування: норми, принципи, стратегії: монографія .- Черкаси: Брама-Україна, 2009. - 120 с.
- 10) Етика ділового спілкування [Текст] : навч. посібник / В.Г. Воронкова, А.Г. Беліченко, В.В. Мельник, М.А. Ажажа. – Львів : Магнолія-2006, 2009. – 312 с.
- 11) Єлізарова, І. А. Стиль ділового успіху [Текст] : навч. посібник / І.А. Єлізарова .- К.:Кондор, 2007 - 160с.
- 12)Зарецкая, Е.Н. Деловое общение [Текст] : учебник. В 2 т. М.: Дело, 2002.
- 13) Зусін В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: навчальний посібник. - 2-е вид., перероб. і доп. — К.: ЦНЛ, 2005. — 224 с.

ОПОРНИЙ БЛОК

Безконфліктне співжиття людей—велике мистецтво. Однак не настільки велике, щоб ми при бажанні не змогли оволодіти ним, навчитися легко, невимушено застосовувати набуті знання у повсякденному житті. Дехто, особливо серед молоді, сумнівається в потребі правил доброго тону, вважає, що без них наша поведінка розкутіша, природніша. Проте така думка хибна. Навіть скромна, делікатна людина, не знаючи правил етикету, може опинитися в скрутному становищі. Життєвий досвід свідчить, що мало бути добрим, треба ще бути тактовним. Чуйність—доброта серця, тактовність—його розум. Поняття ці нерозривні, як нерозривні зміст і форма. Щоб бути тактовним завжди всюди, треба знати основи культури поведінки. Без такого знання людина справляє враження невихованої, хоч би якою доброю вона була. У нас одвіку склалися традиції оточувати піклуванням старших, поважати жінку, радо зустрічати гостей, вітатися з сусідами, знайомими. Чи ж розумно сумніватися в їх доцільності? Якщо ввічливість і тактовність бережуть наші нерви, здоров'я, допомагають у праці, додають нам віку—чи треба доводити їх важливість? Основні етичні принципи поведінки мають давні традиції, що беруть свої витoki із загальнолюдської культури. Протягом свого історичного розвитку людство виробило струнку систему правил і норм культурної поведінки, які в різні часи називалися ще етикетом, правилами пристойності, манерами доброго тону. До всіх цих правил треба ставитися так, як ми взагалі ставимося до культури минулого: все краще сприймаємо, все гірше відкидаємо. Перший збірник правил етикету під назвою «Інструкції з поведінки» написано у стародавньому Єгипті ще в третьому тисячолітті до нашої ери. Однак ніяких відомостей про його зміст не збереглося. Значно більше ми знаємо про культуру поведінки в античному Римі. Правила доброго тону посідали лике місце в житті правителів різних країн, зокрема європейських. Вишукані манери потрібні були їм насамперед для того, щоб.. підкреслити свою вищість над підлеглими. Зі столиць ті правила швидко проникали в палаци аристократів, багатіїв. Деякі з тих манер нині видаються нам досить кумедними. Так, у рицарські часи дами та їхні кавалери сідали за звичаєм до столу парами. Їли з однієї миски і пили з одного келиха. Оскільки виделок ще не було, то страви брали руками, а масні пальці витирали об шерсть здоровенних собак, яких господарі саме для того й тримали в бенкетних залах. У середньовіччі часи був дуже популярний трактат про поведінку «Дисципліна клерикаліс» іспанського священика Педро Альфонсо, виданий 1204 року. На основі цієї книги згодом створено посібники з етикету в Англії, Франції, Голландії, німецьких та італійських князівствах. Ці посібники подавали переважно правила поведінки за столом, прийому гостей. Великий чеський педагог-гуманіст Ян Коменський у своїх порадах щодо гарних манер виходив з універсальності норм поведінки. Для учнів своєї школи він написав невеличку книжку «Правила поведінки, зібрані для юнацтва в 1653 році», яка на цілі століття стала посібником для учителів багатьох країн. Мудрий педагог розумів, що численні поради, як їсти і пити, як вітатись і прощатися, якими мають бути мова й постава, самі собою не зближують людей. Тому він радить: «Вважай усіх товаришів по навчанню за друзів і братів». У Росії була дуже поширена книжка Петра I «Юности честное зерцало...»—своєрідний збірник правил, як поводитись у світському товаристві, сидіти за столом, користуватися виделкою і ножом, на якій відстані знімати капелюха при зустрічі зі знайомим і яку позу прибирати, кланяючись. Реформа придворного етикету так припала до вподоби вельможам, що після смерті Петра I створені ним артилерійська і морська школи для дворян були замінені школою світських манер. Видатні вчені, письменники, педагоги у своїх книгах, листах, висловлюваннях часто і зацікавлено торкалися теми, пов'язаної з культурою поведінки. На думку

автора безсмертної «Подорожі Гуллівера» Джонатана Свіфта, «добрі манери має той, хто найменшу кількість людей ставить у незручне становище». Відомий лист Чехова до брата, де автор пише про вимоги, яким, на його думку, повинна відповідати поведінка вихованих людей. Письменник чудово розумів, що справжня культура поведінки впливає насамперед з органічного поєднання внутрішнього світу людини з його зовнішнім проявом. Треба зауважити, що етикет визначає лише форми, технічні аспекти спілкування—вчить, як поводитися за столом, як розмовляти по телефону, робити подарунки, як сперечатись, не ображаючи співрозмовника... Тому самого знання правил ввічливості недостатньо, щоб бути культурним і вихованим. Етикет, не пов'язаний з високими моральними принципами, не досягає своєї головної мети—шанобливого ставлення до людей. Видатний український педагог В.Сухомлинський, розкриваючи перед молоддю основи моральної культури, на перше місце серед найважливіших етичних норм поставив саме повагу до людини. У книжці «Народження громадянина» він писав, звертаючись до молодих: «Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре». (Арсен Паламар)

МОЛОДЬ МІЖ СОБОЮ, З БАТЬКАМИ Й УЧИТЕЛЯМИ

Колись на юнаків і дівчат казали «кавалери й панни, або панночки». Так було до першої світової війни. «Академіки» (студенти, що закінчували вже студії і мали надію отримати добру посаду) шукали відповідної кандидатки на дружину, найкраще такої, що матиме відповідний «посаг» (придане) на початок власного господарства. Це вже були «кавалери». У такій ролі вони з'являлися у сім'ях, де були молоді (або й старші) панни. А дівчата переважно не мали доступу до вищої освіти. Вони хіба зрідка могли розраховувати на якусь мізерну посаду і чекали, що трапиться хтось, хто схоче їх узяти й матиме змогу забезпечити життя сім'ї. Не мали популярності хлопці, яким ще далеко було до «власного хліба». Вони могли безнадійно закохатися, але, знаючи, що їм ще не можна думати про одруження, навіть не пробували закручувати дівчині голову, щоб не пошкодити її репутації. Не вживалося тоді звертання «ти», а лише «пане Славку», «панно Галю»... На «ти» могли звертатися тільки до родичів, двоюрідних чи троюрідних братів, сестер. А чи змінилися форми звертання дітей до батьків? Так. Ще за мого дитинства батько, мати, дідусь, бабуся, тітка, стрийко, вуйко були «вони». «Тато поїхали до міста. Вони вернуться аж завтра», «Тату, купіть мені буквар!» або «Прошу мені купити». Тепер значно простіше: «Тату, купи мені!» На жаль, чуємо інколи й таке: «Ти, мамо, дурна!» Сказати «Ви мамо, дурні» було б колись значно трудніше. Можемо припустити, що настало більше зближення між мамою й дочкою, але чи не руйнує воно поваги до мами? Тато й мама—це для дитини був колись найвищий авторитет і найвища влада. «Множина шани» служила, власне, вираженням тієї поваги. Декому здається, що звертання до тата чи мами на «ти» краще виражає любов дитини, її сердечну близькість, якої начебто не було в минулому. Може, але я не думаю, що діти з передвоєнних років менше любили свою маму, ніж її сучасні правнуки. Давні форми множини зрідка збереглися в українських селах. Ще на початку століття вони були загальноновживані. Справжня любов чи пошана, якщо вона є, не залежить від форми її словесного вираження.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ЕТИКЕТУ

Бобир О.В.

У продовж століть людство виробило прийнятні форми співіснування, які базувалися на правилах і традиціях кожного народу, а також були зумовлені особливостями національної історії, ментальності, політичного устрою країни.

Суспільство з давніх-давен виробило правила поведінки. Насамперед "Біблія" та народна мудрість вчили, що і як треба робити, тобто дотримуватися вимог етикету. Етикет — це встановлений порядок, сукупність правил, які регламентують зовнішні прояви людських взаємин.

Звідки походить саме слово "етикет"? Вперше його вжив французький король Людовік XIV у XVII ст. На одному з прийомів у цього монарха гостям вручили картки, де перераховувалися правила поведінки, яких вони мали дотримуватися. Від назви цих карток (етикеток) і з'явилося поняття *етикет*. Греки розвинули дипломатичний етикет, створивши урочистий посольський церемоніал. Їхні послы носили так звані жезли Гермеса, бо саме бог Гермес був покровителем послів у Давній Греції. Верхню частину жезлів обвивав лавр, як доказ слави грецького посланця. До жезла прикріплювалися крила, що символізували вміння політика маневрувати. Два переплетені вузли свідчили про його хитрість. Послу вручали інструкцію, як вести переговори. Вона була написана на двох картках або табличках, складених навпіл. Їх називали дипломами. Звідси і з'явилося слово "дипломатія". У середньовіччі етикетні правила поширювалися на різні верстви населення. Навіть мандрівні студенти й музиканти мали свої етикетні кодекси. Але особливо суворо дотримувалися правил етикету при дворах високих правителів.

Чітко дотримувалися етикетних правил при дворах французьких, англійських та особливо іспанських королів. Історія пам'ятає трагічний випадок, що стався з іспанським королем Філіпом III. Якось він сидів біля каміна, в якому сильно розгорілося полум'я. Король нікому з придворних не дозволив поставити заслінку, бо це мав зробити відповідальний за церемоніал вогню, а він саме кудись відійшов. Однак Філіп III згідно з етикетом гасити вогонь не мав права і не рушив з місця, виявляючи стійкість своєї монаршої честі. Така впертість призвела до того, що монарх отримав сильні опіки і за кілька днів помер.

Траплялися й веселі курйози. Так, французький король Людовік XIII приїхав до кардинала Ришельє вирішувати невідкладне важливе питання, а той був хворий і лежав у ліжку. Але ж король не міг розмовляти з підданим, стоячи або сидячи, коли той лежить. Зрештою, король знайшов оригінальний вихід — ліг поряд із кардиналом і так спілкувався з ним.

На основі дипломатичного етикету був сформований цивільний етикет. Почала з'являтися відповідна література. 1204 р. іспанський священик Педро Альфонсо написав книгу "Disciplina Clericalis" ("Дисципліна клерікаліс"). Це перша книга з етикету. Вона написана для священиків та ченців, але користувалась успіхом і в цивільного населення. На основі цієї книги з'явилися посібники з етикету в Англії, Голландії, Франції.

За часів Київської Русі вихованню надавали великого значення, звертаючи увагу і на культуру поведінки. Так, 1117 р. великий князь київський Володимир Мономах написав "Поучение", яке було адресоване і дітям, і дорослим. Мономах вважав, що виховання залежить не від окремих настанов, а від сукупності виховних засобів, серед яких виокремлював етикет і хороші манери. Він стверджував, що чемність і ввічливість залежать не від людської суті, а від навичок і вмінь, набутих завдяки тренувальним вправам.

У Росії в XVII ст. було видано "Домострой", який регламентував поведінку городян. У цій книзі розповідалося, як виховувати дітей, вести господарство, готувати їжу, приймати гостей. Давалися рекомендації щодо навчання дітей ремесел і торгівлі, а якщо вони були неслухняними, то можна було і "ребра трошити". Жінка ж мала господарювати й виховувати дітей, а за помилки та недогляд карали її "грізно". Етикет домашнього життя зводився до повної покори "главі дому". Така необмежена влада чоловіка відповідала духу феодальних стосунків.

У другій половині XVIII ст. починають активно виходити посібники з етикету, які перекладалися з французької або німецької мов. Наприкінці століття з'являються книги й російських авторів. Існували правила поведінки і для бідних. Так, у XIX ст. була видана брошура "Прості поради простим людям". Від них вимагалось не юрмитися, не смітити, з повагою ставитися до своїх господарів. Цим і обмежувалися етикетні норми для представників нижчих верств суспільства. Значна кількість літератури з етикету з'явилася в Україні та Росії наприкінці XX ст. На особливу увагу заслуговує фундаментальна праця американки Е.Пост "Етикет" (М., 1996). 1946 р. у США вона заснувала Інститут етикету, аби, зберігаючи усталені традиції, розвивати нові форми поведінки та поширювати їх у суспільстві.

Етикет у США формувався на загальновідомих принципах етикету різних країн. Кожний народ привносив у розвиток етикету свою специфіку, свій національний колорит. Однак, як зазначав англійський письменник О.Гольдсміт у книзі "Громадянин світу, або Листи китайського філософа", хоча в кожній країні існують свої церемонії, справжня ввічливість усюди однакова й породжується вона здоровим глуздом і доброчинністю. Звісно, етикетні норми мають знати всі. Але закономірним є твердження, що в першу чергу вихованими повинні бути вихователі, вчителі. Саме їм хочеться адресувати слова А.П.Чехова: "У людини має бути прекрасним усе: і обличчя, і одяг, і душа, і думки". Цей ряд вимог можна продовжити, адже педагогічна діяльність потребує від учителя вміння спілкуватися з дітьми та їхніми батьками, колегами й представниками інших професій. Учителеві не пробачається те, що інколи прощається представникові іншої професії. Етикет має ситуативний характер. Вибір людиною слова чи жесту обумовлений специфічною ситуацією. Етикетні ситуації у свою чергу пов'язані з повсякденними подіями або святами.

Виділяють чотири основні підсистеми етикету.

I — мовленнєвий, або вербальний етикет.

Мовленнєвий етикет регламентує словесні формули вітання, знайомства, поздоровлення, побажання, прохання, поради, запрошення, співчуття. Це ж стосується манери спілкування та мистецтва вести бесіду.

II — міміка та жести, або кінесика.

У багатьох народів є своєрідні жести привітання, прощання, згоди, заперечення. Міміка, погляд, вираз обличчя свідчать про ставлення до співрозмовника.

III - організація простору в етикеті, або етикетна проксемика.

В етикеті важливе значення має розташування співрозмовників у просторі, дистанція між ними, фізичний контакт. Необхідно також знати, яке місце в кімнаті чи за столом можна зайняти, які пози допустимі.

IV — речі в етикеті, або етикетна атрибутика.

До етикетної атрибутики належать одяг, головний убір, прикраси, подарунки, квіти тощо.

Щоб навчитись етикету, недостатньо оволодіти сукупністю правил поведінки. Необхідно мати уявлення про історію етикету, про специфічні ведінки різних народів світу.

Суспільство, орієнтоване на традиційні цінності більше уваги звертає на соціальні атрибути людини, життя якої детерміновано від початку до кінця. Саме соціально-суспільні та сімейно-родові характеристики визначають, насамперед, етикетну поведінку. Тому порушення правил цієї поведінки різко засуджується. У сучасній культурі західного типу є можливість вільного вибору. Тому більше цінується не буквальне дотримання правил, а вміння застосувати їх до ситуації, за необхідності навіть порушувати деякі норми етикету. Етикетною може бути визнана поведінка, що передбачає можливість вибору.

Етикет — це не тільки специфічна комунікативна система й форма поведінки, а й своєрідна система знаків. Кожний акт спілкування передбачає наявність не менше двох партнерів, які мають комунікативний статус. Комунікативні ролі зумовлені статеві-віковими та соціальними ролями, а також залежать від комунікативної ситуації. Так, наприклад, по-різному спілкуються у школі та на стадіоні. Спілкуванню передують стадії орієнтації: партнери визначають свою тактику поведінки. Основними параметрами є стать, вік і суспільне становище. Етикет, насамперед, і забезпечує спілкування партнерів.

Теоретичний блок

- Специфіка добору мовних одиниць у етикетному мовленні.
- Етикетні формули у мовленнєвих ситуаціях (вітання, звертання, подяка, запрошення, несхвалення, прощання).
- Фатичне спілкування.
- Типові помилки в мовленнєвому етикеті.
- Мовленнєвий етикет українців
- Мовленнєвий етикет педагога.

Практикум

Завдання 1. Підготуйте твір-роздум на тему «Етикетне слово, найважливіше для мене»

Завдання 2. Підготуйте аналіз праці, законспектуйте базові елементи:

1. Стахів, М. О. Український комунікативний етикет [Текст] : навч.-метод. посібник / М. О. Стахів. - К. : Знання, 2008. - 248 с.

2. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — Львів: Видавництво «Сполом», 2001. — 223 с.

Завдання 3. Підготувати аналіз праць:

1) Монахов Г. Мелочи создают совершенство : деловой и светский этикет. Благоприятный персональный имидж.- К.: Альтерпрес, 2001. — 474 стр. ; ил.

2) Палеха, Ю.І. Етика ділових відносин [Текст] : навч. посібник / Ю. І. Палеха. — К.: Кондор, 2008. - 356 с.

3) Палеха, Ю.І.. Іміджологія [Текст] :навч.посібник/Ю.І.Палеха; ред..З.І.Тимошенко.- К.: Вид-во Європ.ун-ту, 2004.- 323 с.

4) Тимошенко. Н.Л. Корпоративна культура: діловий етикет[Текст] : навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — 391 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

5) Шеломенцев В.М. Етикет і сучасна культура спілкування[Текст] / В.М.Шеломенцев; ред. .В.К.Федорченко. - К.: Лібра, 2003. - 416 с.

Завдання 4. Підготуйте доповідь на тему:

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ ТА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Семінар 13. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ. ЗАСОБИ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ.

Теоретичний блок

Техніка мовлення. Складові техніки мовлення

- Техніка мовлення, її елементи.
- Мовний апарат. Професійно-гігієнічні вимоги до нього.
- Фізіологічна основа мовлення – дихання.
- Дихання як один із технічних показників виразного мовлення. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання.
- Голос – дієвий компонент звукового мовлення.
- Основні властивості та якості голосу. Гігієна голосу.
- Голос – основний інструмент педагога.
- Дикція й орфоепія – визначальні якісні ознаки мовлення.
- Роль дикції та правильної вимови в роботі педагога.

Практикум

* Законспектувати:

- 1) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 140 – 154, С. 163 – 166.
- 2) Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії. – К. : Вища школа, 1995. – С. 3 – 45.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

1. Голос людини, його природа та властивості: природні (сила, висота, тембр, діапазон) і набуті (темп, злетність, звучність).
2. Чоловічі та жіночі голоси. Висотні характеристики голосів: сопрано, меццо-сопрано, контральто, тенор, баритон, бас, дискант.
3. Поняття *голосова атака* та його характеристика. Методика та практичні вправи для оволодіння голосовою атакою.
4. Поняття *голосовий резонатор*. Різновиди голосових резонаторів: верхній резонатор (ротова порожнина, ніс) і нижній резонатор (дихальне горло, бронхи, легені). Методика та практичні вправи для оволодіння різними голосовими резонаторами.
5. Поняття *голосовий реєстр*. Різновиди реєстрів та їхня характеристика. Методика та практичні вправи для розвитку всіх голосових реєстрів мовленнєвого голосу.
6. Поняття *діапазон голосу*, його характеристика та складові. Методика та практичні вправи для розвитку діапазону голосу.
7. Особливості голосу професіонального мовця.
8. Поняття «постановка голосу».
9. Методика постановки голосу. Вправи.
10. Поняття *дикція*, його характеристика.
11. Наголос. Різновиди наголосу в українській мові.
12. Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання.
13. Паузи і темп мовлення як технічні показники виразного мовлення і виразного читання.
14. Орфоепія як наука про правильну літературну вимову.
15. Норми орфоепії.
16. Партитура тексту.
17. Міміка і жести як компоненти виразності.
 - а. Зв'язок між дикцією і орфоепією.
 - б. Фактори впливу на дикцію і орфоепію.

- с. Типи пауз (синтаксичні, логічні, психологічні, віршові, фізіологічні).
- д. Тактовий і головний, сильний, середній і слабкий логічні наголоси.
- е. Роль темпу мовлення у комплексі голосових властивостей.

Практикум

Завдання 1. Вправа на розвиток усного мовлення, зокрема володіння голосом, розвиток почуття ритму. Прочитайте вірш, голосом підкреслюючи ритміку, інтонаційну наповненість та емоційно-експресивну забарвленість вірша.

В саду, в ожинових кущах,
Сміливе кошенятко зустріло
Чемного хруща на волохатих лапках.
І чемний хрущ йому сказав:
– Я радий вас вітати,
Бо я давно на друга ждав.
Я – хрущ. А вас як звати?
Але сміливе кошеня
Було не чемне, мабуть,
Бо, не сказавши навіть “няв”,
Втекло чимдуж до мамі... (А. К о с т е ц ь к и й)

Завдання 2. Прочитайте вірш. Знайдіть у ньому звертання. Яким тоном його треба вимовляти? Якою силою голосу?

Вийду в поле, стану серед жита,
Задивлюся в небо голубе:
Земля рідна, поки буду жити,
Доти і любитиму тебе.

Завдання 3. Прочитайте з інтонацією перелічування, оклику, запитання, вигуку, вибираючи відповідні речення:

- ☐ – *Хто мене кликав? Хто посмів проказати моє ім'я?*
- ☐ – *Де вже – каже Котигорошко, – миритися – битися!*
- ☐ – *Гляньте – вигукнув Дениско, показуючи на кульку. – Це за дудку.*
- ☐ *У цьому саду росли: яблуні, груші, сливи та вишні.*

Завдання 4. Вивчіть вірш. Стежте за вимовою звука [с] у словах:

Спить сонечко солодким сном,
Сховалося за гори сині.
І колискову під вікном
Співає сон малій дитині.

Завдання 5. Прочитайте виразно. Вивчіть три чистомовки (за вибором студента):

Чапля в чоботях чвалає,
У чаплят чобіт немає,
А чаплєня без чобіт
Мчить до чаплі на обід.
В очереті черепаха.
З очерету чапля-птаха
Чапу-чапу до води:
Черепахо! Йди сюди!
Вже тут сонце не пече,
Чиста річечка тече.
Чайка жабку пригощає:
Молока тобі
Чи чаю?
Молоко вже допиваю,
Хочу чаю
З молочаю.

Ти не вмієш так, як я,
Я не вмію так, як ти.

Пішли рясні дощі.
Ловилися лящі.
А хлопці – мов хлющі:
Забули про плащі.
Та що їм ті дощі.
Коли такі лящі.

Два стоноги, дві стоніжки
Захотіли грати в сніжки,
Тільки ж як
Ліпити сніжки –
Рук нема,
Одні лиш ніжки.

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:

Ведмедику-ледащо,
Ліз на пасіку нащо?

Буду джмеликом дзижчати,
буду мед куштувати.

Каже верба вербі:
Чом ти, вербо, в журбі? –
Каже вербі верба:
Хіба це, вербо, журба?
Просто листочків нема,
Не за горами зима!

Віз Устим овес на млин,
Зачепив вусами тин:
Млин гуркоче – мірошник регоче.

Пиляв Пилип поліна з лип.
Притупив пилку Пилип.

Бабин біб розцвів у дощ –
Буде бабі біб у борщ.

Ніс Гриць пиріг через поріг,
Став на горіх –
Упав на поріг.

**

Завдання 6. Підготуйте коротку доповідь
за поданим планом:

- Техніка мовлення у процесі моєї роботи з дітьми.
- Голос у процесі роботи з дітьми.
- Дикція у процесі роботи з дітьми.
- Як нас діти слухають?

ОПОРНИЙ БЛОК

Техніка мовлення складається з таких елементів: 1) дихання — фізіологічної основи мовлення; 2) голосу — головного, інструмента читця; 3) дикції — чіткого вимовляння звуків, слів, виразів; 4) орфоепії — правильної літературної вимови. Різновиди дихання:

- а) ключичне;
- б) грудне;
- в) діафрагматичне;
- г) мішано-діафрагматичне дихання.

Умови правильного дихання. Методика опанування мішано-діафрагматичним диханням.

ДИХАЛЬНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Виконати, тримаючи праву руку на верхній частині живота, а ліву — на нижніх ребрах (з метою контролю за глибиною дихання).

- вдихнути наявне в легенях повітря (губи «трубочкою»)
- вдихнути через ніс на рахунок 1-2-3 (діафрагма опускається, верхня частина живота напинається)
- розширити грудну клітку, «розсуваючи» ребра (1 сек)
- «підтягти» нижню стінку живота (1 сек.)
- затримати дихання (1 сек)
- видихнути через рот на рахунок 1-2-3-4-5
- зробити короткий вдих ротом і носом, видихнути на рахунок 1-2-3-4-5
- знову короткий вдих - видихнути на рахунок 6-7-8-9-10
- вдих - видих 11-12-13-14-15
- вдих - видих 16-17-18-19-20. Повторити кілька разів. Поступово повітря можна затримувати довше, видихаючи на рахунок 1-7, 8..., домагаючись, щоб вистачало повітря на цей і (довший) рахунок.

Вправа 2. Промовити фразу: «І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі». Визначте місця вдиху і видиху, кількість вдихів-видихів.

ВПРАВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГОЛОСУ І МОВЛЕННЯ

Вправа 1. «Стогін». Виконується з метою забезпечення свободи фонаційних шляхів, задля знаходження найбільш зручного для мовця звучання. Вправа «Стогін» допоможе знайти середню висоту голосу.

Сісти, плечі розвернути, голову тримати прямо. Зробивши глибокий вдих, вимовити плавно, довго і на розтяг по чергово приголосні звуки [м], [л], [н] ммм... ллл... ннн... у тональності, властивій розмовному мовленню, але із закритим ротом.

Отримуємо дещо схоже на стогін. Якщо звук скеровано правильно, то ви відчуєте вібрацію на губах, носоглотці, твердому піднебінню, в головному резонаторі. Вібрацію можна відчувати, прикладаючи пальці по чергово до губів, лобу, тім'я, потилиці.

Вправа 2. Вихідне положення, що й у попередній вправі. Закріпивши звуки [м], [л], [н], приєднуємо до них голосні [і], [е], [а], [о], [у], [и]. Вимовити плавно і на розтяг, ніби наспівуючи:

- ммі, мме, ммє, мма, ммо, мму, мми;
- ллі, лле, ллє, лла, лло, ллу, лли;
- нні, нне, ннє, нна, нно, нну, нни і т.д.

Після наспівного звучання вимовте мовленнєвим способом: Мам! Мем! Мом! Мум! Мим! Мім! без напруження, зберігаючи свободу і легкість.

Вправа 3. Розвиток тривалості і стійкості голосу.

Для розвитку тривалості і стійкості голосу прочитайте текст. Починайте читати першу фразу монотонно на середній висоті. Потім, зробивши добір повітря, продовжуйте читати другу так само монотонно на середній ноті і т.д. Слідкуйте, щоб голос не дрижав, не розгойдувався, весь час був рівним і на одній ноті.

Вправа 4. Розвиток висоти голосу.

Вихідне положення: сісти, плечі розвернути, голову тримати прямо. Зробіть глибокий вдих і порахуйте від 1 до 10 на найнижчій для вас ноті; потім — вище на один тон, ще вище і так до найвищої для вас нот. Потім починайте читати по гаммі від найвищої ноти до найнижчої. Дихання беріть перед кожним рахунком. Користуйтеся диктофоном для корекції вимови і висоти голосу.

Вправа 5. Розвиток сили голосу.

Вихідне положення те саме. Зробіть глибокий вдих і порахуйте від 1 до 10 спочатку пошепки, тоді — трохи голосніше, ще голосніше і т.д. До крику не доводьте. Потім навпаки: спершу — голосно, тоді тихіше, ще тихіше і т.д. Дихання беріть перед кожним рахунком. Користуйтеся диктофоном для корекції зміни сили голосу.

Вправа 6. Розвиток злетності голосу.

Щоб голос було чути на значній відстані, в усіх кутках кімнати, залу, необхідно вміти на неголосному звучанні «посилати» звук удалину. Для тренування краще брати вірш із короткими рядками. Перші два рядки вимовляйте на зручній для вас середній висоті звучання, два наступні — тихіше на тій же висоті тону, що й перші два рядки, наступні два рядки — голосніше, але знову на середній висоті і т.д. Текст читайте не з виразною інтонацією, а з однаковою протяжністю. У пропонованому творі зобразимо таким способом перші два рядки:

Розвивааайся лооозо бооорзо,
Зелееена діброоово!
Оживааає помертвіііла
Прирооода на нооово.

Оживає, розкриває
Пути зимовії
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії.

Зеленійся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймися, колосися,
Достигаєш щасливо!
І щоб всяке добре сім'я
Ти вовік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

(І.Франко «Веснянки»)

Вправа 6. Розвиток темпу мовлення.

Для розвитку темпу мовлення починайте читати вірш І.Франка «Чого являєшся мені у сні?» повільно, поступово пришвидшуючись і, нарешті, швидко (подібно до того як потяг набирає швидкості і вже мчить на повну). Запишіть власне читання на диктофон. Проаналізуйте своє виконання щодо зміни темпу читання.

Дуже повільно Чого являєшся мені у сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?

Повільно Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Швидко Чого являєшся мені у сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні

	Оті ридання голосні — Пісні.
Швидко	В житті мене ти й знать не знаєш, Ідеш по вулиці — минаєш, Вклонюся — навіть не зирнеш І головою не кивнеш.
Повільно	Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш, Як я люблю тебе без тьми, Як мучусь довгими ночами І як літа вже за літами Свій біль, свій жаль, свої пісні У серці здавлюю на дні.
Швидше	О ні! Являйся, зіронько, мені Хоч в сні!
Ще швидше	В житті мені весь вік тужити — Не жити. Так най те серце, що в турботі, Неначе перла у болоті, Марніє, в'яне, засиха, —
Повільно	Хоч в сні на вид твій оживає, Хоч в жалопах живіше грає, По-людськи вільно віддиха,
Швидко	І того дива золотого Зазнає, щастя молодого, Бажаного, страшного того Гріха!

(І.Франко «Чого являєшся мені у сні?»)

Практично вдома:

Вправа 1. Тренування нижньої щелепи. Необхідною умовою чіткого, гарного мовлення є вміння правильно відкривати рота. Це пов'язано із роботою нижньої щелепи.

Вихідне положення: голову тримаєте прямо, підборіддя у звичайному положенні, губи зімкнуті. На рахунок «один» щелепа опускається на відстань ширини двох пальців (середнього і вказівного), язик лежить вільно, його кінчик — у нижніх різців; губи зберігають округлу форму, зуби не показуються. Тренуючись, слідкуйте за тим, щоб голова не нахилилася, вся увага повинна бути зосереджена на опусканні щелепи. На рахунок «два» фіксуємо відкрите положення рота; на «три» рот закрийте. Вправу повторювати 6 разів поспіль.

Вправа 2. «П'ятачок» (тренування губних м'язів). Вихідне положення: зуби зімкнені, губи у звичайному спокійному стані.

На рахунок «один» губи зібрати в «п'ятачок», потім, намагаючись не розмикати «п'ятачка», робити кругові рухи: вправо, вниз, вліво, вверх. Повторіть це 3-4 рази, після чого виконати цю вправу зліва направо.

Вправа 3. «Почухування».

Нижні зуби торкаються верхньої губи і легко почухують її, потім те саме роблять верхні зуби, торкаючись нижньої губи. Вправу повторіть 3-4 рази.

Вправа 4. Тренування м'язів язика. Вихідне положення: рот відкритий, язик лежить плоско, кінчик язика біля нижніх передніх різців.

На рахунок «один» кінчик язика підіймається до верхніх передніх зубів; на рахунок «два» язик опускається у вихідне положення; на рахунок «три» кінчик язика підіймається до альвеол; на рахунок «п'ять» кінчик язика за альвеолами; на «шість» — вихідне положення. Вправу повторіть 3-4 рази.

Вправа 5. Промовте у швидкому темпі звукосполучення.

Ус-ус-ус-ус-ус, ул-ул-ул-ул-ул, ас-ас-ас-ас-ас, ем-ем-ем-ем, ок-ок-ок-ок, іт-іт-іт-іт, ар-ар-ар-ар, іф-іф-іф-іф, ит-ит-ит-ит, рам-рам-рам-рам.

Вправа 6. Навчіться говорити скоромовки, стежачи за артикуляцією.

Ой збирала Маргарита маргаритки на горі, розгубила Маргарита маргаритки на дворі.

Проміяла Парася карася на три пари чистокровних поросят, ой побігли поросята по росі, простудились поросята, та не всі.

Прийшов Прокіп – кипів окріп, пішов Прокіп – кипить окріп, як при Прокопі кипів окріп, так і без Прокопа кипить окріп.

Протокол про протокол протоколом запротокольований.

Ткач тче тканини на хустки Ірині.

Фараонів фаворит на сапфір зміняв нефрит.

Чом чорним чорнилом чорніє рядок?

Риє рилом рів рівенько порося до рівчака.

Щастя щире шириться щосили.

Галька Гальці гальки назбирала.

Жук жовтий жолобом жорен повзе.

Вправа 8. Прочитайте вголос текст, визначте місце і функцію словесного і логічного наголосів.

А в кого краще?

Другий рік поспіль, за звітом Світового банку, перше місце у глобальному рейтинговому списку 178 країн посідає Сингапур. За ним ідуть Нова Зеландія, США, Данія, Великобританія, Канада, Ірландія, Австралія, Ісландія, Норвегія, Японія, Фінляндія, Швеція, Таїланд, Швейцарія... Саме ці країни найефективніше розвиваються.

Із ближчих країн до лідерів належать, зокрема, Естонія (17 місце), Грузія (18), Латвія (22), Литва (26), Словаччина (32), Вірменія (39), Угорщина (45), Болгарія (46), Румунія (48). А Україна, нагадаємо, – лише 139-та. І коли ми дивуємося, чому Румунію прийняли в Євросоюз, а нас ні, то ось вам і відповідь на це запитання.

Євгенія Романів

(газета “Експрес”, 12-13 жовтня 2007 р.)

Вправа 9. Підготуйте партитуру інформаційної замітки. Прочитайте вголос, слідкуючи за правильною артикуляцією.

Курси іконопису

В українському католицькому університеті 20 жовтня запрацює суботня іконописна школа. Відвідувачі цієї школи вчитимуться іконопису за давньою технікою, яку використовували в Західній Україні у XIV – XVI століттях.

“Навчання триватиме з 20 жовтня по 29 грудня, – розповідає Соломія Тимо, викладач Українського католицького університету: – Заняття відбуватимуться щосуботи і складатимуться з теоретичних лекцій та практичних занять. Одну годину триватиме літургія для наших слухачів, півтори години – теоретичні лекції і чотири години – практичні заняття”. В іконописній школі можуть навчатися всі охочі. “І навіть ті, хто не вміє малювати, – каже пані Тимо. – Передбачається створення двох підгруп: початкового рівня та вищого, залежно того, наскільки ознайомлені учасники школи з іконописом”.

За один семестр відвідувачі школи мають скопіювати старовинну ікону чи фрагмент ікони на аркуші формату А3. Після закінчення школи її учасники отримують сертифікати, а також власноруч написану ікону. А ті, хто бажатиме удосконалити навички іконопису, зможуть відвідувати заняття ще й під час весняного семестру.

Богдан Мартиник

(газета “Експрес”, 12 – 13 жовтня 2007 р.)

Вправа 10. Орієнтуючись на знаки партитури тексту, прочитайте уривок із твору Яреми Гояна «Сповідь перед матір'ю». Використайте мелодії злету і спаду (підвищення і пониження голосу), позначені стрілками після слів, у яких змінено мелодії.

Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною ↑ і помолимося, як Матері ↓ Божій.

Станемо на коліна перед Матір'ю ↑ і душею засвітимось праведно ↓, як на сповіді.

Станемо на коліна перед Україною ↑ — і виростемо духом аж до небес ↓ .

Є на світі одна Україна ↑, як тільки одна є в нас мати ↑, і їй наша найсвятіша, дитинна любов ↓ !

Прочитайте уривок, змінюючи силу голосу (слідкуйте за вказівками у дужках перед реченнями).

(Голосно) Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною ↑ і помолимося, як Матері ↓ Божій.

(Тихіше) Станемо на коліна перед Матір'ю ↑ і душею засвітимось праведно ↓, як на сповіді.

(Так само) Станемо на коліна перед Україною ↑ — і виростемо духом аж до небес ↓.

(Голосно) Є на світі одна Україна ↑, як тільки одна є в нас мати ↑, (голосно) і їй наша найсвятіша, дитинна любов ↓ !

Прочитайте кожне речення в запропонованому реєстрі. Звертаючись до порад Р.Черкашина, визначте природний для Вас тон і запам'ятайте його.

Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною ↑ і помолимося, як Матері ↓ Божій. (низький реєстр)

Станемо на коліна перед Матір'ю ↑ і душею засвітимось праведно ↓, як на сповіді. (середній реєстр)

Станемо на коліна перед Україною ↑ — і виростемо духом аж до небес ↓. (середній реєстр)

Є на світі одна Україна ↑, як тільки одна є в нас мати ↑, і їй наша найсвятіша, дитинна любов ↓ ! (високий реєстр)

Теоретичний блок

- Компоненти логіко-емоційної виразності мовлення і читання.
- Інтонація як мовне явище.
- Роль засобів логіко-емоційної виразності мовлення і читання у процесі роботи з дітьми.
- Партитура тексту.
- Мовні такти, їх значення для процесу читання і мовлення.
- Паузи: синтаксичні, логічні, психологічні, віршові, фізіологічні.
- Тривалість пауз.
- Логічні наголоси (тактовий логічний, головний логічний).
- Вимова наголошених слів. Емоційна функція наголошених слів.
- Підтекст.
- Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.
- Основні мелодичні ходи.
- Темп мовлення.
- Позамовні засоби виразності (поза, жести, міміка).

Практикум

Завдання 1.

*** Законспектувати:**

1) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів, 1990. — С. 173 — 179, С. 182 — 184.

2) Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії. — К. : Вища школа, 1995. — С. 45 — 132.

Завдання 2. Використовуючи знаки партитури, підготуйте текст (на ваш вибір) для виразного читання. Запишіть на диктофон своє читання і проаналізуйте артикуляцію і властивості голосу (силу, висоту, гнучкість, помітність). Чи відчувається у тембрі гугнявість, хриплість, верескливість? Прочитайте текст вголос для однокурсників і вислухайте їхні висновки та зауваження.

Знаки для партитури тексту

' — словесний наголос;

— — логічний наголос — норма (суцільна лінія під словом);

- - - - наголос послаблений;

— логічний (чи фразовий) наголос відчутно посилений.

/ – пауза;
 // – пауза середня;
 /// – пауза довга;
 □□ – підвищення тону (мелодія злету);
 □□ – зниження тону (мелодія спаду);
 □□ – мелодійна хвиля, вказує на інтонаційне поєднання слів;
 – уповільнення вимови;
 □□ – пришвидшення розмови;
 < > – виділення особливим тоном елементів тексту (наприклад, вставлених конструкцій);
 << >> – іронічна інтонація;
 ([:]-) – заміна авторських розділових знаків.

ОПОРНИЙ БЛОК

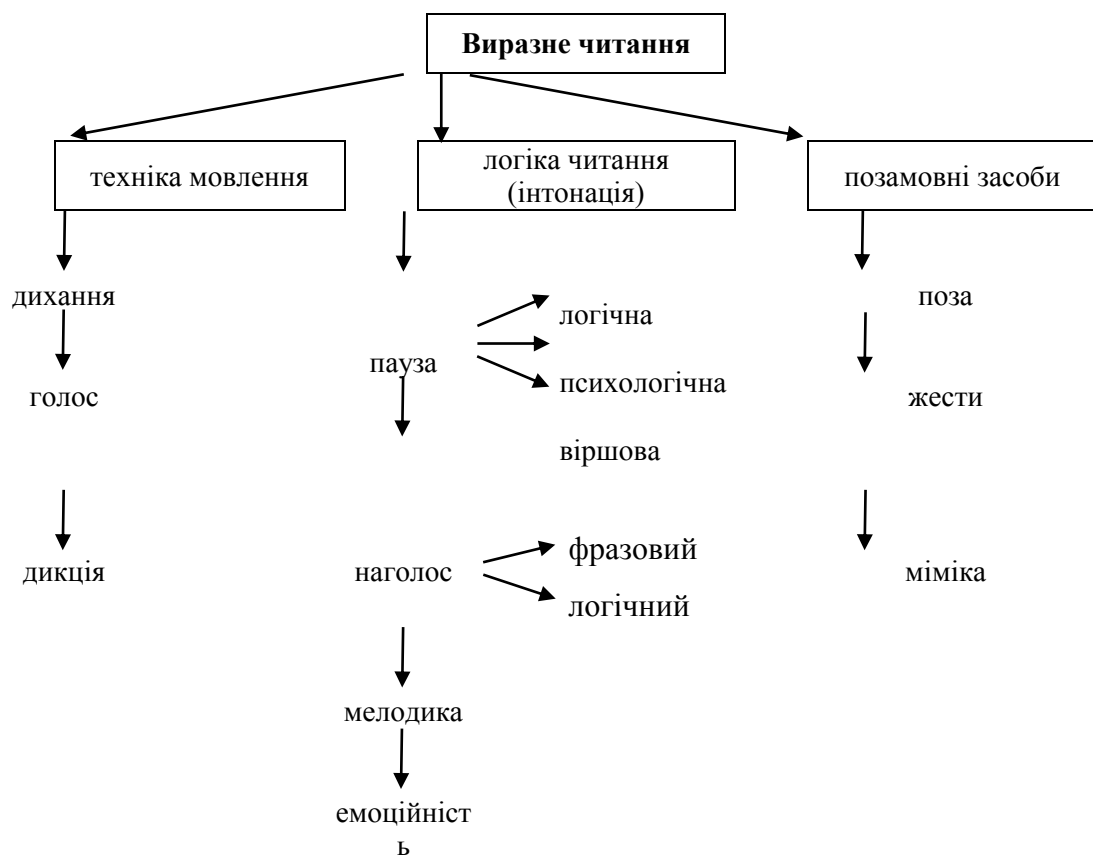
Щоб читець почував себе перед слухацькою аудиторією комфортно і природно, треба:

- 1) добре володіти самим текстом твору, глибоко розуміти мету свого читання;
- 2) перед читанням старанно продумувати не тільки інтонацію, але й позу, міміку, жести;
- 3) намагатись якомога частіше читати перед слухачами, аби подолати скутість і страх – той психологічний бар'єр, який виникає у читачів-початківців перед виходом на сцену.

І на завершення ще одна порада вчителю. Щоб закріпити в класі теоретичні основи з техніки виразного читання, потрібно час від часу звертатися до детального коментування прочитаного учнем твору, щоб вказати як на позитивні моменти, так і на недоліки конкретного виконавця.

Для встановлення критеріїв оцінки виразного читання рекомендується звертатися до слухання записів відомих майстрів слова, співставляти їх виконання з читанням учнів, давати можливість однокласникам висловлювати свою думку про читання товаришів. Все це дозволить не просто виставити оцінку за читання, але й детально її мотивувати.

Пропонуємо таблицю, яка дає наочну уяву про структуру виразного читання:

Семінар 14. ТЕКСТ. ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ ТЕКСТУ

Теоретичний блок

- Текст.
- Структура тексту.
- Членування тексту на мовні такти (спосіб аргументований, спосіб теоретичний).
- Оптимальні шляхи і способи визначення логічних наголосів у єдності з мелодикою і темпом.
- Основа відносно закінченої думки.
- Структура тексту у розумінні педагога-читця і дитини-слухача.

Практикум

Завдання 1. Підготувати 2 дитячі книги для аналізу.

*** Законспектувати:**

- 1) Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 191 – 205.
- 2) Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії. – К. : Вища школа, 1995. – С. 132 – 161.

Завдання 2. Питання «тексту» і «твору» в гуманітарних науках. Прочитати і законспектувати наукові матеріали:

- 1) Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 2001. – С. 416 – 424.
- 2) Барт Р. Від твору до тексту // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 2001. – С. 491 – 496.

Теоретичний блок

- **Читання** – дія за значенням читати, сприймати надруковане (як навчальний предмет).
- **Виконавський аналіз** – це цілеспрямований процес свідомого проникнення в ідею твору з метою втілення її у звучному слові відповідно до творчого задуму автора з метою впливу на слухачів.
- **Творче ставлення читця** – це результат великої розумової роботи над текстом, його активного осмислення.
- **Підтекст** – це внутрішньо відчуте «життя людського духу», яке безперервно тече під словами тексту, весь час виправдовуючи і оживляючи їх.
- **Логічний наголос** – смисловий центр в кожній групі слів чи словосполучень.
- **Темп** – швидкість читання і мовлення.

Практикум

1. Читання текстів творів різних жанрів (казки, байки, новели, п'єси, поезії різних стилів) з посібників для читання у закладах дошкільної освіти
2. Коментоване читання обраних текстів. Переказування. Художня розповідь.
3. Робота над читацькими помилками

*** Законспектувати:**

Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії. – К. : Вища школа, 1995. – С. 184 – 206.

*** Підготувати аналіз праці:**

Станіславський К. Робота актора над собою. – К., 1953.

ОПОРНИЙ БЛОК

Практика виразного читання:

Казка

Особливості виразного читання казки визначаються її головними жанровими рисами. Так само, як і при читанні прози, основний тон – оповідальний. Але в той же час казка – це твір більш динамічний і емоційний, більш насичений не описами, а діалогами, з фантастичними подіями і таємничими перетвореннями, з чітким розподілом героїв на позитивних і негативних, з щасливим кінцем і повчальним висновком з тих подій, які в ній відбулися.

Як правило, казка починається з зачину. Читати його треба у повільному темпі, намагаючись тоном голосу зацікавити читача подальшим розвитком подій.

Казка – твір короткий, а тому події в ньому розгортаються швидко. Часто між окремими епізодами, на які поділяється казка, проходить певний проміжок часу або змінюється місце дії. А тому при виразному читанні казки між епізодами треба робити досить тривалі паузи, щоб дати можливість слухачам усвідомити й пережити зміст прочитаного.

Манера читання діалогів у казці залежить від характерів дійових осіб. Особливої емоційності досягає читання, якщо учасниками діалогу є позитивний і негативний герой. Характери героїв повинні передаватися через відповідну інтонацію. Найважливіші репліки героїв треба виділяти голосом: читати їх повільніше, або інтенсивніше, або мелодійніше, створюючи їм обрамлення паузами (частіше – психологічними), щоб зосередити на них увагу слухача.

Під час читання врахуйте наступне:

1. Чітко відділяйте голосом власне пряму мову від слів автора. Слова мовця читайте дещо голосніше, більш чітко і розмірено. На словах автора голос читця дещо „перепочиває” – вони читаються трохи тихіше, швидше і менш емоційно.
2. Обов’язково відокремлюйте слова мовця від слів автора тривалою паузою.
3. Якщо репліка мовця досить довга, не намагайтеся прочитати її на одному видиху, проведіть логічне членування репліки на мовні такти, між якими робіть короткі паузи.
4. Зауважте, що у тексті є речення розповідні, питальні й окличні. Визначте, з якою інтонацією повинно читатися кожне з них, і дотримуйтеся цього правила під час виразного читання уривка вголос.

Спочатку робимо розмітку тексту – розставляємо паузи і наголоси. Додаємо до розмітки коментарі щодо емоційності читання окремих частин уривка:

1. Спокійне („нейтральне” за емоційністю) читання перших чотирьох рядків;
2. Намагаємося разом з учнями визначити, з якою інтонацією, з якими почуттями треба читати слова цариці „Чи не я за всіх миліша, і рум’яніша, й біліша?” (самовпевнено, спонукаючи дзеркальце підтвердити, що вона найвродливіша);
3. Перші слова дзеркальце говорить так, ніби відчуває свою провину за те, що змушене сказати цариці правду, – адже царівна стала гарнішою від неї;
4. У читанні наступних чотирьох рядків (слів автора про поведінку цариці) необхідно відобразити гнів цариці, її пиху, розбещеність, царську звичку бути у центрі уваги всіх. Пробуємо посилити емоційність читання мімікою чи легкими жестами;
5. Найбільш емоційно слід прочитати власне слова цариці. Під час читання треба зробити такий вираз обличчя, який би підкреслював не тільки обурення цариці, але й зверхне її ставлення до дзеркальця, яке стільки років вірно їй служило (насупити брови, трохи підняти підборіддя, погляд повинен бути зверху вниз, можна притупити ногою, зробити гнівно-наказовий жест рукою тощо).
6. Наступні свої слова дзеркальце промовляє зовсім інакше, ніж попередні. Побачивши самовпевненість і пиху цариці, воно вже навмисне настоює на своєму, не бажаючи заради служіння цариці жертвувати правдою: „Дзеркальце ж своє веде: „А царівна все ж миліша, все ж рум’яніша й біліша”.
7. Коли технічна робота з підготовки до виразного читання уривка буде виконана, пропонуємо учням вивчити уривок напам’ять, аби незнання тексту не погіршувало якості читання.

Читання поезії

Учням необхідно пояснити, що під час виразного читання художнього тексту (а особливо поетичного) поряд з такими поняттями як ритміка і інтонація важливе місце посідає звукова організація твору. Звичайно, що поезія – це не музика, у якій існує чистий звуковий фон. У віршах звуки поєднуються зі змістом, тобто відтворюють зміст не самі по собі, а зливаються у смислові єдності – слова, словосполучення, речення. У кращих поетичних творах оригінальні звукові поєднання підсилюють естетичну досконалість вірша і в той же час разом із семантикою і

предметною зображувальністю вони теж виконують певну зображувальну функцію. Тобто поет творить образ не тільки за допомогою значень слів, але й самими звуками поетичної мови.

Отже, підбір звуків у поетичній мові, який має художньо-зображувальне значення у співвідношенні зі змістом твору, називають звукописом. Звукова організованість поетичної мови, перш за все, реалізується в римах – повторах звуків, що пов'язують закінчення рядків. Але звукові повтори можуть виникати і на початку, і в середині рядка. Вони посилюють зображувальність і виразність художньої мови і у справжнього майстра поетичного слова створюють її милозвучність – евфонію (від грецького *eu* – добре, *phone* – звук). Це можуть бути повтори голосних – асонанси і повтори приголосних – алітерації. Одним із видів звукопису є звуконаслідування, коли використовуються слова, звучання яких ніби натякає на звукові особливості явищ, що зображуються.

Весняна гроза

Люблю я час грози весною, |
Коли травневий перший грім, |
Немовби тішачися грою, |
Гуркоче в небі голубім. |

Грмить відлуння голосисте! |
От дощик бризнув, | пил летить. |
Краплин прозорчає намисто |
На сонці золотом горить. |

Біжать потоки вод прозорих, |
Пташиний не змовкає гам, |
І в лісі гам, | і шум у горах, – |
Усе підспівує громам. |

Ти скажеш: | пустотлива Геба, |
Кормивши Зевсові орла, |
Громокипучий кубок з неба |
На землю з сміхом розлила. |

Переклад М.
Рильського

Весенняя гроза

Люблю грозу в начале мая, |
Когда весенний, | первый гром, |
Как бы резвяся | и играя, |
Грохочет в небе голубом. |

Гремят раскаты молодые, |
Вот дождик брызнул, | пыль летит, |
Повисли перлы дождевые, |
И солнце нити золотит. |

С горы бежит поток проворный, |
В лесу не молкнет птичий гам, |
И гам лесной, | и шум нагорный – |
Все вторит весело громам. |

Ты скажешь: | ветреная Геба, |
Кормя Зевесова орла, |
Громокипящий кубок с неба, |
Смеясь, | на землю пролила. |

Якщо уважно вчитатися у вірш Ф. Тютчева „Весняна гроза”, можна помітити, що звукова картина грози створюється поетом завдяки частому вживанню звука „р” (16 разів). Тобто, щоб виразніше змалювати картину весняної грози, варто під час читання злегка підкреслити голосом цей звук. Але зробити це треба лише в окремих словах, де мова йде власне про грім: „перший грім, немовби тішачися грою, гуркоче в небі голубім” і далі ще у двох словах – „підспівуючи громам” і „громокипучий кубок”. В той же час треба пам'ятати, що не можна занадто „перегравати” у дотриманні цієї вимоги, бо надмірне виділення звуку „р” буде сприйматися на слух неприродно і неестетично.

Байка

Якщо говорити про виразне читання байок, то вірніше буде сказати не виразне читання, а виразне розповідання. Як свідчать сучасники І. Крилова, він читав свої байки таким тоном, в такій простодушній і природній манері, що його читання можна було сприйняти за продовження життєвської розмови.

Тобто, в основі читання байки лежить принцип живої і природньої оповіді, що включає в себе таке ж живе і природне відтворення реплік персонажів. При цьому слід пам'ятати, що жива мова багата відтінками, а тому читцеві треба передати не тільки основний зміст байки, але й всю різноманітність її логічного й емоційного наповнення.

Авторський текст, що передуює розвитку подій, читається оповідально-інформативним тоном, що підготовлює до сприйняття основних подій. Але не завжди всі слова автора треба читати „нейтральним” тоном. Наприклад, авторські коментарі до негативних вчинків героїв треба читати з іронією, ніби „присвоївши” авторський текст, подати його як „свою” розповідь про реальні події і їх учасників.

Особливої майстерності вимагає читання реплік. Адже кожна дійова особа байки втілює в себе певний тип людей. Тут вже знадобиться розвинена уява читця про індивідуальні особливості характеру персонажа, манеру його поведінки, а також вміння міняти висоту голосу, його силу, темп.

Але читцеві не варто надто захоплюватися „перевтіленням” у героїв байки – тварин, адже основне спрямування твору – це розкриття вад людей, яке автор здійснює через алегорію і елементи комізму.

Мораль байки промовляється повільніше, повчально, у вигляді розмірковування. Це або нагадування відомої істини, або порада мудрої людини, або іронічна критика якогось вчинку. Перед мораллю і після неї треба обов’язково зробити психологічні паузи, щоб привернути увагу слухачів до того висновку, який втілений автором у мораль.

Іван Крилов „Вовк і Ягня”

Традиційна побудова уроку виразного читання на матеріалі байок – це читання в особах. Але таке читання не повинно перетворитися в монотонний повтор тексту твору. Щоб урізноманітнити форми роботи на уроці, пропонуємо дотримуватися таких порад. Побудуйте урок таким чином:

1. Інформація вчителя про особливості читання байок (теорія).
2. Підготовка класу до виразного читання: виконання вправ на тренування довгого видиху, розвиток якостей голосу, відпрацювання дикції (вправи можна знайти у теоретичному розділі даного посібника чи у будь-якому підручнику з виразного читання). Радимо для відпрацювання сили і висоти голосу підібрати приклади речень з байки, яка буде читатися (тихо і тоненько за Ягня, голосно і на низьких нотах за Вовка). Для відпрацювання дикції крім традиційного вимовляння скоромовок можна знайти в тексті байки 3-4 словосполучення, цікавих з точки зору вимови. Наприклад, повторити 5 разів у наростаючому темпі „насмільсь вам сказати”, „у сильного безсилий винен завжди”, „звідкіль таке нахабство в світі”, „мовчи, гоноровите” тощо, чітко артикулюючи кожен звук.
3. Наступним етапом у підготовці до виразного читання байки учнями буде прослуховування читання цього твору вчителем. Передбачається, що на урок виразного читання учні повинні знати байку напам’ять. Але вчителю треба ще раз зосередити увагу школярів на найбільш складних моментах у читанні даного твору:
 - а) повчальне читання моралі на початку байки;
 - б) розповідна, невимущена інтонація до початку діалогу героїв;
 - в) тоненький, тремтячий голос Ягняти і різкий, нахабний голос Вовка;
 - г) повільне читання останнього рядка твору.

Примітка. Мовленнєва партитура тексту подається нижче. Але вчитель може обмежитись позначенням пауз та наголосів лише в тих місцях, де, на його думку, під час читання учнями можуть бути допущені помилки.

1. Вибір учнями ролі у читанні (за Ягня, за Вовка чи за автора), формування трійок читців.
2. Читання байки в особах (напам’ять). Допускається читання байки з підручника, але незнання тексту погіршує якість виконання, не дозволяє читцеві відчути себе розкуто, а тому трійки читців треба формувати, враховуючи ступінь знання учнями тексту.
3. Близьче до кінця уроку колективно обираємо найкраще „Ягня”, найкращого „Вовка” і найкращого „автора”. Формуємо фінішну трійку. Пропонуємо читцям додати до свого виконання виразну міміку і жести – маємо елемент інсценування на уроці.

Вовк і Ягня

У сильного | безсилий винен завжди: |
 Цих прикладів в історії ми досить знаєм. |
 Та ми історій не складаєм, |
 А в байці | можемо це розповісти. ||

У спеку до струмка зайшло Ягня напиться; |
 І треба ж тут біді случитись, |
 Що поблизу тих місць | голодний Вовк бродив. |
Ягнятко бачить він | і хоче поживитись, |
 Та він цьому надать законних прав хотів, |
 І каже: | „Як, нахабо, смієш ти мутити |
 Потік цей прохолодний мій, |
 Напій
 Піском бруднити? |
 За це бо, далебі, |
 Зірву я голову тобі!” – |
 „Якщо пресвітлий Вовк дозволить, |
 Насмільсь вам сказати, | що воду в ручаю |
 Від Світлості я нижче кроків на сто п’ю; |
 І гніватися він даремно зволить: |
 Адже мутить пиття | ніяк не можу я”. – |

„Так це брехня моя ? |
Негіднику! | Звідкіль таке нахабство в світі? |
Пригадую, | як ти в позаторішнім літі |
 Зі мною надто грубий був: |
 Цього я, друзе мій, | ще не забув!” – |
 „Та згляньсь, | нема мені ще й року зроду”, – |
 Відмовило Ягня, | – „То, певно, був твій брат”. |
 „Не маю я братів”. | – „То, може, кум, | чи сват |
 Чи інший хтось такий | із вашого ж бо роду. |
Самі ви, | ваші пси | і ваші пастухи |
 Мене б хотіли збути, |
 І шкодите мені | ви всі по змозі всюди: |
 Та розквітаюсь я | за ваші всі гріхи!”. – |
 „Ах, чим же винен я?” | – „Мовчи, гоноровисте! |
 Чи час тут розбирати | провини всі, щеня? |
 Ти винне тим уже, | що хочу я, бач, їсти”. |
Сказав | – і в темний ліс | Вовк поволік Ягня. |

(Переклад М. Терещенка)

Семінар 15.

ТВІР І ТЕКСТ: РОЗУМІННЯ ТВОРУ ЧЕРЕЗ ЧИТАННЯ ТЕКСТУ

Теоретичний блок

- Поняття твору. Сугестія.
- Співвідношення понять: твір і текст.
- Співвідношення понять: читання і розуміння.
- Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми.
- Перший етап – літературознавчий аналіз твору:
 - відомості про автора
 - пізнання контексту
 - жанр, тема, ідея, проблематика
 - фабула і сюжет
 - композиція, елементи композиції
 - образи твору
 - персонажі: головні і другорядні
 - точка зору на образ як втілення ідеї
 - точка зору на образ як на конкретне чуттєве уявлення
 - точка зору на образ як на основне джерело емоційного впливу
 - етика і естетика твору
 - розкриття підтексту
 - визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми
- Другий етап – дійовий аналіз твору:
 - наскрізна словесна дія
 - послідовний аналіз твору
 - характер впливу
 - наочність
 - медіазасоби і читання тексту

Практикум : *Робота з книгами*

Завдання 1.

* Законспектувати:

Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії. – К. : Вища школа, 1995. – С. 161 – 184.

ОПОРНИЙ БЛОК

ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД МИСТЕЦТВА

Мистецтво—це одна з форм суспільної свідомості і духовної культури людства. Воно є своєрідним засобом осмислення дійсності. На відміну від науки, яка оперує абстрактними поняттями,

мистецтво вдається до *образів*, що є основою *художності* у відтворенні світового буття. В античні часи мистецтвом називали «наслідування природи», тобто здатність мистецтва відтворити життя в картинах, скульптурах, сценічних виставах, літературних творах. Література як вид мистецтва має принципову відмінність від інших видів творчості. Живопис, скульптура фіксують мить–суттєву, виразну, але мить. Музика передає переживання в часі. Театр, кіно за формою хоч і наближаються до життя, але здатні передати лише якісь яскраві його фрагменти. Література–найуніверсальніший вид мистецтва, якому підвладні час, простір, зображення; вона має найширші можливості у відтворенні як глобальних історичних процесів, так і найтонших нюансів людської душі.

Є ще одна принципова відмінність літератури від інших видів мистецтва–це матеріал для створення образу. Фізичні властивості барв, мармуру, глини, дерева, металу використовуються в живописі, скульптурі, архітектурі; забарвленість і тональність звуку–в музиці, грація тіла–в танці. Художня літературобудівельним матеріалом для створення образу має *слово*, яке несе в собі і смислове значення, і звукове забарвлення, і ритм. Слово уже само по собі є художній образ: *вікно*–око у світ; *чорнобривець*–квітка з характерною барвою; *травень*–місяць проростання трави; *весілля*–веселе, радісне свято, *крига*–тверде покриття води та ін. Переважна більшість слів має не одне, а кілька значень (*поле*–це і нива, і футбольне поле, і поле у зошиті, і поле діяльності та ж.) Залежно від контексту активізується то одне, то інше значення слова: «Ой у *полі* дві тополі» (нар.тв.); «Жита шумлять на нашій *полі*» (Сосюра); «На ниві праці і на ратній *полі* ішли ми поруч» (Рильський); «Буду працювати на *полі* культури» (Самійленко); «Зробив на аркуші якусь позначку вічним пером на *полі* сторінки» (Рибак); «Групи родовищ утворюють рудне *поле*» (Геолог. журнал); «Було видно високий очіпок з червоними лапатими квітками на жовтогарячому *полі*» (Нечуй-Левицький); «Що стражник, що становий–всі вони одного *поля* ягода» (Панас Мирний). Словесний образ збуджує асоціації, впливає на активізацію уявлення, фантазії, породжує певні почуття і переживання. Споконвіків слову надавали магічного значення (замовляння, заговори, заклинання, молитви, поздоровлення), інтуїтивно відчуваючи можливість сугестії (впливу) слова, передусім його внутрішнього значення.

Семінар 16.

МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ ТЕКСТУ. ЧИТАЦЬКИЙ ДОСВІД. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, ЧИТАННЯ, ДЕКЛАМУВАННЯ.

Теоретичний блок

- Особливість мистецького слова.
- Мистецтво написання і мистецтво читання.
- Художня мова.
- Тропіка твору. Значення тропіки твору для сприймання тексту.
- Сприймання тексту як його логіко-емоційне переживання.
- Проблема репродуктивного і евристичного текстотворення.

Практикум

Робота з книгами

ОПОРНИЙ БЛОК

ТРОПІКА

Створення художніх образів засноване на різноманітних внутрішніх (семантичних) зв'язках слів (понять), коли відбувається зміна, перетворення, *поворот* у значеннях (з гр. тропіповорот). Одним з найпоширеніших тропів є *порівняння*-зворот, побудований на зіставленні певних рис чи якостей зображуваних об'єктів. Приклади: «От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади» (Нечуй-Левицький); «І мить горить, як тиха свічка, і руки ломле, як вдова» (І. Драч); «Півкулі бань все пливуть над Зачіплянкою, як образ нескінченності, все височить на майдані ця сива скеля віків» (О. Гончар).

Епітет-художнє означення, яке служить для увиразнення зображуваного, найчастіше відіграє роль орнаментального прикрашування художньої мови, може мати оціночну функцію. Приклади: «Сніг забіліє в *самотнім* саду, од трамваїв *синє-синє місто*, *золоті* од ліхтарів сніги» (М. Семенко); Для всіх ти *мертва* і *смішна*. Для всіх ти *бідна* і *нещасна*. Моя Україно *прекрасна*. Пісень і волі сторона. (О. Олесь).

Метафора – (з гр.–перенесення)–троп, заснований на образному розкритті суті та особливостей предмета чи явища шляхом перенесення на нього за подібністю ознак і властивостей іншого предмета чи явища. Приклади: «Я п'ю прив'ялу тишу саду» (Драй-Хмара); «І, як тінь покори, наступа копитом сухоребра осінь на поля сумні» (Д.Фальківський); «І наша ученість, добром не підкута,-то лжа єсть прелюта, то лжа єсть прелюта» (І.Драч). Вид метафори–*персоніфікація* (уособлення), коли неживим поняттям надаються людські властивості: «Вітер в гаї не гуляє, вночі спочиває; прокинеться,-тихесенько в осоки спитає» (Шевченко); «Дві хмароньки зустрілися удосвіта колись, зустрілися, спинилися, за рученьки взялись» (О.Олесь).

Метонімія–(гр.-перейменування) один з тропів, суть якого полягає в заміні назви одного явища чи предмета іншою, що асоціативно з ним пов'язана. Ті заміни бувають різного роду:

А) заміна назви творів письменника його прізвищем:

І Коллара читаєте з усієї сили,
І Шафарика, і Ганку. Т.Шевченко

Б) заміна назви народності (нації) назвою їх столиці:

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву. Т.Шевченко

В) заміна абстрактного поняття конкретним:

Просвітити, кажуть, хочуть
материні очі сучасними вогнями. Т.Шевченко

Г) заміна цілого поняття частковим: «з'їсти миску (борщу)»,
«випити склянку (води)» та ін.

Різновидом метонімії є **перифраз** (з гр.–говорити навколо) Перифраз, як правило, складається зі словосполучення чи фрази, яка замінює назву предмета чи явища. Приклади: Великий Кобзар (Шевченко), Дочка Прометея (Леся Українка); «напитися шоломом із Дону великого» (перемогти ворога біля Дону);

Синекдоха–(з гр.: співзаміна)–один з видів метонімії, у якому заміна понять відбувається переважно на основі кількісного зв'язку: «Кругом Січі Запорозькі москаль облягає» (Нар пісня), «Здається, що наш люд має в собі багато сили, щоби родити *Шевченків, Франків*» (В. Стефаник); «Берегти копійку».

Алегорія–(з гр.: інакомовлення)–один з видів іносказання, в якому конкретний образ є формою розкриття абстрактного уявлення, судження, поняття. Алегоричний образ відзначається, як правило, загальноупізнаваним характером. У літературі на алегорії засновані такі жанри, як байка, притча. Приклади: назви творів –«Неофіти» Шевченка, «Досвітні вогні» Лесі Українки, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Собор» О. Гончара; у байках вовк – образ хижості та жорстокості, лисиця – хитрощів та підступності, заєць – боязливості, ведмідь – грубої сили, осел – тупості та впертості тощо; загалом мова байок – **езопівська** (від імені давньогрецького байкаря Езопа).

Гіпербола–(з гр.–перебільшення) – художній засіб, що полягає в перебільшенні властивостей з метою їх увиразнення та надання емоційного заряду:

Куди не поскаче буй-тур Всеволод,
там лежать голови половецькії.

Слово о полку Ігоревім

Постала туга, сном важким приспана,

Постала велетом і досягла до хмар.

Леся Українка

Літота – (з гр.-простота) зображення якогось предмета чи явища в надмірно зменшеному вигляді. Приклади: «О принесіть, як не надію, то крихту рідної землі» (О.Олесь); «Внучечка качається по садку білим клубочком», бабуся «малесенька, ледве од землі видно» (Марко Вовчок), розмовні вислови наразок «море по коліна», «на макове зерня», «за хвилику вернуся» та ін.

Символ – (з гр.-знак, натяк) – умовне означення якогось явища або поняття іншим на основі подібності з метою стисло і яскраво розкрити образ. Здатність людини до символізації, закладена ще в давній словесній творчості, породила чимало образів-символів у фольклорі (калина–дівоча краса, явір–молодий парубок, два голуби–закохана пара, вінок–дівоцтво, чайка–материнська туга тощо), звідки вони перейшли в літературу. Можна виділити і суто літературну символіку, приклади якої бачимо в давній геральдичній поезії, у літературних версіях «вічних» образів-символів (Прометей, Богородиця, Дон Кіхот та ін.), у назвах деяких художніх творів («Правда і кривда» М.Стельмаха, «Скорбна мати» П.Тичини). Символи виконують свою художню функцію у тексті за умови, якщо піддаються «розшифруванню».

ХУДОЖНЯ СТИЛІСТИКА

Як відомо, літературна мова – це фонетично, морфологічно, синтаксично унормована мова. Відхилення від норми вважається помилкою, але художня мова допускає індивідуальні відхилення, зумовлені художньою метою. Внаслідок цього з'являються так звані синтаксичні **фігури** (з лат. – образ, вигляд).

Інверсія (лат. – переставляння) – незвичайна розстановка слів у реченні, зумовлена або прагненням підкреслити значення якогось слова, або потребою пристосуватися до ритміки чи римування (у віршовій мові). Приклади: Була весна весела, щедра, мила, Промінням грала, сипала квітки. (Леся Українка)

У чорну хмару зібралася туга моя.

Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився. Леся Українка

Паралелізм – паралельне зображення за аналогією кількох явищ з різних сфер життя з метою їх художнього зіставлення.

Приклади:

Тече вода в сине море,

Та не витікає;

Шука козак свою долю,

А долі немає.

Т. Шевченко.

Антитеза (з гр. – протиставлення) – художньо підкреслене протиставлення життєвих явищ, думок, ознак, понять, почуттів.

Приклади:

У тій хатині, в тім раю я бачив пекло.

Т. Шевченко

В мужиків землянка вогка,-

В пана хата на помості.

Леся Українка

Градація – нагромадження однорідних понять та образів з певною художньою метою. Приклади: «Немає місця цілого від гріховної недуги: все струп, все рана, все пухлина, все гнильство, все вогонь пекельний, все хворість, все гріх» (І. Вишенський).

Повтор – де стилістична фігура, що утворюється за допомогою певної організації мовних елементів і має виразну експресивно-зображальну функцію. Приклади:

І виріс я на чужині, *І інші будуть* співці по мені,

І сивію в чужому краї... *І інші будуть* лунати пісні.

Т. Шевченко Леся Українка

Люби природу не як символ

Душі своєї,

Люби природу не для себе–

Люби для неї.

М. Рильський

Риторичні фігури (з гр. – оратор, промовець) – це стилістичні звороти, що надають художній мові експресії, емоційності, впливової сили. Виділяють такі риторичні звороти:

– **звертання**: «Ні, не стихайте, *«солодкій співі»* «О *чарівнице*, стій! Візьми мене з собою» (Леся Українка); «*Україно! Україно!* Оце твої діти...» (Шевченко).

– **вигуки**: «*Стій*, серце, *стій*». Не бийся так шалено» (Леся Українка); «*Плач*, Україно! Бездітна вдовице!» (Шевченко); «Жити хочу! Геть думи сумні!» (Леся Українка);

– **запитання**: «Чи довго ще на сім світі катам панувати?» (Шевченко); «Слово, чому ти не твердая криця?» (Леся Українка); «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (Панас Мирний).

ФОНІКА

Терміном «фоніка» позначають звукову організацію мови, яка стосується здебільшого мови поетичної, віршованої. Загалом дбаючи про милозвучність (благозвучність) художньої мови, письменник іноді використовує багаті фонетичні можливості словесного звучання для створення «звукових образів», які часто підсилюють та увиразнюють літературні образи. Звернемо увагу на деякі фонетичні засоби у художній мові:

– **алітерація** – повторення одного чи кількох приголосних звуків з певною художньою метою: «Аж загудів гладкий далекий дзвін, карнавками плакучими Поділ забрязкав, а там і зліва, справа, всюди, скрізь-плакучі, слізні та єлейні...» (П. Тичина); «Гембля свого в саду знайшовши, він ясеніві дошки струже і гемблює. А дошки ж лісі, аж шуті, я по них узорі шиті-сухопінявий шум!» (П. Тичина); «Відстукали копита коней бойових» (М. Бажан);

– **асонанс**-повторення голосних звуків з метою створення звукового образу: «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива» (Шевченко); «Ген неба край, як золото, мов золото-поколото, горить-тремтить ріка, як музика»(П.Тичина);

– **звуконаслідування**: І вдруге вдарили гармати, І жито спіле ожило,
Це кулемети: та-ту!.. та-ту!.. Не жди мене, не жди в село. (Д. Фальківський)
Тісняться стружки у стружки– шуті, шиті, шум!
Тікають скручені в стружки–шуті, шиті, шум! (П.Тичина)

Теоретичний блок

- Культура мовлення.
- Культура читання.
- Культура декламування.
- Переказування і художня розповідь.

Практикум

Завдання 1. Підготуйте 8 текстів для: читання, декламування, переказування, художнього розповідання, переказування +коментування.

Завдання 2. Опрацюйте джерела:

1. Завадська М.Ф. *Методика виразного читання*. – К. : Ленвіт, 2003. – 254 с.
2. Коренюк Л. Ю. *Спеціальні заняття з виразного читання*. – К. : Основа, 2004. – 147 с.

ОПОРНИЙ БЛОК

Переказування і художня розповідь тексту

При вивченні великого за об'ємом твору стає неможливим читання в класі його повного тексту. З метою посилення емоційного сприйняття твору, ознайомлення учнів з особливостями індивідуального стилю письменника вчитель вдається до виразного читання уривків.

Але не треба забувати, що ще одним помічником у сприйнятті твору може стати переказування і художня розповідь.

Переказування не повинно обмежуватись переліком основних подій твору (чи уривка з нього). Воно має бути наперед продуманим і не тільки повідомляти про те, що відбувається, але й одночасно висловлювати ставлення до подій і героїв того, хто переказує.

Художня розповідь багато чим відрізняється від переказування. Вона являє собою композицію з окремих сцен твору, спеціально підібраних оповідачем і розказаних з дотриманням стилістичних особливостей твору, збереженням прямої мови, з майже дослівною передачею деяких уривків тексту.

Розрізняють чимало видів художньої розповіді, але головними з них можна вважати:

- а) розповідь близько до тексту;
- б) скорочена розповідь;
- в) розповідь з творчою переробкою;
- г) розповідь зі зміною особи оповідача;
- д) творча розповідь;
- е) імпровізована розповідь;
- ж) розповідь з введенням подробиць і діалогів тощо.

Готуючись до художньої розповіді, оповідач повинен поставити перед собою конкретну мету, чітко відібрати необхідний матеріал і творчо його осмислити, обов'язково скласти детальний план розповіді, продумати логіку свого мовлення і його емоційність, знайти такі засоби розкриття задуму, які допоможуть найефективніше вплинути на слухачів.

Функція виконавця художньої розповіді – встановити тісний контакт з аудиторією, стати ближчим до слухачів, контактувати з ними, ділитися своїми враженнями. У порівнянні з виразним читанням тексту художня розповідь більш наближена до розмовного мовлення, а тому вести її треба природньо і просто, повідомляючи про події і вчинки так, як це буває у живій розмові.

Художня розповідь – це процес творчий. Він передбачає розвиток вміння конструювати, імпровізувати, переконливо і пристрасно виражати емоційну оцінку того, про що йде мова, інколи „на ходу” шукати потрібну інтонацію, щоб викликати необхідну реакцію даної слухачької аудиторії.

А тому досвідчені, творчо працюючі вчителі включають цей вид словесної діяльності в систему своїх постійних методичних прийомів і навчають цьому учнів.

ПЕРЕВІР СЕБЕ: Тести

1. Виразне читання вважають:
 - А) мистецтвом слова,
 - Б) основою слова,
 - В) виразом слова,
 - Г) знаком слова.
2. Виразне читання на уроках літератури допомагає:
 - А) чіткості літературного аналізу,
 - Б) виокремленню літературного аналізу,
 - В) емоційності літературного аналізу,
 - Г) розмежуванню літературного аналізу.
3. Виразному читанню навчають учнів з метою :
 - А) розвитку пізнання
 - Б) розвитку емоційності,
 - В) розвитку відповідних здібностей,
 - Г) розвитку певних мовних потреб.
4. Цілеспрямована дія словом визначає :
 - А) всі засоби фонетичної виразності мовлення,
 - Б) всі засоби морфологічної виразності мовлення,
 - В) всі засоби лексичної виразності слова .
 - Г) всі засоби синтаксичної виразності слова.
5. Мислення через аналіз і синтез нерозривно пов'язане :
 - А) із мовленням,
 - Б) із соціумом,
 - В) із психікою,
 - Г) із логікою.
6. Мислення розвивається через :
 - А) діяльність,
 - Б) логіку,
 - В) звичку,
 - Г) правило.
7. Розрізняють два види сприйняття читання :
 - А) первинне і вторинне,
 - Б) чергове і позачергове,
 - В) безпосереднє і опосередковане,
 - Г) минуле і майбутнє.
8. Головний контролер виразності мовлення :
 - А) голос,
 - Б) слух,
 - В) нюх,
 - Г) чуття.
9. Розвиток методики виразного читання визначався :
 - А) характером літературних творів,
 - Б) тлумаченням слів,
 - В) рівнем розвитку професійного мистецтва,
 - Г) вимогами спілкування,
 - Д) суспільними завданнями,
 - Е) глибиною сприйняття,
 - Є) розумінням художнього тексту,
 - Ж) особистими захопленнями читача.
10. До етапів підготовки виразного читання належать :
 - А) повідомлення, що необхідні для розуміння художнього тексту,
 - Б) повідомлення, що захоплять учня художнім твором,
 - В) художнє читання вчителем,
 - Г) відпрацювання вправ виразного читання,
 - Д) логіка мислення,
 - Е) емоційність читача,
 - Є) логічність мислення,
 - Д) бачення твору вчителем.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА:

СТЕНДОВА ДОПОВІДЬ (проект монологічного мовлення)

на одну зі запропонованих тем:

- 1) **Що таке двомовність?**
- 2) **Мова, що вдяглася у джинси** (погляд молоді на проблему культури мовлення)
- 3) **Від «Букваря» до.....**(українська книга, що змінила моє світорозуміння)
- 4) **Слово про Слово:** (моя улюблене етикетне слово)
- 5) **Дива невербальної комунікації** (жести і міміка)
- 6) **«Найголовніша формула успіху – вміння спілкуватися з людьми»** (Т. Рузвельт)
- 7) **«Як парость виноградної лози, плекайте мову...»**(М. Рильський)
- 8) **«Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля... »**
(М. Рильський)
- 9) **Online: Культура спілкування у мережі Інтернет**
- 10) **«А слово – струм. А слово - зброя»** (Ліна Костенко)
- 11) **Інше** (тема-пропозиція студента)

Вимоги:

- 1 сторінка А-4 комп'ютерного набору (Кегль 14, 1 інтервал);
- оригінальність суджень та власний стиль висловлювань;
- використання цитат (2-3), апелювання до історії, політики, культури, мистецтва минулого і сучасності;
- лаконізм;
- яскраве художнє оформлення;
- творчий підхід;
- термін виконання: до 1 грудня

СТЕНДОВА ДОПОВІДЬ – форма доповіді, що найпоширеніша у міжнародній практиці обміну інформацією (наукові конференції, з'їзди, симпозіуми), забезпечує легкість сприйняття і концентричність уваги на найсуттєвішому матеріалі. Міркування викладаються тезами, кожна з яких логічно аргументована. Широко застосовується наочність: додаються невеликого формату картинки, фотографії, схеми, діаграми, графіки, що роблять стендову доповідь цікавою для широкого кола.

Підготовка публічного виступу з презентацією (план + виступ):

Виразне читання (декламація/інсценування) твору для дітей

СЛОВНИЧОК КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ КУРСУ

Артикуляція – робота органів мовлення (язика, губ, м'якого піднебіння, голосових зв'язок, нижньої щелепи) у процесі мовотворення; вони дають основу для вироблення дикції, зумовлюють виразність вимови.

Висловлювання – мовленнєва одиниця, характеризується комунікативною спрямованістю, інтонаційним оформленням і ситуативним значенням. Висловлювання, як актуалізована одиниця комунікації, обов'язково має свій

інтонаційний малюнок. Висловлювання – об'єкт прагматичного синтаксису, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних із мовцем і адресатом, їх скоординованість у процесі комунікації (чітка та прихована мета висловлювання, мовленнєва тактика, оцінка мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного тощо).

Висота тону – якість звука, що зумовлена чистотою коливання голосових зв'язок за одиницю часу. Одиницею висоти в герц (Гц), який дорівнює одному коливанню в секунду. Чим більша кількість коливань за одиницю часу, тим вищий звук. Вухом людини сприймає звуки в діапазоні від 16 до 20000 Гц.

Голос – звуковий потік, зумовлений дрижанням голосових зв'язок (у гортані) унаслідок проходження струменя видихуваного повітря, дієвий компонент звукового мовлення, результат складної фізіологічної та психічної діяльності людського організму; стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Дикція – чітка, виразна вимова звуків, звукокомплексів, складів, слів. Дикція передбачає артикуляційну точність, встановленість артикуляційної бази, добре активізує процес спілкування, дає змогу зосередитися на змісті, уникнути двозначного розуміння. Дикційна нормативність – важливий компонент культури мови.

Діалог – це обмін висловлюваннями-репліками між адресантом і адресатом.

Емфатичний наголос – виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця. Найчастіше виявляється своєрідною мелодикою, подовженням наголошеного (іноді ненаголошеного) звука.

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: *на ніч, межі очі, нагороджений був*.

Звук – членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів, відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху (густоти потоку видихової енергії).

Інтонація – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, різні співвідношення кількісної зміни тону, тембру, інтенсивності, довготи звуків, які слугують для передачі змістових і емоційних відмінностей висловлювань. Інтонацію творять: а) підвищення і зниження голосу, б) паузи, в) наголоси (логічні, психологічні, емоційні, ритмічні).

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування та кодифікації.

Культура мовлення – це лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної літературної мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний і особистісний аспекти їх культуромовної поведінки.

Літературна мова – це унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці. Літературна мова – оброблена та зразкова форма мови етнічного колективу, найдосконаліший різновид загальнонародної мови, сформований на традиції писемної мови й уживаний на цілій мовній території та в основних сферах суспільного життя, а саме: у науці, літературі, мистецтві, у навчальних закладах, у державній адміністрації, армії, спорті та ін.

Логічний наголос – важливий складник інтонації. Він використовується свідомо для виділення певного слова, яке адресант вважає найважливішим; логічний наголос впливає на сенс повідомлення.

Мелодика мовлення – основний компонент інтонації. Мелодика організовує фразу, розмежовуючи її на синтагми та ритмічні групи, одночасно пов'язуючи її частини, і розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання,

спонування, розповідь, оклик) і виділяє найважливіший уривок висловлювання; слугує для вираження емоції, модальних відтінків, іронії підтексту. При лінгвістичному аналізі мелодики враховують мелодичні діапазони, інтервали, ступінь підвищення та пониження тону.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Досягається через збалансоване вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами.

Мова – основна характерна ознака і символ нації. Мова – це продукт людини (створена людиною), який постійно розвивається й удосконалюється її носіями. Основна функція мови – бути засобом спілкування, засобом збереження і передачі інформації в часі та просторі. Мова є спільною для всіх її носіїв, вона живе тільки у мовленні. Тобто мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передачі думок, почуттів, волевиявлень.

Мовлення – це конкретне говоріння, що відбувається в часі й має звукову (зокрема і внутрішню проговорювання) чи писемну форму. Мова реалізує свою комунікативну та інші функції лише через мовлення, під яким розуміють і сам процес говоріння (мовленнєва діяльність), і його результати (мовленнєві твори). Мовлення активне і динамічне, суб'єктивне, є виявом вільної творчої діяльності індивіда, відображає його компетенцію.

Мовна норма – це сукупність найбільш традиційних реалізацій мовної системи, повторюваних, відібраних і закріплених у процесі спільної комунікації. Норми надають мові характеру впорядкованості та загальної обов'язковості.

Мовна освіта – процес і результат навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння мови з метою комунікації, на мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості. Мовна освіта пропагує вивчення не лише рідної мови, а й інших мов. Вона тісно пов'язана з мовним вихованням.

Мовна ситуація – це притаманний суспільству спосіб задоволення мовних потреб за допомогою однієї або кількох мов.

Мовне виховання – формування естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу. Мовне виховання розпочинається з родини і триває все життя.

Мовленнєва поведінка – використання мови учасниками спілкування в конкретній ситуації відповідно до їхніх рівнів комунікативної та мовленнєвої компетенцій.

Мовні помилки – відхилення від чинної мовної норми, санкціонованої у середовищі, що визнане як культурне, у середовищі, де плекають гарну літературну мову, дбають про функціонування естетично досконалих текстів. Причини мовних помилок: необізнаність із всеукраїнською мовною нормою, недостатнє піклування про нормативність власного мовлення, інертність, байдужість у ставленні до проблем культури рідної мови.

Мовний етикет – це сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул і виразів у ситуаціях установлення контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Ці засоби ввічливості зорієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин, соціальної культури загалом.

Мовленнєвий етикет – реалізація мовного етикету в конкретних актах спілкування, вибір мовних засобів вираження. Мовленнєвий етикет – поняття ширше, ніж мовний етикет і має індивідуальний характер. Мовець вибирає із системи словесних формул найбільш потрібну, зважаючи на її цінність.

Модуляція – перехід від однієї тональності до іншої (в музиці); зміна тональності, а також зміна сили, висоти і тембру голосу. Як зауважує Леонардо да Вінчі, модуляція – це напрекрасніша з усіх чарівних рис красномовства. Це музика мовлення.

Монолог – це мовлення однієї людини, якому властиві значні за розміром відрізки тексту зі змістовною та структурною завершеністю.

Наголос (акцент) – фонетичне явище, за допомогою якого виділяємо відповідний склад з-посеред інших складів у слові чи певний компонент у реченні. Характер наголосу, його місце, сила пов'язані з ритмом та мелодикою мовлення. Виділення частин слова, певного слова чи вислову може бути за допомогою: зміцнення артикуляційної сили голосу; піднесення висоти тону; сповільненої вимови слова чи фрази та ін.

Національна мова – це мова певного народу в усіх її виявах: літературна мова, діалекти, територіальні й соціальні жаргони, просторіччя.

Норма літературної мови – це сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства. Мовними нормами повинні володіти всі носії української мови. Вони є єдині та

загальнообов'язкові. Мовні норми встановлюються суспільно мовною практикою народу, відшліфовуються майстрами слова різних стилів, обґрунтовуються мовознавчою наукою і узаконюються певними урядовими і науково-освітніми актами.

Органи мовлення – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. Сюди входять мовленнєві центри мозку; системи, які координують дії всіх органів; голосові органи, резонатори; органи сприйняття мови – усної і писемної.

Партитура тексту – підготовлений за допомогою загальноприйнятих знаків запис тексту, призначеного для виголошення. Відзначають словесні наголоси, сильні логічні наголоси, піднесення й спади мелодії, паузи, подають зауваження про темп мовлення, продумано визначаючи загальний інтонаційний малюнок.

Пауза – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов'язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для увиразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною – потребою зробити вдих (так звана люффт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі – також найкоротші й найдовші).

Просодичні елементи – ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо), які організовують мовлення, протиставляючи одні частини мовного потоку іншим.

Полілог – це розмова між декількома особами.

Письмове мовлення. Цей вид має багато кодів: ідеографічне письмо, ієрогліфічне, фонемне письмо. Письмове мовлення має два напрямки: 1) письмо як письмове вираження думки; 2) читання. Письмо – це процес, дія, перекодування змісту думки з коду мислення на графічний, літерний код. Проміжною ланкою перекодування служить фонема. Письмо – це: а) підготовка, формування висловлювання на внутрішньому рівні; б) кодові переходи; в) техніка запису – накреслення потрібних графічних знаків за правилами та орфографічними нормами. Переваги письма такі: мовлення підготовлене, унормоване, відредаговане (як правило). Інший вид письмового мовлення – це читання (вголос і про себе). Процес читання – це знову ж таки кодовий перехід з графічного коду (надрукованого чи написаного тексту) на акустичний і, зазвичай одночасно, на код мислення. Процес читання відбувається таким чином: 1) сприймаються графічні знаки (техніка читання); 2) здійснюються кодові переходи; 3) усвідомлюється прочитане через код мислення, через знаки-еталони, що зберігаються у пам'яті.

Ритм – закономірне чергування в часі подібних явищ, впорядкований рух. Ритм набуває естетичного значення у художньому мовленні. Він може формуватися за рахунок довгих та коротких складів (античне віршування), за рахунок їх кількості (силабіка), за рахунок принципу наголошеності та ненаголошеності (силабо-тоніка), за рахунок наголосів у вірші (технічне віршування). Прозове мовлення пов'язане з ритмічною основою – вдиханням та видиханням, а також з паузами, які членують мовленнєвий потік на окремі одиниці (такти). Мовні ритми – переривчасті й мінливі – залежать від послідовного чергування в мовленнєвому потоці голосних і приголосних, наголошених і ненаголошених, сильних і слабких складів. Ритм мовлення може бути розміреним, плавним або рвучким, гарячковим, нерівномірним.

Сила звуку – акустична ознака звука, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла, чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Склад – найменша одиниця членування мовлення, що характеризується максимальною артикуляційною і акустичною єдністю звуків, які розташовані в порядку зростання м'язової напруженості й акустичної інтенсивності, має єдину вершину звучності (вона представлена переважно голосним звуком). Розрізняють

склади відкриті (закінчуються на голосний: *лі-си*) й закриті (закінчується на приголосний: *під-пис*), прикриті (які починаються на приголосний: *сон*) й неприкриті (які починаються на голосний: *ось*).

Словесний наголос – наголос, який полягає у виділенні одного складу в слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – посилення м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зміни висоти тону, збільшення тривалості звучання. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається *наголошенням*.

Спілкувальний етикет – це гіперпарадигма, яку мовці відтворюють за правилами, узвичаєними в певній мовній спільності. Йому властива національна своєрідність, ідіоетнічність (*Ви, мамо...; Ви, тату...*).

Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі й часі.

Писемне мовлення – мовлення, зафіксоване на папері. Воно є вторинним і зорієнтоване на зорове сприйняття мови.

Проклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього: *по дорóзі, мої сині́ї*.

Стиль – це 1) сукупність мовних засобів, що їх свідомо чи несвідомо добирає автор тексту (писемного чи усного) з огляду на їх придатність для реалізації мети висловлювання; 2) спосіб формулювання думки. Залежно від мети спілкування розрізняють стилі:

1) **індивідуальний** – сукупність мовних засобів, що характеризують творчість одного письменника чи певний літературний твір, літературний напрям. Наприклад: стиль Лесі Українки, стиль повісті Уласа Самчука “Волинь”;

2) **функціональний** – стилістичний різновид сучасної української мови, для якого характерний добір мовних засобів, що придатні для певного типу висловлювання.

Суржик – своєрідний різновид народної мови, утворений на основі змішування елементів двох контактуючих між собою мов, в Україні найчастіше – української та російської. Він поширений здебільшого серед малоосвічених верств населення, людей, які не дбають про підвищення рівня своєї мовленнєвої культури. Основний чинник, який зумовлює його створення й поширення, – це недостатня увага державно-політичних структур до питань самого життя національної мови. Така політика переважно заздалегідь спланована і спрямована на звуження сфер функціонування мови та асиміляцію її носіїв.

Такт – основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяються паузами.

Тембр – якісна ознака звука, забарвлення, якого надають йому обертони. Тембр залежить від джерела звучання, будови органів мовлення та величини резонаторних порожнин, психічного стану людини, експресивності мовлення. Темброві особливості дають змогу розрізняти на слух голоси людей, звучання різних інструментів тощо.

Темп – часова характеристика усного мовлення. У це поняття входять:

1) швидкість мовлення загалом, 2) час звучання окремих слів, 3) інтервали і довжина пауз. Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення мовцем важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Уповільнюючи темп, мовці виділяють інформативно важливу частину фрази або слова; переважно вони вимовляються роздільно й чітко. Натомість вставні конструкції, містячи другорядну інформацію, вимовляються швидше, ніж усе речення.

Темпоритм – органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні – один із найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової насаги. Зміст і сила переживань – основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і психологічних процесів організму й зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним).

Усне мовлення – це форма реалізації мови, яка вимовляється, виражається за допомогою звуків, становить процес говоріння. Усне мовлення є первинним.

Фонаційне (мовне) дихання – дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова – відбувається голосоутворення. Фонаційне і фізіологічне дихання мають свої особливості. Фізіологічне дихання: людина дихає невимушено, автоматично; вдих за часом дорівнює видиху; елементами дихального процесу є вдих – пауза – вдих. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих повільний; елементами дихального процесу є: вдих – видих йде разом з говорінням – вдих. Час видиху довший, ніж час вдиху.

Фраза – основна одиниця мовлення, фонетично-синтаксична єдність, що має певну синтаксичну структуру, змістову закінченість, інтонаційну оформленість і відділяється від таких же одиниць паузами.

Фразовий наголос – наголос, за допомогою якого виділяються найважливіші за комунікативною метою комплекси.

Чистота мови полягає у тому, щоб 1) вживати нормативні слова, їх форми, словосполучення, дотримуватися норм правильної літературної вимови (орфоепічних норм); 2) без потреби не вживати іноземних слів та висловів; 3) уникати варваризмів, які засмічують мову; 4) позбавитися діалектизмів, які доцільно вживати тільки у відповідних типах літературних творів і в певних життєвих ситуаціях (можна вживати діалектизми, які є назвами специфічних для певного регіону реалій); 5) не вживати жаргонних слів та висловів.

Орієнтовні питання для залікового оцінювання

- КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА
- МОВА І МОВЛЕННЯ.
- МОВНА НОРМА ЯК КАНОН МОВЛЕННЯ
- КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ
- ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ СУЛМ
- КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
- КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
- ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ І МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ
- ЛЕКСИЧНІ МОВНІ НОРМИ
- ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ
- СЛОВОТВІРНІ І МОРФОЛОГІЧНІ МОВНІ НОРМИ
- СИНТАКСИЧНІ НОРМИ СУЛМ
- КУЛЬТУРА МОНОЛОГІЧНОГО І ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
- МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ
- ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ.
- ЗАСОБИ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ
- ТЕКСТ. МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ ТЕКСТУ
- ТВІР. МИСТЕЦТВО РОЗУМІННЯ ТВОРУ.
- ЧИТАННЯ ЯК РОЗУМІННЯ
- КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, ЧИТАННЯ, ДЕКЛАМУВАННЯ